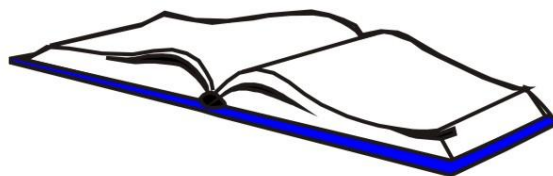

№40

**ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
І ПЕДАГОГІКА**

**Чернігів
2017**

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІКА

№ 40' 2017

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЗБІРНИК
Чернігівського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

Заснований у 1999 році
Свідоцтво про реєстрацію
ЧГ №569-218 ПР від 20.11.2015

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Довбня В. М., доктор філософських наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ :

Антипець В. П., кандидат педагогічних наук, доцент

Гальонка О. А., кандидат педагогічних наук, доцент

Дятлов В.О., доктор історичних наук, професор

Зброєва Н.Б., кандидат педагогічних наук, доцент

Коропатник М.М., кандидат історичних наук, доцент

Лисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент

Мокрогуз О. П., кандидат педагогічних наук, доцент

Нестеренко Л. О., кандидат історичних наук, доцент, *відповідальний секретар*

Оніщенко О.В., кандидат історичних наук, доцент

Фарбак Т. М., заввідділу суспільно-гуманітарних дисциплін

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

вул. Слобідська, 83

м. Чернігів, 14021

(04622) 69-19-02, 677-271

Тел./факс: 727-028

E-mail: chippo@ukrpost.ua

redak-chippo@ukr.net

✓ Редакція приймає рукописи в електронному варіанті у форматі Microsoft Word

(шрифт: Times New Roman; розмір: 14 пунктів; папір: А4; поля: – 2 см; інтервал – 1,5) та роздрукованому вигляді з підписами авторів.

✓ Редакція залишає за собою право виправляти і скорочувати надіслані матеріали, не порушуючи їхнього змісту.

✓ Позиція редакції не обов'язково співпадає з позицією авторів.

✓ Рукописи не рецензуються і не повертаються.

✓ За достовірність фактів, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть відповідальність автори публікацій.

Спецвипуск
за матеріалами міжрегіональної
науково-практичної конференції

**«Українська революція 1917–1921 рр.:
проблеми нового історичного бачення»,
присвяченої 100-річчю початку Української революції
5 квітня 2017 року**

Частина I

З М І С Т

<i>Авраменко Ніна</i> ГАЗЕТА «НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК» ПРО БІЙ ПІД КРУТАМИ	4
<i>Бутко Сергій</i> УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ТА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917–1921 РОКІВ	9
<i>Волинець Андрій</i> ДОЛЯ ЧЕРНІГІВСЬКИХ АВІАТОРІВ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	15
<i>Гладун Віталій</i> ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНІ ПОГЛЯДИ В ПОБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ С. ПЕТЛЮРИ	20
<i>Горобець Сергій</i> ЗА ЩО БОРОЛАСЯ РОЙЩЕНСЬКА РЕСПУБЛІКА? НОВИЙ ПОГЛЯД НА «ГЕРОІВ» МИНУЛОГО	26
<i>Грицан Сергій</i> ПАВЛО ХРИСТЮК – ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	36
<i>Драновська Світлана</i> МІСЦЕ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (XX – XXI ст.)	43
<i>Єрмоленко Алла</i> ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧЛИВИЙ ПОРТРЕТ НА ТЛІ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	47
<i>Єрмоленко Ірина</i> ПРОБЛЕМИ ІСТОРИОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1917 – ПОЧАТКУ 1918 рр.	59
<i>Клепак Аліна</i> ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р. НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЧЕРНИГОВСКОЙ ЗЕМСКОЙ ГАЗЕТЫ»)	68
<i>Маркова Світлана</i> РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ВИРІШЕННЯ «СЕЛЯНСЬКОГО ПИТАННЯ» УРЯДОМ ДИРЕКТОРІЇ	76

Ніна Авраменко

Анотація.

В статті прослідковано висвітлення подій січня 1918 року під Крутами на сторінках газети «Ніжинський вісник» впродовж останніх десятиліть.

Ключові слова:

Українська революція, Крути, газета, публікація, українська колективна пам'ять.

ГАЗЕТА «НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК» ПРО БІЙ ПІД КРУТАМИ

Наприкінці січня кожного року засоби масової інформації України значну увагу приділяють черговій річниці подій під Крутами. Так було й цього 2017 року. З нагоди 99-ї річниці бою під Крутами передові статті місцевих газет носили промовисті назви: «Пам'ять Крут. І уроки...» («Деснянська правда»), «Славетному подвигу героїв Крут – 99 років» та «Символ синівської вірності» («Ніжинський вісник»). На численних фото – керівництво Чернігівської області та Ніжинського району, військові, молодь, люди поважного віку. Присутніх об'єднує не лише пам'ять про події майже столітньої давнини. Крути вже давно стали

символом героїзму і жертвності молодого покоління у важкі часи боротьби за українську державність. Це особливо актуально у наші дні, коли тисячі героїв жертвують собою заради України, захищаючи рідну землю на сході. Тому, поруч з героями Крут, вшановують бійців АТО, які загинули за суверенітет та територіальну цілісність країни вже в наші дні.

«Народ, творячи з якоїсь події легенду – а Крути, без сумніву є й будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації, – знає, що він робить. Народна мудрість і національний геній – ця найвища земна справедливість, – творячи свої легенди і міфи, цебто підносячи дану історичну подію до височини надісторіччя, ніколи – щодо вибору тієї події – не помиляються. Не помилилися вони й у випадку Крут», – так ще у 1941 році в есе «Крути: народина нового українця» оцінив значення цієї події учасник Українських визвольних змагань Євген Маланюк [15, ст. 182]. Проте ця подія на багато десятиліть була викреслена з народної пам'яті.

Мета публікації – прослідкувати еволюцію поглядів на бій під Крутами на сторінках місцевої газети «Ніжинський вісник» («Під прапором Леніна») впродовж останніх десятиліть.

Перші роки «перебудови» не були позначені будь-якими згадками про події під Крутами в ніжинській газеті. В 1990 році з'являється стаття В. Вишневського «Панахида по петлюрівцях? Що сталося на станції Крути?» [9]. Епіграфом до неї стали слова В. Леніна «При єдиній дії пролетаріатів великоруських і українських вільна Україна МОЖЛИВА, без такої єдності про неї не може бути й мова». Автор в кращих традиціях радянської доби називає учасників Українських визвольних змагань «українською буржуазно-націоналістичною контрреволюцією». Знаходимо тут і розповідь про перші спроби увіковічення героїв Крут. «Разом з другими півнями приїхали в Крути переповнені пасажирами два «Ікаруси». На світанку молоді люди пішли по

хатах хліборобів закликати їх на сільській мітинг. Виявилось, що він був намічений з нагоди пам'яті петлюрівців, загиблих під ст. Крути в далекому 1918 році. Крутяни не зрозуміли приїжджих зі Львова, Вінниці, «десанту» з Києва... Ніхто не відгукнувся на заклики, і колона з жовто-блакитними прапорами рушила до ст. Крути» [9]. За залізничним переїздом гості поставили хрест, «уквітчаний вишитими рушниками, зеленим барвінком, смерековими гілками та стрічками з написами «Від УХС». Поряд – голубий щит з написом «Слава героям, впавшим за волю України. 29 січня 1918 року». Внизу півколом – «Криваве хрещення» [9]. Українські бійці під Крутами – це «вчорашні юнкери, синки багатіїв та куркулів», яких «обдурили політики типу С. Петлюри».

В. Вишневський акцентує увагу на проблемі: «Йде пошук національних героїв. Де вони? На якому бойовиську прославились?». В 1990 році такими героями, на думку автора, є воїни, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни, та «червоноармійці Харкова, революційні матроси і місцеві партизани», які загинули в бою під Крутами. Він вважає за потрібне встановити історичну справедливість: «тут має з'явитися пам'ятник борцям за Радянську владу» [9].

В 1991 році з ініціативи Народного руху України в Крутах відбувся невеличкий громадський мітинг. Газета «Ніжинський вісник» відгукнулася на цю подію публікацією кандидата філософських наук А. Войцехівського «Як «демократи» Крути перекрутили», що була передрукована із «Робітничої газети» [10]. Вступаючи в полеміку з тими, хто вважає смерть українських воїнів під Крутами справою рук «москалів» та «комуняк», автор наводить рядки з статті історика Д. Дорошенка «Пам'яті тих, що полягли під Крутами», опублікованої у роки громадянської війни в газеті «Українське слово». «Але була молодь. Вона не мала в душі ніяких сумнівів і вагань. Вона не знала різниці між словом і ділом. Не багато було їх. Коли настав критичний момент, то «Помічний студентський курінь» один в два дні зібрався і вирушив під Бахмач. Були тут студенти університету і гімназисти. Багато дехто утік з дому, бо боявся прощатися з батьком-матір'ю, щоб їхні сльози не вдержали їх вдома. Більшість ніколи перед тим не тримала рушницю в руках, не бачила війни у вічі» [10]. Вина за смерть цих молодих і необстріляних воїнів цілком покладалася на офіцерів, які покинули поле бою, залишивши бійців напризволяще. А. Войцехівський закликає не спекулювати на таких історичних подіях, які вимагають розсудливості та неупередженості. Проте сам автор не вважає за потрібне дотримуватися цих вимог, коли мова йде про Крутянські події.

Інтерес до подій січня 1918 року під Крутами посилювався завдяки демократичним силам. Тому «Ніжинський вісник» у 1993 році на своїх сторінках опублікував декілька статей, листів, автори яких мали протилежні точки зору. Голова Ніжинської міської організації РУХу В. Максимонько назвав юнаків «українськими спартанцями», які «були готові віддати своє життя за незалежність України» [19]. Протилежної точки зору дотримувався І. Чепіга, який вважав, що події під Крутами «... не просто епізод

антибільшовицького протистояння. Це насамперед страшний антилюдський злочин, задалегідь спланований сумнівними силами» [30].

Очевидним є те, що всі, хто критикував діячів Української революції, негативно оцінював дії юнаків під Крутами, не ставили під сумнів справедливість війни Радянської Росії проти УНР та наступу більшовицького війська на Київ. Підкреслюючи молодість, необстріляність київських гімназистів і студентів, всі вони відмічали, що з боку радянських військ, які «кількісно переважали юнкерів майже у десять разів», також були значні втрати [30]. Вважали цей бій «безглуздим кроком», а молодих бійців «ошуканих свідомо» [30], тим самим зводячи нанівець значення цієї події для Української держави.

Перше звернення до битви під Крутами на офіційному політичному рівні у незалежній Україні відбулось за часів президентства Леоніда Кучми. 24 січня 2003 року на 85-ту річницю бою було видано розпорядження «Про вшанування пам'яті Героїв Крут». Розпорядження передбачало організацію виставок, проведення тематичних вечорів та конференцій, забезпечення широкого висвітлення цих заходів у засобах масової інформації.

Починаючи з 2003 року, газета «Ніжинський вісник» традиційно відводить висвітленню вшанування загиблих під Крутами першу сторінку відповідного номера [1]. Щороку на мітинг-реквієм до Крут приїздять українські політики, місцеві керівники, громадські активісти, культурні діячі. Всі ці події широко висвітлювалися місцевою газетою. Символічними є заголовки статей: «На Аскольдовій могилі український цвіт...», «Вони знали, за що віддали життя», «Крути – символ героїзму і національної трагедії». Змінюється риторика статей.

З кожним роком матеріали, що публікуються, носять більш пафосний, емоційний характер. Автори публікацій – О. Василенко, Л. Кузьменко, О. Найда, Н. Онищенко, М. Рудик – висвітлюють події під Крутами як оптимістичну трагедію (за визначенням відомого українського історика В. Верстюка) [5]. «З військової точки зору бій під Крутами був спланований невдало і закінчився безумовною поразкою. Але він виявив водночас отой «святий порив» української молоді, її готовність жертвувати життям в ім'я незалежності України» [27].

Знайшли відображення на сторінках газети відкриття музейно-меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» у 2006 р. і відтворення бою під Крутами у 2008 р. [17, с. 24] Примітно, що газета намагалася показати бій під Крутами як історичну подію, публікуючи спогади його учасника Ігоря Лоського [25], чи головні ідеї виступів українських істориків – учасників наукових читань «Українська революція 1917–1921 рр.: подвиг Героїв Крут», що відбулася у 2008 році в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя [23]. Водночас, газета робить акцент на уроках, які повинна винести Українська держава. Тому перебіг «круглого столу» у Ніжинській районній держадміністрації за участю представників політичних партій, громадських організацій та релігійних конфесій було подано під заголовком

«Історія учить?» [18]. Розповідь про мітинг-реквієм за участю Президента України Віктора Ющенка у 2010 році має заголовок «Уроки Крут» [24]. Автор наводить рядки з виступу Президента: «Трагедія Крут має бути пересторогою нам, нинішнім і майбутнім провідникам української нації, навчити мудрості, консолідованості та виваженості в рішеннях і діях» [24, с.2]. Фактично, заходи, здійснені Президентом України Віктором Ющенком, сприяли запровадженню культу «Героїв Крут» у незалежній Україні, зробили його частиною нової української історичної пам'яті.

Особливої актуальності набуває значення подій під Крутами в наші дні у зв'язку з подіями на Сході України, пов'язаними з агресією сусідньої держави. Вже другий рік поспіль складовою частиною урочистостей є вшанування пам'яті бійців АТО, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Вони, як і їхні ровесники майже 100 років тому, не вагаючись, віддали своє життя за Україну. Саме на цьому акцентує увагу «Ніжинський вісник», розповідаючи про події 1918 року під Крутами, пов'язуючи історію та сьогодення [7, 22, 28].

Визначний український письменник і державний діяч Володимир Винниченко свого часу говорив, що історію України не можна читати без брону. Ліна Костенко, українська поетеса і громадський діяч, в одній з публіцистичних праць зауважила: а історію якої країни можна читати спокійно? Англії? Франції? Німеччини чи Іспанії? «Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж історія інших народів?», – запитує відома поетеса. І додає: «Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь».

Події під станцією Крути стали знаковою, символічною сторінкою нашої історії. А уроки мають бути усвідомлені сучасною владою та громадянами країни: державність неможлива без армії, без свідомих громадян-патріотів, здатних захищати рідну землю, волю, незалежність – ті ідеали, за які вмирали юні герої Крут.

Публікації в газеті «Ніжинський вісник» стосовно означеного питання змінювалися залежно від політичної ситуації та ставлення влади до подій січня 1918 року під Крутами. Матеріали розміщувалися у номерах кінця січня-початку лютого – тобто, до чергової річниць битви. Вони не претендують на глибоке висвітлення, проте роблять свій внесок у формування української колективної пам'яті та української ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барило А. На Аскольдовій могилі український цвіт... // Ніжинський вісник. – 2003. – №9. – С. 1.
2. Безбатченко В. Крутіство // Ніжинський вісник. – 1993. – №15. – С. 2.
3. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: О. М. Любовець (керівник); О. М. Березовський, С. В. Бутко, А.О.Тищенко, І. В. Цимбал. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 288 с.

4. Бойко О. Д. Бій під Крутами: історія вивчення // Український історичний журнал . – 2008. – №2. – С. 43–54.
5. Бойко О. Д., Бутко С. В., Демченко Т. П. Бій під Крутами: факти проти легенди. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28194/02-Voyko.pdf?sequence=1>
6. Василенко О. Згадаймо доблесть молодих // Ніжинський вісник. – 2010. – №12. – С. 1.
7. Василенко О. Символ синівської вірності // Ніжинський вісник. – 2017. – №5 – С. 1.
8. Василенко О. Україна – понад усе // Ніжинський вісник. – 2015. – №9–10. – С. 1.
9. Вишневецький В. Панахида по петлюрівцях? Що сталося на станції Крути? // Під прапором Леніна. – 1990. – №20. – С. 2.
10. Войцехівський А. Як «демократи» Крути перекрутили. (передрук з «Робітничої газети», 24 січня 1991 року) // Ніжинський вісник. – 1991. – №17. – С. 3.
11. Вони знали, за що віддали життя // Ніжинський вісник. – 2004. – №9. – С.1.
12. Гільов І. Пам'ять Крут. І уроки... // Деснянська правда. – 2017. – №5. – С. 1, 6.
13. Гусева Л. Крути – наша слава, наша історія // Ніжинський вісник. – 2006. – №7. – С.3.
14. Гусева Л. Незгасна пам'ять – Крути // Ніжинський вісник. – 2004. – № 7. – С. 2.
15. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут / Упор. Зінкевич О., Зінкевич Н. – К.: Смолоскип, 2008. – 422 с.
16. Крути – символ героїзму і національної трагедії // Ніжинський вісник. – 2010. – №11. – С.1.
17. Кузьменко Л. День пам'яті героїв Крут // Ніжинський вісник. – 2006. – №8. – С. 1.
18. Кузьменко Л. Історія учить?.. // Ніжинський вісник. – 2006. – №7. – С. 1.
19. Максимонько В. Спартанці // Ніжинський вісник. – 1993. – №15. – С. 2.
20. Марченко М. Витоки свободи // Ніжинський вісник. – 1992. – №6. – С. 2.
21. Мірошник В. Історія не мовчить, вона – учить // Ніжинський вісник. – 2008. – №9. – С. 1.
22. Найда О. Єдність і рішучість, героїзм і жертовність – запорука єдності держави // Ніжинський вісник. – 2016. – №5. – С. 1.
23. Онищенко Н. Первоцвіт нації // Ніжинський вісник. – 2008. – №7. – С. 1.
24. Онищенко Н. Уроки Крут // Ніжинський вісник. – 2008. – №10. – С. 1-2.
25. Перебіг крутянського бою // Ніжинський вісник. – 2009. – №7. – С. 7.
26. Примушко Н. До 96-ї річниці битви під Крутами. – Ніжинський вісник. – 2014. – 25 січня. – С. 3.
27. Рудик М. На станції Крути височить пагорб Слави // Ніжинський вісник. – 2005. – №7. – С. 1.
28. Славетному подвигу героїв Крут – 99 років! // Ніжинський вісник. – 2017. – №3 – С. 1.
29. Уроки історії // Ніжинський вісник. – 2009. – №8. – С. 1.
30. Чепіга І. Бачив по телевізору... // Ніжинський вісник. – 1993. – №15. – С. 2.
31. Шершеня Л. Любов і пам'ять не можна розстріляти... // Ніжинський вісник. – 2008. – №7. – С. 2.
32. 29 січня 1918 року відбувся бій під Крутами // Ніжинський вісник. – 2016. – №4. – С.1.

Сергій Бутко

Анотація.

У статті розглянуті висновки української історіографії та засади української державної політики пам'яті щодо Української революції 1917-1921 рр.

Ключові слова: державна політика пам'яті, Українська революція 1917-1921р., українська історіографія.

УКРАЇНЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ТА УКРАЇНЬКА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917-1921 РОКІВ

2017 рік проголошено Роком Української революції Указом Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» від 22 січня 2016 р. № 17. Метою відзначення на державному рівні цієї історичної події названо вшанування традицій боротьби за незалежність і соборність України та військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності [8].

Маловідому і незвичну аргументацію щодо актуальності цієї теми, її тісного зв'язку з сучасністю показав 17 березня 2017 р. у своєму виступі у

Верховній Раді України голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович.

Він нагадав, що 24 серпня 1991 р. у Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки демократична меншість, із-за небажання комуністичної більшості, змушена була піти на компроміс: у назві доленосного документу під назвою «Акт відновлення незалежності України», підготовленому нашим земляком Левком Лук'яненком, змінили одне слово. Тепер цей документ ми всі знаємо під назвою: «Акт проголошення незалежності України» [2].

В. В'ятрович так оцінив цю зміну у назві Акту: «Ця здавалося б не суттєва поступка комуністам, на яку погодилися їх опоненти, насправді відіграла визначальну роль протягом наступних двох десятиліть розвитку держави. Незалежна Україна таким чином відмежувалася від попередніх спроб утвердити її державність, відмовилася від спадщини українського визвольного руху. Її поява на мапі світу відтак розглядалася як така, що стала можливою не завдяки тривалій майже столітній боротьбі українців, а лише унікальній міжнародно-політичній кон'юктурі, яка призвела до розвалу СРСР.

Відречення від спадщини визвольного руху дозволило колишнім комуністам утримати в суспільній свідомості здебільшого радянські уявлення про минуле. А це в свою чергу дозволило їм ще довго залишатися владною елітою новопроголошеної держави. І продовжило фактичне існування УРСР навіть після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року» [2].

Саме тому в Україні досі є маловідомим і недооціненим факт, що 22 серпня 1992 р. Микола Плав'юк, останній президент Української Народної Республіки в екзилі (тобто вигнанні, еміграції), урочисто передав повноваження

та атрибути УНР Леоніду Кравчуку, першому всенародно обраному Президенту України [3].

Сучасна державна політика пам'яті щодо Української революції 1917-1921 рр. спирається на дослідження вітчизняної історіографії незалежної держави за останні чверть століття.

З її висновками 17 березня 2017 р. на засіданні Верховної Ради України познайомив Владислав Верстюк, відомий український історик, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Української революції 1917–1921 років Інституту історії України Національної академії наук України.

Насамперед він наголосив на відмінності Української революції від російської. Для російської головною «була боротьба за монополію на владу», а для Української – «державотворення та демократичні цінності. Це різної складності завдання, одна справа захопити владу і з допомогою терору використати старі державні інститути та їхні кадри і зовсім інша – творити нову державу з чистого листа» [1].

Історик підкреслив: «Породжена розпадом російського імперського організму, Українська революція у процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворилась у феноменальне явище ХХ ст., яке залишило глибокий слід у свідомості українського народу і стало джерелом державницьких прагнень кількох прийдешніх поколінь українців.

Революція була спричинена рядом факторів, передусім прагненням народу реалізувати своє природне право на національну та державну самостійність. Ідеологія революції сформувалася на базі європейських демократичних цінностей. Державотворчі прагнення були стрижнем Української революції. У її перебігу було випробувано кілька моделей національної державності: демократична (Українська Народна Республіка), консервативна (Українська Держава гетьмана П. Скоропадського), ліводемократична (Українська Народна Республіка доби Директорії), ліберально-демократична (Західноукраїнська Народна Республіка)» [1].

В. Верстюк привернув увагу до такого принципового висновку: «Новітня українська історіографія фактично відмовилася використовувати термін «громадянська війна» в контексті подій Української революції. Вмотивовується це тим, що в Україні не було масштабної внутрішньої війни на ідеологічному ґрунті. УНР доводилося вести оборонні військові дії на своїй території проти збройної експансії армій неукраїнського походження» [1].

Він далі пояснив: «В ході революції відбулося кілька російсько-українських воєн як з «червоною», так і «білою» Росією. Зрештою Україна була загарбана і окупована «червоною» армією. Війна з більшовиками тривала кілька років і була надзвичайно схожа на ту, яку сьогодні ми називаємо гібридною війною» [1].

Історик так окреслив причини поразки і значення Української революції: «До поразки спричинились зовнішні обставини, а також брак досвіду державної роботи у політичних лідерів, домінування в їх світогляді крайніх ідей, як і недостатність єдності, відсутність необхідної кількості управлінських кадрів, в

тому числі і військових вищої кваліфікації, фінансова криза. Однак хочу застерегти від надмірної критики і нігілістичного трактування результатів революції. Треба завжди пам'ятати, що маємо справу з першопрохідцями, які відважилися на неймовірно складне завдання, намагались вирішити його не у власних інтересах, а за блага народу. Негативний досвід – це теж досвід, який дорогого коштує. Без подій 1917–1921 рр. не було б ні проголошення незалежності, ні Помаранчевої революції, ні революції Гідності» [1].

17 березня 2017 р. Петро Порошенко, Президент України, у зверненні до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років, презентуючи ставлення держави до цієї історичної події, заявив: «І Центральна Рада, і Українська Народна Республіка, і Гетьманат, і Директорія проторували той шлях, яким Україна нині йде у майбутнє. І за це ми маємо бути вдячні визначним фігурам того часу, як-то: Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, Євген Коновалець, Дмитро Донцов, Євген Петрушевич та інші. І вдячні мільйонам українців, які усвідомили свої національні та громадянські права. І найбільше – тим, хто за незалежність боролися зі зброєю в руках, хто були справжніми солдатами революції, – солдатами не в переносному, а в прямому сенсі слова» [6].

Голова держави назвав 4 причини поразки Української революції 1917–1921 рр.: «Що ж у нас тоді пішло не так і чому ми втратили незалежність, на відміну від наших найближчих сусідів?

Перша причина – хибні ідеологічні установки: орієнтація на федерацію з Росією та дурман соціалістичної та комуністичної доктрин. Вони замість того, щоб консолідувати націю, розпалювали класову та соціальну ненависть між різними верствами українського суспільства і робили його вразливим перед зовнішнім ворогом. [...] По-друге, недалекоглядний, короткозорий пацифізм завадив вчасно створити справжнє українське військо, тверезо оцінити загрозу з боку Росії для належної України і твердо підготуватися до зовнішньої агресії що з боку білих, що зі сторони червоних. [...] По-третє, через брак міжнародної підтримки Україна в роки вирішальної сутички з росіянами залишилася сам-на-сам з агресором. [...] Але головне, що не дало тоді постати українській незалежній державі – брак внутрішньої єдності, політичні чвари, анархія, отаманщина» [6].

Президент України робить важливий висновок: «Сьогодні, як і сто років тому, Україна захищає свою незалежність від російського агресора. У цій війні слід пам'ятати до чого приводить розбрат і не допустити тих трагічних прорахунків, які призвели до поразки Української революції 1917–1921 років, а головним з них були внутрішні незгоди в умовах зовнішньої агресії» [6].

Після революції гідності та початку сучасної російсько-української війни вже зроблено важливі кроки у державній політиці пам'яті. Зауважимо, що в умовах тотальної інформаційної війни, де історія використовується як зброя за розуми і серця громадян, вона є важливою складовою оборони України від російського агресора.

Так, з метою недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України було прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII. У статті 1 чітко вказано, що особи, які брали участь у «встановленні радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванні учасників боротьби за незалежність України у XX столітті» засуджуються, а прославляти їх забороняється [4].

Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 9 квітня 2015 р. № 314-VIII однозначно окреслює тих осіб, яких держава і суспільство шанує. У статті 1 цього закону вказано: «Борцями за незалежність України у XX столітті визнаються особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у XX столітті у складі таких органів влади, організацій, структур та формувань» [5].

У переліку таких органів влади, організацій, структур та формувань у часи Української революції 1917–1921 рр. названі: «1) органи влади Української Народної Республіки, включаючи, зокрема, Українську Центральну Раду, Генеральний секретаріат Української Центральної Ради (Української Народної Республіки), Раду народних міністрів Української Народної Республіки, Уряд Української Народної Республіки в екзилі (Державний центр Української Народної Республіки), генеральні секретарства, міністерства, ресорти Української Народної Республіки, у тому числі в екзилі, дипломатичні місії Української Народної Республіки за кордоном, місцеві органи влади Української Народної Республіки, Всеукраїнський національний конгрес, Всеукраїнський центральний повстанський комітет (Центральний український повстанський комітет, ВУЦПК, Цупком), Трудовий конгрес України (Конгрес трудового народу України, Всеукраїнський трудовий конгрес), Директорію Української Народної Республіки, Державну народну раду, Раду Республіки Української Народної Республіки, Українську Національну Раду, Президента Української Народної Республіки в екзилі;

2) органи влади Української Держави (Гетьманату), включаючи, зокрема, Раду міністрів Української Держави, Малу Раду міністрів Української Держави, міністерства Української Держави, дипломатичні представництва та місії Української Держави за кордоном, місцеві органи влади Української Держави, Гетьмана, Державний сенат Української Держави, Генеральний суд Української Держави;

3) органи влади Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки), включаючи, зокрема, Українську

Національну Раду Західноукраїнської Народної Республіки, Державний секретаріат Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки), секретарства (міністерства) Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки), посольства, дипломатичні представництва та місії Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки) за кордоном, місцеві органи влади Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки), президента (диктатора) Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки);

4) органи влади Східно-Лемківської (Команчанської, Команецької) Республіки та Гуцульської Республіки, включаючи управу, комендатуру міліції та Комісаріат повіту Саніцького у Вислоці Великій, Гуцульську Народну Раду; [...]

6) військові, безпекові, інші мілітарні, воєнізовані або парамілітарні формування та частини Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Західноукраїнської Народної Республіки, Східно-Лемківської (Команчанської, Команецької) Республіки та Гуцульської Республіки, Карпатської України, включаючи, зокрема, Українських Січових Стрільців (УСС), Дієву армію Української Народної Республіки, Галицьку армію (Українську Галицьку Армію), Повстанчу армію України, [...];

7) політичні партії, інші громадські організації до утворення та під час існування Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки (Західної області Української Народної Республіки), [...], метою діяльності яких було здобуття (відновлення) або захист незалежності України;

8) повстанські, партизанські загони, які діяли на території України у 1917-1930 роках і метою діяльності яких були боротьба за здобуття, захист або відновлення незалежності України, включаючи загони Холодноярської, Медвинської республік, Волинську повстанську (повстанчу) армію;

9) Українська військова організація (УВО)» [5].

Чернігівщина взяла активну участь в Українській революції й українському державотворенні 1917–1921 рр. На її території за вагомою участю наших земляків, таких як Аверкій Гончаренко, Осип Твердовський, Іван Ремболович та багатьох інших, вирішувалася доля нашої державності і творилися легендарні подвиги, такі як бій під Крутами, оборона Бахмачу тощо.

Ілля Шраг, Роман Бжеський, Євген Онацький, Максим Загривний, Софія Русова, Ісаак Мазепа, Микола Ковалевський та багато-багато інших славетних уродженців Чернігівщини творили, будували і захищали Українську державу того часу.

Для вчителів історії, істориків і краєзнавців критерії, визначені вищезгаданими законами, надзвичайно важливі тому, що відзначення Української революції 1917–1921 рр. є не скільки святкуванням впродовж 2017-2012 рр., а насамперед вивченням історії цієї віхової події, яка рішуче

визначила напрям розвитку нашого народу як державної нації, на місцевому рівні. Необхідно у кожному населеному пункті відновити події та дієвих осіб, які боролися за незалежність України.

Ці дослідження є і будуть підставою для проведення меморіальної політики: встановлення героям пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок та інформаційних стендів тощо. Це один із напрямів роботи, передбачений Планом заходів із відзначення цього ювілею та вшанування пам'яті учасників революції на період до 2021 р., затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р [7].

Таким чином, Українська революція 1917–1921 рр. однозначно і безумовно оцінюється вітчизняною історіографією та державною політикою пам'яті як епохальна в історії Українського народу, з якої бере свій початок сучасна українська державність. Сьогоднішня Україна є її спадкоємицею державницьких традицій, закладених у той час.

Знання історії революції, в тому числі і на місцевому рівні, вивчення та засвоєння її уроків має принципово важливе значення для подальшого успішного розвитку держави Україна, захисту від російського агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виступ професора Владислава Верстюка на урочистому засіданні Верховної Ради до 100-ліття Української революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/vistup-profesora-vladislava-verstyuka-na-urochistomu-zasidanni-verkhovnoi-radi-do-100-litty-uk>.
2. Володимир В'ятрович: «Досі триває наша столітня війна за свободу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/volodimir-vyatrovich-dosi-trivae-nasha-stolitnya-viina-za-svobodu>.
3. Державний центр УНР в екзилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26190.
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.
5. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 р. № 314-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
6. Звернення Президента України Петра Порошенка до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434>.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року» від 26 жовтня 2016 р. № 777-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-%D1%80>.
8. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» від 22 січня 2016 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/17/2016>.

Андрій Волинець

Анотація.

У статті досліджується бойовий шлях 5-го Чернігівського авіаційного дивізіону та Особливого авіаційного загону Осадного корпусу в роки Української революції та подальша доля окремих чернігівських льотчиків.

Ключові слова:

5-тий Чернігівський авіаційний дивізіон, Особливий авіаційний загін Осадного корпусу, Українська революція, летуни, УНР, УГА.

ДОЛЯ ЧЕРНІГІВСЬКИХ АВІАТОРІВ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

На сьогоднішній день доля української авіації в роки революції залишається малодослідженою. Перші вагомі кроки на шляху дослідження зробив український письменник, журналіст, історик Тинченко Я., також цим напрямом історичних досліджень займалися Лепкий Л., Франко П., Харук А., Земик Р. та інші.

Двадцять століття можна сміливо назвати століттям авіації. Людина змогла стати повелителем неба за допомогою таких літальних апаратів, як літаки. Перша світова війна стала відправною точкою для військової авіації, винятком не стала авіація України.

Початок свого існування 5-тий Чернігівський авіаційний дивізіон бере від 14 грудня 1918 р. одночасно зі вступом армії Директорії до Києва, в умовах, коли на сході

України почався наступ більшовицьких військ. Спалахнула Друга українсько-більшовицька війна.

Як і наприкінці 1917 – навесні 1918 рр., через обмаль військ з обох сторін боротьба точилася переважно навколо великих міст і вузлових станцій. На той час у розпорядженні штабу Дієвої армії УНР перебували декілька авіаційних підрозділів з мізерною кількістю літаків. Після досить масового відходу льотчиків до білогвардійців наявні авіаційні частини перебували у стані реорганізації. У підпорядкуванні командуванню військ Директорії залишилися кадри 1-го Волинського, 2-го Подільського, 4-го Київського, 5-го Чернігівського, 6-го Полтавського, 7-го Харківського, 8-го Катеринославського авіаційних дивізіонів, а також 1-й Український (Запорізький) авіаційний загін. Однак, зважаючи на те, що більшість військових льотчиків та льотчиків-дозорців залишила українську військову службу, а наявні літаки переважно були несправними, боєздатність цих підрозділів виявилася низькою.

Означилась нагальна потреба перепису службовців та інвентаризації майна у цих авіаційних частинах задля подальшої повномасштабної реорганізації Повітряного флоту України. Тим більше, що у Києві на бік військ УНР перейшли майже всі раніше створені авіаційні та повітроплавні інституції.

Варто зауважити, що планомірно реорганізувати наявні авіаційні дивізіони та загни штабу Повітряного флоту УНР не вдалося. Ще з середини грудня 1918 р. на Східній Україні тривали запеклі сутички з більшовицькими військами та їх союзниками – махновцями, есерівськими загонами й іншими

формуваннями радянського спрямування. Під тиском Червоної армії та радянських повстанських загонів військам Директорії, реорганізованим у Дієву армію УНР, довелося залишити Харків, Чернігів, Полтаву, Катеринослав, а в ніч з 5 на 6 лютого 1919 р. – Київ. За цих умов перетворення української авіації, запроваджені ще навесні 1918 р., було цілком зупинено.

Напередодні Протигетьманського повстання, з чисельних авіаційних підрозділів, які розташовувались у Києві, на боці Директорії служили поодинокі льотчики, інші – дезертирували. З найбільш надійних літунів зі складу загону К. Голіцинського, 4-го Київського авіаційного дивізіону та загонів 5-го Чернігівського дивізіону, що формувалися у тодішньому столичному місті, було створено *Особливий авіаційний загін Осадного корпусу* полковника Є. Коновальця. Він дислокувався на летовищі на ст. Пост-Волинський та здійснював бойові польоти на схід і на південь від Києва. Для кращої орієнтації на місцевості всі льотчики загону отримали мапи Київського району. Одна з них зберігалася у Фастові в помешканні колишнього льотчика Л. Скурського і була вилучена у 1930 р. під час арешту й обшуку органами ДПУ, згодом стала приводом для окремого розслідування. Рештки розташованих у Києві кадрів 4-го і 5-го авіаційних дивізіонів залишились у підпорядкуванні штабу Повітряного флоту УНР.

Згідно з дослідженнями Тинченко Я. «Герої Українського неба», станом на кінець 1918 року 5-й Чернігівський авіаційний дивізіон складався з управління, 25-того, 27-мого авіазагонів у Києві; 26-й та 28-й авіазагони у Ніжині.

Відомий особовий склад :

- Прохоров, льотчик-дозорець, завідувач радіотелеграфної частини дивізіону, 20.07.1918 звільнений з посади;
- Недзельницький, значковий, завідувач радіотелеграфної частини дивізіону;
- Кациновський, льотчик-дозорець, завідувач аеронавігаційної частини дивізіону, 20.07.1918 звільнений з посади;
- Соловійов, льотчик-дозорець, завідувач аеронавігаційної частини дивізіону, звільнений з посади;
- Локотков, сотник, льотчик-дозорець, завідувач аеронавігаційної частини дивізіону;
- Максимовський, військовий льотчик, командир винищувального загону;
- Фокін, військовий льотчик, льотчик винищувального загону, 21.07.1918 звільнений з посади;
- Снігірьов, військовий льотчик винищувального загону, 1.06.1918 звільнений з посади;
- Толмягов, сотник, військовий льотчик, льотчик винищувального загону;
- Олейніков, сотник, льотчик-дозорець, дозорець винищувального загону;
- Зигін, військовий льотчик, льотчик винищувального загону, 1.09.1918 звільнений з посади;
- Міхельсон Олександр, сотник, військовий льотчик, льотчик винищувального загону;

Базилевич, хорунжий, військовий льотчик, льотчик винищувального загону;
 Хмілевський, військовий льотчик, командир розвідувального загону;
 Федяй, військовий льотчик, льотчик розвідувального загону, 20.07.1918
 звільнений з посади;
 Чуприна, військовий льотчик, льотчик розвідувального авіаційного загону;
 Матушинський, військовий льотчик, льотчик розвідувального загону, 3.08.1918
 звільнений з посади;
 Павловський, військовий льотчик, командир 1-го гарматного загону;
 Сокирич, військовий старшина, військовий льотчик, льотчик 1-го гарматного
 загону;
 Повшедний, хорунжий, льотчик-дозорець, дозорець 1-го гарматного загону;
 Федоров Віктор, військовий льотчик, льотчик 2-го гарматного загону, 6.08.1918
 звільнений з посади;
 Чернатинський Костянтин, сотник, військовий льотчик, льотчик 2-го
 гарматного загону, 6.08.1918 звільнений з посади;
 Константинов, військовий льотчик, льотчик 2-го гарматного загону;
 Малиновський Володимир, старшина, голова потягу-складу-майстерні
 дивізіону [1, с. 162].

Переважна більшість особового складу авіазагонів, які дислокувалися у Харкові, Полтаві та Чернігові, дезертирувала. Залишки 5-го Чернігівського, 6-го Полтавського та 7-го Харківського авіаційних дивізіонів протягом січня 1919 р. були захоплені радянськими військами. Зокрема, у Чернігові 12 січня 1919 р. до рук більшовиків потрапило 6 літаків (1 справний, інші потребували ремонту) [2, с.136]. Частина 6-го Полтавського авіаційного дивізіону, яка опинилася у складі Червоної армії, була перейменована на авіазагін 2-ї бригади 2-ї Української радянської дивізії. Поодинокі пілоти полтавського підрозділу на чолі з сотником О. Жаховським залишилися у складі Дієвої армії УНР і незабаром влилися до 1-го Запорізького авіаційного загону.

Наприкінці січня 1919 р. усі розташовані у Києві авіаційні інституції та частини (4-й Київський, 5-й Чернігівський дивізіони) були евакуйовані до Козятина, а 3-й повітроплавний загін – до Бердичева. З Козятина льотчики вже за кілька днів відбули до Вінниці, а наприкінці лютого 1919 р. – до Проскурова. Під час евакуації Вінниці у місті залишилися рештки Ескадри повітряних кораблів, кадри якої та єдиний справний літак «Ілля Муромець» 18 березня 1919 р. потрапили до рук червоноармійців і пізніше використалися у формуванні радянської авіації в Україні. Зокрема, колишній помічник командира ескадри сотник Яків Шаров з 20.06.1919 був призначений до Штабу повітряного флоту радянської України і згодом обіймав командні посади в РСЧА [3, с. 304].

Про проскурівський період Повітряного флоту УНР колишній начальник його канцелярії Петро Білон згадував: «До Проскурова прибули авіаційні дивізіони: Київський, Чернігівський, частина Полтавського, деякі старшини-літуни з Харкова, Житомира і Вінниці. Тут почали направляти літаки і тренювати старшин-літунів. У Проскурові було надзвичайно багато

авіаційного майна, і про це дали знати галицькій літунській сотні, що стояла в Краснім, біля Львова (в тій сотні літуни були майже всі з України). І ось прилетіли вони до Проскурова і вивезли яких до 60 старих літаків та велику силу технічного авіаційного майна. Частина літунів нашої армії залишила нас і відлетіла до Галичицької літунської сотні» [4, с. 31].

З того часу рештки особового летунського складу колишнього 5-того авіаційного дивізіону було розчинено в частинах УГА, які згодом можливо брали участь у налагодженні повітряного мосту з Європою і брали участь у подальшому протистоянні з новоствореною Польщею та Радянською Росією.

З огляду на малодослідженості цієї теми ми з вами можемо завдяки зусиллям українського письменника та історика Тинченка Я.Ю. простежити долю двох чернігівських льотчиків після подій Української революції.

Спершу згадаємо про Кривенка Миколу Кіндратовича (1894-1938), хорунжого, військового льотчика. Народився у с. Тиниця Бахмацького повіту Чернігівської губернії. Закінчив 2-класне училище, склав іспит за 6 класів реального училища. У грудні 1914 р. мобілізований до російської армії, служив у солдатській команді Гатчинської військової авіаційної школи, пізніше закінчив солдатське відділення цієї школи, став льотчиком. З літа 1916 р. воював у складі 3-го армійського авіаційного загону. У березні 1917 р. за 50 годин бойових польотів дістав звання прапорщика, наприкінці року був демобілізований. 1918 р. приєднався до Національного союзу, став одним з організаторів повстання проти влади гетьмана П. П. Скоропадського на Чернігівщині.

У грудні перебував у складі 1-ї Козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії, згодом – помічник житомирського губернського коменданта, співробітник військово-наукового відділу Генштабу УНР. З серпня 1919 р. перебував у Німеччині, де як військовий експерт належав до складу посольства УНР у Берліні. У 1923 р. повернувся на батьківщину, працював референтом ВСНХ УРСР. Заарештований у Харкові за справою «Українського Національного Центру» 6.11.1930. Засуджений 7.02.1932 до 3 років позбавлення волі. Термін відбував у ДмитровЛАГу. Під час перебування в таборах перейшов на адміністративні посади у системі ГУЛАГ. Працював начальником фінансової частини ВяземЛАГу. Знов заарештований 15.08.1937, засуджений 5.01.1938 до страти [1, с. 133].

Наступним в черзі буде Мурашко Василь Опанасович (6.03.1894 – після 1957 р.), полковник, військовий льотчик. Народився у с. Вересоч на Чернігівщині. Закінчив Чернігівську класичну гімназію, юридичний факультет Київського університету, 1-ше Київське військове училище (1.05.1915), Севастопольську військову авіаційну школу (10.07.1917; за іншими даними – у цьому закладі не навчався).

Під час Першої світової війни – офіцер 70-го піхотного Рязського полку, нагороджений орденом Святого Георгія 4-го ступеня (18.09.1916) та Георгіївською зброєю (8.03.1917, за бій 14.07.1916) – останнє звання в російській армії – штабс-капітан. З 13.09.1918 – старшина 4-го Сердюцького

полку Армії Української Держави. З 1.01.1919 – помічник інспектора авіації Київського району, з 9.04.1919 – командир Київського авіаційного загону, згодом відбув до Берліна. 20.08.1919 призначений експертом уряду УНР у справі закупівлі авіаційного майна у Німеччині, Чехословаччині та Австрії. З 13.08.1920 – т. в. о. начальника управління Повітряного флоту УНР. У 1921–1922 рр. – начальник управління Повітряного флоту УНР. З 1922 р. мешкав у еміграції в Чехословаччині,

Здобув освіту на лісовому відділі Української господарської академії у Подєбрадах (1927 р.), потому працював лісничим на Закарпатській Україні. З 1938 р. – активний член Союзу гетьманців-державників, був начальником організаційного відділу та заступником керівника союзу в Чехословаччині. 1942 р. за сприяння П. П. Скоропадського відвідав Київ і Лохвицю, за кілька днів був відкликаний німцями з України, бо зіткнувся там з нацистським терором стосовно мирного населення. По поверненні до Чехословаччини відмовився від подальшої діяльності в СГД, оскільки організація продовжувала підтримувати тісні стосунки з Німеччиною. Переїхав до Судет, де наприкінці 1944-го – у 1945 р. підтримував чеський антифашистський партизанський рух. Улітку 1945 р. заарештований СМЕРШ, провів 9 місяців під слідством, але був звільнений завдяки наполяганням чеських партизанів. У подальшому мешкав під м. Підмокле у Чехословаччині [1, с. 138].

Підсумовуючи все вище зазначене ми можемо прийти до висновку, що історія світової авіації тісно пов'язана з українською землею. Тут творили конструктор одного з перших літаків, що піднявся у повітря, Олександр Можайський, засновник теорії ракетобудування Микола Кибальчич, творець бойових ракет Олександр Засядько. Імена киян Ігоря Сікорського та Дмитра Григоровича стали всесвітньо відомими завдяки збудованим ними літальним апаратам. Безстрашні українські соколи Костянтин Арцеулов та Володимир Дибовський зуміли «приборкати» пострах перших авіаторів – штопор. Мужній і талановитий пілот Євграф Крутень заклав підвалини тактики винищувальної авіації, на які спираються і сьогоднішні прийоми повітряного бою. Також частиною цієї славетної сторінки історії вітчизняних ВПС стали і чернігівські льотчики, які пройшли через тернистий бойовий шлях Української революції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тинченко Я. Герої Українського неба: науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2010. – 200 с.
2. Антонов-Овсеєнко В. Записки о гражданской войне. – Москва, 1932. –Т. 3. – С. 350.
3. Авиаторы – кавалеры ордена Св. Георгия и Георгиевского оружия в период Первой мировой войны 1914 – 1918 годов. – Москва, 2006. – С. 360.
4. Білон П. Спогади. – Пітсбург, 1952. – С. 135.

Віталій Гладун

Анотація.

У статті розглядаються основні погляди С. Петлюри в державному будівництві, а насамперед у військовій діяльності. Проаналізовано сучасні дослідження українських та закордонних істориків щодо військової діяльності С. Петлюри. Охарактеризовано основні риси характеру та особистості які вплинули на подальшу політичну кар'єру. Вказано перемоги та прогалини в діяльності С. Петлюри у військово-патріотичному русі Української революції 1917-1921рр.

Розкривається феномен особистості Головного Отамана Армії УНР.

Ключові слова: українізація армії, патріот, національна ідентичність, історична пам'ять, Директорія, Головний Отаман Армії УНР, отаманщина.

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНІ ПОГЛЯДИ В ПОБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ С. ПЕТЛЮРИ

Важливе місце серед українських державних діячів ХХ століття належить Симону Петлюрі. Людина яка боролася за незалежність України в буремний період Української революції 1917–1921рр, який заклав початки побудови української армії. Проте його ім'я довгий час було очорнене ворогами української державності, а подекуди навіть представниками власної інтелектуальної еліти.

Персона Петлюри є найбільш контроверсійною та міфологізованою в суспільному сприйнятті. Дуже часто його порівнюють із І. Мазепою та С. Бандерою. Ця тріада категорично не сприймається частиною суспільства, що є рудиментом радянської доби та підігривається певними політичними силами. Головне завдання сучасної історичної науки повернути справжній образ Головного Отамана Армії УНР та залишити його українській національній історичній пам'яті. Симон Петлюра один із небагатьох хто зрозумів про необхідність створення боєздатної української армії. Можна погодитися з фразою – «Симон Петлюра – це Симон Болівар українського народу». Дві особистості які боролися за волю свого народу.

Сьогодні спостерігається значний прогрес у висвітленні діяльності Головного Отамана армії УНР. Серед сучасних дослідників щодо діяльності та особистості С. Петлюри можна відзначити

розвідки таких істориків як С. Литвина, В. Сергійчука, В. Савченка, В.Верстюка, Ю. Шаповала, Т. Гунчака та інших.

Можна погодитися з думкою Т. Гунчака: «...передусім він був «самостійником», тобто людиною, для якої досягнення національної незалежності являло необхідну передумову здійснення усіх інших завдань» Т. Гунчак вважав, що Петлюра був переконаним прихильником демократії. На його думку, він був «глибоко гуманною людиною» [4, с. 11].

Також варто уваги дослідження закордонних науковців, які вважали його справжнім патріотом своєї держави. Зокрема, Ален Десрош порівнював його Б. Хмельницьким та І. Мазепою. Заслуговує на увагу робота військового історика Л. Шанковського «Українська армія в боротьбі за державність». Автор

намагався професійно оцінити Петлюру як військового діяча, не відкидаючи його військові та організаторські здібності, але останні місяці військової діяльності Петлюри все ж таки критикував. М. Ковалевський у своїй статті «Симон Петлюра. Національний герой України» писав: «Навіть сьогодні його ім'я залишається символом боротьби за свободу українського народу, символом реорганізації Східної Європи і символом майбутнього відродження 45-мільйонного українського народу» [9, с. 10].

Український вчений В. Савченко в своїй книзі «Симон Петлюра» охарактеризовував отамана, який не маючи військової освіти й не продемонструвавши в цій сфері якихось особливих військових обдарувань, проте ідентифікував себе саме з військовим оточенням. Також виступав проти контролю політиків на армію, що може призвести до послаблення підтримки солдатів та армії. «Слід віддати належне витримці, волі Петлюри, за владу він боротися вмів і хотів. Він блискуче розбиває інтриги недругів, виходить із критичних ситуацій, заколотів, однак вище себе він стрибнути просто не може. Він був вправним політиком, але не «блискучим полководцем», не Александром Македонським...» [10, с. 217, 253].

Народився Симон Петлюра на Полтавщині, що на той момент була одним із осередків національно-патріотичного життя України, з сильними українськими традиціями і самобутністю. Переплетіння козацької та православної традиції відіграли важливу роль в формуванні особистості Петлюри. Українська мова, казка, пісня, одяг, страви, свята, звичаї становили ту духовно-побутову атмосферу, в якій він виростав. Запали патріотичну іскру в нього чорноморські козаки під час перських бунтів та стали прикладом в боротьбі за народ. Освіту надолужував шляхом посиленої і систематичної самоосвіти. Він завжди возив з собою велику бібліотеку з найрізноманітніших галузей: політики, військової справи, юриспруденції, історії, філософії, релігієзнавства, фінансів. Добре знав німецьку і французьку мови [6].

Свій організаторський хист Петлюра проявив у період Першої світової війни. Він служив у Всеросійському союзі земств, головним завданням цієї організації було волонтерство. Проте Петлюрі на базі російської царської армії йому вдалося організувати українські військові ради.

Для того щоб згуртувати та спрямувати патріотичний рух українців в російській армії було проведено I Всеукраїнський військовий з'їзд 5–8 (18–21 травня 1917) у Києві. Який став важливою подією в політичній кар'єрі С.Петлюри, він був однією з провідних постатей з'їзду, головував на декількох засіданнях. Саме він виголосив низку промов та запропонував найважливіші резолюції. Згадував В. Кедровський: «Враження від промови Петлюри лишилося колосальне. У кожному його слові чулася щирість, якась захоплююча задушевність та глибока віра в перемогу тих ідей, які він проголошував. Тоді ж, у тому захопленні, із яким з'їзд слухав промовця, а потім в тому зриві овацій та окликах «Слава!», якими було вкрито промову його, відразу було видно, що самотнім вождем українського вояцтва є Симон Петлюра» [5, 132].

На військовому з'їзді С.Петлюра був обраний до складу Українського генерального військового комітету (УГВК), став його головою. Вибір на Петлюру впав тому, що «на чолі військової організації, особливо в переходову добу, треба було поставити такого українського діяча, який разом із зрозумінням значення військової справи, єднав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі. І такою людиною був власне Симон Петлюра»[6].

Він виступав за негайну націоналізацію армії на національно-територіальному принципі. Наголошував про запровадження української мови у військах. Її мали використовувати в національних частинах, нею друкуватися підручники, статuti та інша фахова література й викладатися у військових школах [2, с.89].

Петлюра прагнув не допустити остаточного розвалу армії, анархії в її лавах, вживав заходів для забезпечення фронту військовим спорядженням, продовольством, налагоджував контакти з командувачами Південно-Західного та Румунського фронтів, організував штаб при Генеральному секретарстві військових справ. Петлюра домігся відкриття українських піших шкіл прапорщиків та українських відділень при інженерній та артилерійській військових школах. Залучалися найкращі викладачі та кадрові офіцери-українці до створення української військової освіти. До речі перший день роботи УГВК 9 (22) травня згодом було визнано святом відродження української армії.

Проблема створення національного війська з самого початку серед українських політичних сил мала певні розбіжності. У підходах до його створення склалися дві абсолютно протилежні концепції. Це завдасть в подальших подіях Української революції значної шкоди. Наприклад Товариство полуботківців на чолі з Міхновським вважало, що військовий рух необхідно використати для створення сильної національної армії. Більшість Центральної Ради заперечувала необхідність національної армії, доводячи непотрібність регулярного війська за умов демократизації суспільства.

Українізація війська мала суперечливий характер, дехто вважав цей процес шкідливим для української армії, а деякі що це явище відіграло активізуючу роль військового руху. Центральна Рада розглядала українізацію як важливий агітаційно-пропагандистський засіб для підвищення свого політичного авторитету.

С. Петлюра одним з перших зрозумів агресивну суть російського більшовизму і те, що лише збройною силою, власною армією можна закріпити державну незалежність України, та перейшов до практичної її організації.

Однак в грудні 1917 року унаслідок політичних інтриг Петлюру було звільнено з посади керівника УГВК «за перевищення повноважень». Справжньою причиною була особиста неприязнь до Петлюри В. Виниченка, котрий заздрив його популярності у військах та вважав його головним винуватцем у конфлікті з ленінським Раднаркомом [2, с. 299].

Після відставки С.Петлюра виїхав на Лівобережжя, де створив Український гайдамацький кіш Слобідської України, до складу якого входила

українська молодь. Кіш, який поділявся на чорних та червоних гайдамаків, став одною з найбоездатніших українських частин. Він разом з Січовими стрільцями відіграв головну роль у придушенні січневого більшовицького виступу на заводі «Арсенал».

Продовження політичної кар'єри було його членство в Директорії де Петлюра завідував військовими справами. Він рішуче наполягав на оголошенні війни радянській Росії, яка тоді розпочала агресію щодо України. Лише після відставки В. Винниченка з посади голови Директорії його було обрано новим керівником УНР та отримав широкі повноваження. Головний отаман поділив Дієву армію на Правобережний фронт (командуючий О. Шаповал), Східний фронт (Є. Коновалець), Південну групу (А. Гулий-Гуленко), які мали протистояти більшовикам, проте налагодити ефективний спротив не вдалося.

Як зазначали сучасні історики П. Гай-Нижник та О. Лейберов, що протягом усього 1919 р. роль армії та її головнокомандуючого – головного отамана С. Петлюри, невпинно зростала. Мали місце непокора армійських командирів, спроби різних отаманських переворотів тощо. У війську поглиблювалася деморалізація та анархія. Основну вину за розвал армії, поширення отаманщини В. Винниченко покладав на головного отамана С. Петлюру, забуваючи, що і сам довгий час не мав чіткої позиції щодо форми організації збройних сил УНР [3, с. 81].

О. Удовиченко, поділяючи повстанські відділи на дві категорії, вважав, що лише перша категорія повстанців, що мали високий рівень національної свідомості і боролись за ідею незалежності України, принесла значну користь Армії Директорії УНР у боротьбі з більшовиками та білогвардійцями. Друга ж категорія, “позбавлена жодної моральної й патріотичної бази”, була деструктивним елементом, завдала значної шкоди українському національному рухові [13, с. 51].

Директорія щодо будівництва і організації збройних сил змінювала чотири рази воєнну доктрину від системи збройних сил, за якої сухопутні війська склалися б із двох армій – Кадрової Армії УНР і Дієвої Армії УНР до воєнної доктрини 1920 р. після Зимового походу яка передбачала тактичну одиницю піхотний курінь, це був своєрідний кістяк Дієвої Армії УНР [7, с. 69].

Перебуваючи на чолі держави, С. Петлюра не залишався осторонь збройних сил, чимало наказів були спрямовані на задоволення нагальних потреб війська та підвищення рівня його боездатності від кількості зброї й амуніції, санітарним майном тощо, до організації вишколів її старшинського й підстаршинського складу, та налагодження роботи різноманітних військових служб.

Значної шкоди державному і військовому будівництву завдавала відсутність єдності в поглядах у вищих ешелонах влади та відсутність належної одностайності нації, а відтак і слабкість національної еліти.

До речі В. Солдатенко вважав що статус Головного Отамана для С. Петлюри завжди важив більше, ніж статус члена і, навіть, Голови Директорії. Велику долю відповідальності за розгул отаманщини несли,

В. Винниченко, керівні центри УНР, в першу чергу Голова Директорії, Головний отаман С. Петлюра. Саме в останнього у критичних обставинах виявився дефіцит у найнеобхідніших проявах: масштабне державницьке, стратегічне мислення, здатність передбачати й теоретично обґрунтовувати суспільну перспективу, багата ерудиція, різнобічна компетентність, військовий талант, інтуїція та воля, історична відповідальність, ініціативність, уміння обирати оптимальні організаційні й кадрові рішення[12, с. 47–48].

«На відміну від своїх критиків, С. Петлюра не вважав, що отаманщина відіграла виключно негативну роль в історії визвольних змагань, – вказує Ю. Митрофаненко. На думку Головного Отамана цей феномен був породженням історичних обставин, до якого додалися психологічні й ментальні чинники. С. Петлюра відзначив, що свідомо використав отаманщину для реалізації власної політичної програми і вона свою місію виконала» [8, с. 12].

Протягом національно-визвольної боротьби державне керівництво УНР не до кінця усвідомлювало необхідність в умовах постійних бойових дій зосередитися передусім на розбудові збройних сил, від цього фактично залежала подальша доля країни. Політичні суперечки та комбінації часто виключали можливість реальної державотворчої праці, в тому числі й у галузі військового будівництва. В добу Директорії УНР найбільше проявлялися протистояння окремих воєначальників державним лідерам та спроби військовиків підпорядкувати собі цивільну владу. Петлюра був принциповою людиною, який не сприймав партійні постулати, мав демократичні переконання в побудові національної держави, котрий до речі еволюціонував від автономістських концепцій до самостійницьких.

Він вважав що головною причиною поразки в 1917–1920 рр., було те що військо не мала належної допомоги з боку української політики. Якщо говорити про сучасність, такі ж процеси відбуваються й сьогодні коли держава в період Російської агресії на Сході України витрачає час на політичні кон'юктурні питання, які спекулюють наші національні еліти.

Феномен Петлюри полягав в його особистих рисах та уміння працювати в будь якій ситуації. Вирізнявся харизматичністю та ораторським словом, яким захоплювалися оточуючі та залишалося на довго в пам'яті людей.

Для російських більшовиків, найзапеклішим та й непримиримим ворогом, який стояв у них на шляху до світового панування був С. Петлюра, який став лідером українців, людина віддана своїй справі, яка уособлювала УНР як борця за державу та націю. Петлюра вмів передавати навколишнім людям свою віру та оптимізм. Він легко спілкувався з солдатами, а насамперед простою мовою, що надихало вояків до перемоги та довіряти йому. Причини поразок армії УНР залежали аж ніяк не від особливостей характеру С.Петлюри, а від загальної внутрішньої й зовнішньополітичної ситуації.

Таким чином, усвідомлюючи значення утвердження української державності, С. Петлюра робив висновок, що боротьба за українську державу - це справа всієї нації, а не одного класу чи однієї партії, справа, яка вимагає єдності нації, пріоритету державних завдань над партійністю. В боротьбі проти

російської експансії головною зброєю залишається популяризація історії України в новому вимірі та розумінні. Народ без героїв — держава без захисників. Тому сьогодні важливим є пошук шляхів до утвердження національної єдності та насамперед національної історичної пам'яті. Українська нація повинна ідентифікувати себе як єдина історична спільнота з її символами, мовою, культурою, державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верстюк В. Симон Петлюра / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 112–127.
2. Відейко М., Галушка А., Лободаєв В., Майоров М., Примаченко Я. Історія українського війська. – Харків, 2016. – 416 с.
3. Гай-Нижник П., Лейберов О. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 –1919 рр.) / П. Гай-Нижник, О. Лейберов. – Ніжин, 2013. – 214 с.
4. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 48 с.
5. Кедровський В. 1917 рік : Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. – Вінніпег, 1967. - С 132.
6. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. / С. Литвин // Українське життя в Севастополі. – Київ, 2001. [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/petlyura.htm>.
7. Мельник Р. Історичний досвід військового будівництва періоду Директорії в наукових і мемуарно-аналітичних працях військових істориків 20–30-х рр. ХХ ст. / Р.П.Мельник // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2014. – № 809 : Держава та армія. – С. 67–72.
8. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. / Ю Митрофаненко. Науково–популярне видання. Вид. 2–е, виправлене і доповнене. – Кіровоград, 2016. – 238 с.
9. Оніпко Т. Постать Симона Петлюри в розвідках закордонних дослідників / Т. Оніпко // Вісник Львівської комерційної академії / Львів: Видавництво Львівської комерційної академії. (Серія – гуманітарні науки). – 2014. – Вип. 12. – С. 104-111.
10. Савченко В. Симон Петлюра / В. Савченко. – Х., 2004. – 415 с.
11. Сергійчук В. Симон Петлюра / В. Сергійчук. – Київ : Україна, 2004. – 448 с.
12. Солдатенко В. Режим отаманщини в УНР 1919 р.: витоки, сутність, наслідки / В.Солдатенко // Гілея: науковий вісник. – 2016. – № 113. – С. 46-60.
13. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921 / О. Удовиченко – К.: Україна, 1995. – 206 с.
14. Шаповал Ю. Трансформація поглядів на історичну особистість в історії ХХ ст.: Симон Петлюра / Ю. Шаповал. // Історія та правознавство. – 2007. –№ 19-21. – С. 91–95.

Сергій Горобець**Анотація.**

У статті висвітлюється історія об'єднаного збройного загону ревкомів Чернігівського повіту, відомого як «Роїщенська республіка». З сучасних позицій розглядається його діяльність та цілі, що стояли перед ревкомівцями.

Ключові слова:

більшовики, ревком, Чернігівський повіт, Роїщенська республіка, радянська влада.

ЗА ЩО БОРОЛАСЯ РОІЩЕНСЬКА РЕСПУБЛІКА? НОВИЙ ПОГЛЯД НА «ГЕРОЇВ» МИНУЛОГО

1 лютого (19 січня за старим стилем) 1918 р. у Чернігів, не зустрівши будь-якого збройного опору, вперше увійшли більшовики – червоногвардійський загін під командуванням лівого есера М. Порадіна, сформований із робітників Замоскворіччя [1].

Радянські джерела подавали це наступним чином: «Більшовики Чернігова привели в бойову готовність свої збройні сили. За закликом більшовицького комітету до міста підійшли загони Роїщенського, Довжицького та інших сільських ревкомів Чернігівського повіту загальною чисельністю півтори тисячі бійців під

командуванням більшовиків П.Д. Кобця та Г.П. Печорного. Об'єднані сили Чернігівської Червоної гвардії та революційних загонів оточили на Казарменній ділянці міста і роззброїли петлюрівський курінь, захопили склади зброї і боєприпасів. 19 січня за допомогою загону московської Червоної гвардії Чернігів був визволений від військ Центральної ради» [15, с. 69–70].

Для того часу півтори тисячі бійців – справжня армія. Основу якої склали саме сільські ревкомівці, бо чернігівський червоногвардійський загін не перевищував 200 чоловік. Появу такої потужної збройної сили тодішня українська влада геть прогледіла. Власне, роззброєння куреня вільного козацтва в районі Казарменної ділянки та захоплення складів зброї стали ключовою подією – несподіваний напад потужного війська деморалізував оборонців міста, яке було здано без бою.

Незабаром сільські ревкоми чернігівської околиці об'єднуються в єдиний збройний загін, який довгий час контролюватиме чималу територію на північ від Чернігова – утвориться так звана «Роїщенська республіка». Назва походить від села Роїща тодішнього Чернігівського повіту, розташованого за якихось 15–16 кілометрів від міста, де зібралися найбільш рішучі та ініціативні лідери ревкомівського руху.

Наприкінці 1917 р. наявний поліцейний апарат у принципі не міг справитися з викликами часу. Анархія зростала з кожним днем, а місцева влада не була в змозі забезпечити порядок – за засіданнями та з'їздами ніколи і вгору глянути

В газетах одне й те ж: розшукуються солдати-дезертири – Андрій Іщук із Слабинської волості, Петро Никифорович Богданов із Халявина, Мирон Долбенко з Лопатина тощо. Солдати-втікачі стали справжньою бідою для краю,

небаченою досі епідемією: люди в сірих шинелях тинялися по селах, мародерствували, хапаючи все, що потрапляло під руку. І не було на них жодної управи. Тільки і чуто з усіх сторін: «Рятуйте!», «Допоможіть!», «Заберіть від нас солдат!». У чернігівських газетах кореспонденції з місць всі на один кшталт: «В нашому селі стало жити страшно. Приходять якісь солдати, крадуть, нищать городину та знущаються з людей» [8].

Між тим, у деяких населених пунктах просякнуті більшовицької агітацією демобілізовані солдати і матроси організувалися і захоплювали владу на місцях. Зокрема, саме так розгорталися події селі Роїщі.

У грудні 1917 р. сюди повернулися учасник штурму Зимового палацу в Петрограді Григорій Печорний, моряк Балтійського флоту і заступник голови ревкому Ревельського гарнізону Гаврило Печорний, фронтовики Максим Ледовий, Василь Панько, моряк Чорноморського флоту Улян Католик [12, с. 46]. А очолив угруповання Павло Кобець, військовий фельдшер. Він ще в січні 1917 р. вступив до лав більшовицької партії, наприкінці серпня повернувся в Роїще і активно розгорнув «революційну пропаганду» [20]. Отримавши таке солідне підкріплення, П. Кобець від агітації переходить до практичних дій.

Як згадували Г. Печорний і М. Ледовий: «Приїхавши на свою батьківщину, ми з здивуванням і розчаруванням побачили, що на Україні ще немає Радянської влади. Тут владу захопила контрреволюційна буржуазна Центральна рада, яка хотіла зберегти старі капіталістичні порядки, вела боротьбу проти Радянської влади і не дозволяла здійснити на практиці ленінський декрет про землю.

Тоді ми, селяни-фронтовики і вся біднота села Роїща вирішили не визнавати Центральної ради, взяти владу в селі в свої руки і здійснити ленінський декрет про землю» [17, с. 50].

Роїщенська більшовицька група зорганізувалася наприкінці грудня 1917 р. і тримала тісний зв'язок із Чернігівською організацією більшовиків, координуючи з нею свої дії.

«При ревкомі сформовано озброєний загін в кількості – 150 чоловік, які мали рушниці і гранати. Керівником загону був голова ревкому тов. Кобець. Ревком конфіскував маєток поміщика Тризни з усім його майном, відібрав лишки хліба у куркулів і розподілив їх між біднотою.

Роїщенська ініціативна більшовицька група і керований нею ревком поширили свій вплив і діяльність на сусідні села, куди часто виїжджали тт. Кобець, Печорний, Ледовий та інші. З допомогою місцевої селянської бідноти вони проводили там сільські сходи, виступали на них з доповідями про Жовтневу революцію і завдання поточного моменту, закликали селян до створення на місцях органів Радянської влади і проведення в життя ленінського декрету про землю.

Наслідуючи приклад селян села Роїща, під впливом агітації і з допомогою ревкому, в ряді сусідніх сіл і волостей Чернігівського повіту також виникли сільські, волосні ревкоми і почали проводити роботу по радянському

будівництву на місцях. Повсюдно ревкоми конфіскували поміщицькі маєтки і розподіляли, насамперед, між біднотою, а потім і між середняками, поміщицький сільськогосподарський інвентар, худобу і зерно. При кожному сільському ревкомі створювалися озброєні революційні загони. Спираючись на ці загони, ревкоми проводили боротьбу з куркульством і з усіма контрреволюційними елементами» [17, с. 51].

Серед інших сільських ревкомів виділялися Довжик (активісти Варвинець Д., Варвинець І., Пінчук Ф., Кущенко І., Казимиренко, Титаренко, Рилошко) та Петрушин (Сериченко О., Мазур С., Сериченко Д., Мазур В., Почепня Ф., Дашко М.). Енергійно діяли і проводили велику роботу місцеві ревкоми в селах Вихвостів, Халявин, Сиберіж, Білоус, Козел, Куликівка, Свинопухи, Буянки, Ріпки та інших» [17, с. 52].

Завдяки потужному кадровому потенціалу, загартованому більшовицькою агітацією, та чималому арсеналу зброї «Роїщенська республіка» надійно контролювала владу в мікрореєоні.

1917 рік – рік відродження й стрімкого розгортання українського національно-визвольного руху, що так жорстоко придушувався за часів імперії. Сподівання на відродження української державності, яка мала суттєво поліпшити матеріальне становище низів, тепер охоплювали не лише деяких патріотів, але й широкі суспільні маси. В регіоні активно розвивалося українське національне життя [2, с. 31].

Відкриваються нові кооперативи у селах Ковпита, Петрушин, Жеведь, Слабин, Пакуль, Товстоліс. Сільський волосний схід в Антоновичах підтримує пропозицію групи селян про організацію Української селянської спілки. Засновано товариства «Просвіта» в Седневі, Андріївці, Пакулі та Ковпиті. Швидка українізація – ще одна прикмета часу. Навіть «Чернігівська земська газета» все більше запроваджує українську мову в місцевих публікаціях, не відстають і «Чернігівську губерньські відомості».

27 серпня Українська селянська і спілка утворилася в Козлі (нині Михайло-Коцюбинське). Відкрито хату-читальню в Серединці. Активно створюються і розгортають свою роботу волосні земства – Антонівське, Довжицьке, Пакульське, Седнівське, Слабинське, Янівське. Відстають лише в Козлянській і Халявинській волостях, де справа затрималась, оскільки «первые выборы кассированы, а результаты вторых еще не выяснены».

На губерньський з'їзд «Просвіти» Чернігівщини 5 листопада прибули делегати від Смолина, Пакуля і Седнева. А в Олишівці тільки-но заснована «Просвіта» 19 листопада влаштувала народне свято з приводу проголошення УНР. На площі був молебєн, читали Універсал, далі відправили панахиду по Т.Шевченку, співали «Заповіт» [8].

Країна будує нове життя, радіє свободі, обмірковує далекосяжні плани і мріє про розквіт рідного краю. Однак ревкомівцям Роїща та інших сіл навколо Чернігова все українське – як кістка в горлі. І коли розпочинається військова агресія Росії, вони, ні хвилі не вагаючись, активно б'ють із тилу.

«Коли наприкінці грудня 1917 року до нашого села дійшли звістки про те, що на територію Чернігівської губернії вступили революційні радянські загони Українського Радянського уряду, що просувалися з Харкова і почали боротьбу за визволення всієї України від властей Центральної ради, селяни Роїща, Довжика і багатьох інших сіл вирішили надати революційним загонам активну допомогу» [17, с. 53].

Найперше завдання Павла Кобця та його однодумців – роздобути зброю. Тож звістка про наближення до Чернігова російських більшовицьких загонів неабияк піднімає бойовий дух «революціонерів».

«За ініціативою сільських більшовицьких організацій і груп революційні загони Роїщенського, Довжицького та інших сільських і волосних ревкомів Чернігівського повіту, в кількості близько півтори тисячі чоловік, під керівництвом тт. Кобця П.Д., Печерного Г.П. та інших більшовиків, підійшли до Чернігова і тут з допомогою місцевої партійної організації більшовиків оточили на околиці міста казарми петлюрівського куреня, оволоділи складом із зброєю і захопили близько двох тисяч рушниць з боєприпасами до них» [7].

Чернігів переживає першу більшовицьку навалу. Шабаш закінчується через місяць, коли, внаслідок підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору між УНР і державами Четверного союзу, на Чернігівщині з'являються перші німецькі загони. Лише зачувши про них, загон М. Порадіна в ніч на 1 березня залишає Чернігів. 3 березня в місто увійшов український Переволочинський полк [22].

Втім, роїщенські ревкомівці, хоча й позбавилися потужної підтримки, впевнені в своїй силі і згуртовують свої лави для подальшої боротьби. «Як тільки про появу німців стало відомо в селах, за ініціативою роїщенської більшовицької групи в селі Роїщі відбулася нарада представників понад 30 сільських ревкомів Чернігівського повіту. Ця нарада прийняла за пропозицією більшовиків рішення об'єднати всі збройні загони сільських ревкомів, ряду волостей повіту в один об'єднаний, революційний загін, для керівництва яким було створено при Роїщенському ревкомі військовий штаб у складі тт. Кобця, Печерного, Ледового та інших. Командиром об'єданого загону було призначено т. Кобця, його заступником т. Печерного. В загоні нараховувалось до 1500 чоловік озброєних рушницями бійців. Село Роїще стало центром зосередження і керівництва революційних сил, близько 40 сіл Чернігівського повіту. В цих селах наготові стояли під рушницею загони бійців, навколо сіл виставлені караули, що охороняли підходи до населених пунктів» [17, с. 54].

За деякими свідченнями, Павло Кобець навіть «підписав ультиматум коменданту Чернігова полковнику П.К. Бондаренку, в якому зажадав визволити з тюрми голову міськради С.І. Соколовську та інших в'язнів-більшовиків. Цю вимогу було виконано» [20]. Софію Соколовську й справді звільнили, хоча це зроблено завдяки заступництву чернігівської міської думи.

Як і раніше, влада погано володіє ситуацією на місцях. Ще перед першим захопленням влади більшовиками, начальник повітової міліції підготував

доповідь для Чернігівської повітової земської управи, яку «Черниговский край» надрукував вже після визволення.

«В ноябре и декабре месяцах в Управлении Уездной Милиции стали получать сведения о том, что солдаты приходят на родину с винтовками, шашками, револьверами и приносят с собой значительное количество патронов. Одновременно с их приходом начинают образовываться военно-революционные комитеты.

Они составляли приговоры о выборах членов комитета и предлагали жителям данного поселения эти приговоры подписывать.

Уклонившихся объявляли контрреволюционерами и применяли к ним смертную казнь» [3].

«Так как большинство членов комитета никакого своего имущества на местах не имеет, то с целью обеспечения себя содержанием и пищей комитеты ставят вопрос о продовольствии. Они, не смущаясь, реквизируют зерновой хлеб у более зажиточных селян» [4].

«В общем, начальник милиции находит положение в уезде очень тревожным. Он констатирует, что жители находятся под гнетом организованных групп, сумевших, под маркой правительства народных комиссаров, захватить по селам власть в свои руки. В тех военно-революционных комитетах, во главе которых стоят матросы Балтийского флота, большевистская деятельность отличается крайней непримиримостью. Обрисовывая положение уездной милиции, начальник устанавливает полную невозможность бороться с общей разрухой» [5].

Завершуючи публікацію, редакція із сумом констатує: «После получения изложенного доклада прошло не так много времени. И в эти дни последовали новые эксцессы в Черниговском уезде – как убийства, так и грабежи. Очевидно, что ближайшее, да и более отдаленное будущее, не обещает нам спокойствия» [5].

Ці слова виявилися пророчими. У ніч на 12 березня 1918 р. «в хут. Погорелках, в нескольких верстах от Чернигова, произошло убийство Михаила Григорьевича Дзвонкевича (60 лет), его отца (Григория Ивановича Дзвонкевича, 92 лет) и двух прислуг. Нападение на хутор произведено, по-видимому, с целью грабежа» [27].

Ще більш моторошний злочин трапляється за тиждень: «В ночь на 19 марта в с. Белоцерковке Черниговского уезда (*нині с. Трудове Ріпкинського району – авт.*) неизвестными негодяями убиты: Х.Н. Комаровский, его жена, их дети – Е.Х. Шрамченко и К.Х. Кейкуатова, а также муж последней М.М. Кейкуатов и, кроме того, еще шесть лиц» [23].

Закатоване дворянське сімейство – Хрисанфа Миколайовича Комаровського (68 років), Клавдію Олександрівну Комаровську (55 років), Євгенію Хрисанфівну Шрамченко (29 років) і княгиню Клавдію Хрисанфівну Кейкуатову (34 роки) – поховали «на погості Єлецького монастиря» 23 березня 1918 р. [9, с. 693]

Обидва злочини, як і ряд інших, стали наслідком дій ревкомівців «Роїщенської республіки», які у такий спосіб розправлялися з тими, хто опирався грабунку землі та іншого майна.

Реагуючи на подібне свавілля, влада надсилає військовий загін у Білоцерківку для проведення розслідування кривавого злочину. З'являються перші результати: «арестован один из преступников, сознавшийся в убийстве. Убийца этот житель с. Довжика» [24].

Відтак у Довжик направляється загін державної варти і німецький відділ, озброєні гарматою і кулеметом. Вони й близько не підозрювали про існування «Роїщенської республіки», навіть встигли покарати вбивць сім'ї Комаровських. Однак швидко з'ясувалося, що це не поодинокі розбишаки, а цілком організована воєнізована група.

В радянських джерелах неодноразово з насолодою описували розгром «карального загону німців і петлюрівців», але, зрозуміло, аж ніяк не пов'язуючи ці події з резонансним вбивством поміщицької родини Комаровських.

«Зібравши значні військові сили в складі Чернігівського гарнізону, німецькі окупанти послали 17 (30) березня 1918 року каральний загін німців і петлюрівців у село Довжик... Захопивши і розстрілявши на вулиці села Савченка Кузьму, Заровського Василя і Ступака Василя, німці і петлюрівці почали грабувати і бити селян» [17, с. 54].

Метрична книга Довжика фіксує того дня п'ятеро вбитих – Кузьму Феоксинтовича Савченка (24 роки), Василя Микитовича Ступака (21 рік), Івана Фомина Ступака (21 рік), Федора Семеновича Титоренка (25 років) і Василя Михайловича Приходька (28 років). При чому останній убитий «партизанами», тобто ревкомівцями [9, с. 597–598].

Спершу «Довжицький озброєний загін відійшов за село і надіслав до всіх оточуючих сіл гінців з повідомленням про напад німців. На допомогу селянам села Довжик швидко вирушили озброєні загони з Табаївки, Рогощі, Унучок та інших сіл. Роїщенський ревком кинув на допомогу селу Довжик загін у кількості близько 300 бійців.

Підійшовши до села Довжик, ревкомівські загони дружно пішли в наступ на німців. Зав'язався гарячий бій, який тривав близько двох годин. Німці не витримали натиску повстанців і ганебно втекли в Чернігів, кинувши на місці бою одну гармату, кулемет і увесь свій обоз» [17, с.54].

Як згадував колишній ревкомівець із Довжика І. Кущенко: «Невеликий загін підійшов до села. Вітряк, звідки застрочив кулемет гетьманців, обійшли. Зав'язався бій. Тікаючи, німці забрали кулемет на воза, залишили вбитих. Повстанцям дісталися німецькі гвинтівки. Тим часом до нас підходила підмога з Раїща. Карателі відступили на Чернігівський шлях. Ми перейшли річку і молодим лісом вийшли напереріз їм, відбили у них обоз» [11].

Попри повний розгром, українці обійшлись без втрат. Про двох загиблих німців дізнаємось із повідомлення в «Чернігівській земській газеті»: «20 і 22 березня (1 і 3 квітня за новим стилем – авт.) на городському кладовищі

урочисто поховано двох німців, забитих у с. Довжику, при розброєнню населення. Тіла вбитих проводили на кладовище значний німецький отряд, два оркестра музики, хор з православним священиком і маса публіки» [25].

Лише тепер влада прозріла, зрозумівши, що керівним повстанським центром більшості сіл Чернігівського повіту є Роїщенський ревком. Однак противника знов недооцінили.

Попри заспокійливе офіційне повідомлення в пресі від штабу Головного губернського коменданта Чернігова («В с. Роище Черниговского уезда, в 25 верстах от Чернигова, немецкими частями произведено обезоруживание населения: эксцессов не было» [28]), чергова спроба навести лад завершилася новим конфузом.

За спогадами Г. Печорного і М. Ледового, «німці та петлюрівці кинули на Роїще 7 квітня великий каральний загін. Не бажаючи, щоб село зазнало артилерійського обстрілу і з метою зайняти вигідні позиції для бою, ревкомівський загін вийшов за село і тут, в урочищі Осняки, зайняв позицію, використавши старі рови, як окопи.

Зайнявши село, німці і петлюрівці почали грабувати селян, віднімаючи борошно, зерно, різні продукти. Тут же вони все це вантажили на підводи, збираючись вивезти награбоване добро в Чернігів. Надходив вечір, німці нервували і поспішали. В цей час ревкомівський загін вирушив до села, щоб розгромити карателів, але вороги, не прийнявши бою, втекли в напрямку на Чернігів, кинувши в селі все награбоване» [17, с. 54].

Як наслідок, «деякий час після поразки в селах Роїщі і Довжику окупанти не показувались з Чернігова» [17, с. 54]. А між тим свавілля в контрольованій ревкомівцями території продовжувалися.

Так, у ніч на 21 квітня «было совершено нападение на дилижанс, шедший из Чернигова в Гомель; в 3 верстах за Роищенской станцией (17 верст от Чернигова) шайка бандитов из 6 человек, вооруженная револьверами и винтовками, остановила дилижанс, убила кондуктора Григория Булаша и ограбила пассажиров. С 10-и пассажиров была снята одежда и обувь. Там же ограблено двое крестьян, ехавших в Чернигов на базар» [26].

Лише на початку травня «великі загони німців і гетьманців з артилерією і кулеметами ... знову вирушили на Роїще, Довжик, Рогощі, Табаївку та інші села Чернігівського повіту. Роїщенський, Довжицький та інші ревкомівські повстанські загони вирішили не приймати відкритого бою з великими силами ворога і пішли в околишні ліси, щоб звідти вести непримиренну партизанську війну з ненависним ворогом» [17, с. 54].

Керівники «Роїщенської республіки» пішли в підпілля і разом з більшовиками готувалися до збройного повстання. Павло Кобець увійшов до складу підпільного губернського ревкому, Улян Католик проходив військовий вишкіл у 1-й роті Бо гунського полку. Прості бійці припишкли і чекали слушної нагоди в домівках. Декого з них змогли заарештувати, наприклад, членів потужного ревкому села Петрушина. Але лише наприкінці серпня 1918 р. і далеко не лідерів.

Після завершення Першої світової війни (листопад 1918 р.) і відходу з України німецьких військ, більшовицька Росія почала нову агресію на українські землі. І знову ревкомівці виступили в ролі «п'ятої колони», завдаючи удару з тилу. 13 грудня 1918 р. вони взяли активну участь у повстанні Заливчого, який намагався захопити владу в Чернігові.

«Побував Заливчий в селі Роїще, де знаходився партизанський загін на чолі з моряком Печерним та фронтовиком Кобцем. Вони згодились виступити на допомогу Заливчому по першому його сигналу» [13].

Спершу повстання проходило успішно. Вдалося визволити в'язнів із Чернігівської тюрми, де утримувалися і всі заарештовані бійці «Роїщенської республіки».

«Озброївши в'язнів в кількості сто чоловік та призначивши командиром цієї групи члена губкому партії Євгена Петровського, Заливчий послав їх на допомогу Роїщенському загону, що штурмував казарми воргів...

В цей час роїщенці вели жорстокий бій з набагато переважаючим ворогом.

План партизан захопити петлюрівців в казармах зненацька, ще сплячими, не вдався. Дозорні гайдамаки помітили роїщенців, коли вони ще підходили до міста. Вороги підняли тривогу і самі контратакували партизан, вдарили по них з гармат та кулеметів. Не підійшов з невідомих причин до казарм і Седнівський партизанський загін. Не вийшов з бронезагону і броньовик «Остін», в морозну ніч мастила так загусли в моторі, що шофер Куций ніяк не міг його завести. Перетнули вороги біля міста дорогу і невеличкому загону, що йшов на допомогу Заливчому з Козлів.

Штаб повстання дав наказ бійцям відходити за місто, в ліси, щоб зберегти сили для боїв з ворогами. Повстання потерпіло поразку, та основна його мета була досягнута. З в'язниці звільнено кілька сот революціонерів, в тому числі й членів губревкому та губкому партії» [13].

Неузгодженість дій ревкомівських загонів пояснювалась тим, що «численні загони ворогів навколо міста не дали їм пробитись у Чернігів» [14].

А незабаром ревкомівці підтримали наступ на Чернігів Таращанського полку Миколи Щорса. Зі встановленням радянської влади на Чернігівщині остаточно припиняє існування і «Роїщенська республіка».

Із створенням 16 січня 1919 р. Чернігівського соціалістичного загону, його очолює Олександр Зубок, а Василь Панько, один із лідерів роїщенського ревкому, стає комісаром [6]. «Згодом П. Кобець привів з Раїща до цього загону велике поповнення» [18]. Увійшли до соціалістичного загону також ревкомівці з інших сіл.

Отже, «Роїщенська республіка» зробила вагомий внесок у встановлення більшовицької влади на Чернігівщині. Її лідери і рядові бійці, маючи можливість вибору, свідомо нищили все українське і максимум зусиль доклали задля перемоги тих сил, які втопили в крові прагнення України до свободи і незалежності. А коли прості селяни, засліплені яскравими більшовицькими гаслами, на власній шкурі відчули, що являє собою більшовицький режим,

стали чинити опір і вливатися в повстанський рух, ревкомівці нещадно придушували будь-який спротив. Наприклад, «у дні денікінської навали і наступу білополяків П.Д. Кобець, очолюючи повітовий ревком... організовує в повіті пролетарську червону сотню для боротьби з внутрішніми ворогами і сам зі зброєю в руках бере участь в ліквідації банд, йде на самі ризиковані операції» [20].

Доля лідера «Роїщенської республіки» Павла Дем'яновича Кобця взагалі є доволі показовою. Він стрімко злітав кар'єрними сходами: голова Чернігівського губернського відділу соціального забезпечення, заступник голови губернської робітничо-селянської інспекції (1923), голова Чернігівської губернської судоземельної комісії (1924–1925). Після ліквідації губернії стає головою Куликівського (1925), а потім Бобровицького (Чернігівського) (1926) райвиконкомів. З вересня 1927 р. очолює Чернігівський спирто-горілчаний завод, пізніше – Чернігівське відділення Торгсин. Одночасно П. Кобець обирався членом губкому партії, бюро райкомів та повіткомів КП(б)У, був членом президії Чернігівського окрвиконкому (1927-1929), Чернігівського облвиконкому (1933–1935). У 1933 р. призначений директором Чернігівського обласного історичного архіву [20; 21].

Перелік займаних посад дає цілком ясне розуміння того, що в часи колективізації, розкуркулення, Голодомору 1932–1933 років та Великого терору «борець за народне щастя» П.Д. Кобець жодним чином не виступав проти злочинної політики тодішньої влади і не зробив нічого для полегшення долі як українських селян, так і своїх односельців. Навпаки, він сам активний виконавець здійснюваних комуністичним режимом злочинів. Інші лідери «Роїщенської республіки» також ніколи не протестували проти свавілля, що творилося в 20-і та 30-і роки минулого століття.

Впродовж багатьох десятиліть Павло Кобець, Григорій Печорний, Гаврило Печорний, Максим Ледовий, Василь Панько, Улян Католик та інші ревкомівці вважалися героями, на їх прикладі виховували підрастаючі покоління. Однак сьогодні цілком очевидно, що «Роїщенська республіка» воювала на боці ворогів незалежної України і свою «славу» її бійці здобули, знищуючи саме українців. У сучасних реаліях діяльність ревкомівців викликає паралелі хіба що з сумнозвісними «ЛНР» та «ДНР», тобто терористами і незаконними озброєними бандформуваннями.

Як справедливо зауважує відомий дослідник Роман Коваль, «колаборантами є ті українці, які в 1917–2012 роках допомагали впроваджувати владу російського народу» [10, с. 9].

Ми не викреслюємо з нашої історії діячів «Роїщенської республіки», але зрозуміло, що тепер вони займуть місце у довгому, на жаль, списку зрадників українського народу.

Зауважимо, що в серпні 1936 р. Павло Кобець «був знятий з посади директора облархіву і через деякий час заарештований» [21]. Його не розстріляли у 1937 р., як вважав О. Ляшев (12, с. 65). «Виключений з ВКП(б). Проживав у м. Чернігів, безробітний. Заарештований 18.05.1938 р. За

постановою особливої наради при НКВД СРСР від 23.11.1939 р. за ст.ст. 54-10 ч. 1, 54-11 КК УРСР висланий до Казахстану на 5 років. Реабілітований 28.07.1956 р.» [19, с. 335].

Подальша доля після арешту невідома. За деякими свідченнями, помер у 1944 р. Як бачимо, зрадивши власний народ, не став своїм і для його порабителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко В. Тоді, взимку 1918-го... // Деснянська правда. – 1999. – 25 березня. – С. 4.
2. Бойко В.М., Демченко Т.П., Онищенко О.В. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2003. – 126 с.
3. В Черниговском уезде (из донесений начальника уездной милиции в уездную земскую управу) // Черниговский край. – 1918. – 24 березня. – С. 4.
4. В Черниговском уезде (из донесений начальника уездной милиции в уездную земскую управу) // Черниговский край. – 1918. – 27 березня. – С. 4.
5. В Черниговском уезде (из донесений начальника уездной милиции в уездную земскую управу) // Черниговский край. – 1918. – 31 березня. – С. 4.
6. Вікторчук Л. Чернігівський соціалістичний загін // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1971. – 14 грудня. – С. 4.
7. Вікторчук Л., Рожалін А. Роїщенська «республіка» // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1972. – 25 січня.
8. Горобець С. Хроніка. 1917-й // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1997. – 6 листопада. – С. 4.
9. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 1657. – 698 арк.
10. Коваль Р. Іван Ремболович: Історичний нарис. – К., 2012. – 464 с.
11. Кущенко І. Партизанськими стежками // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1962. – 24 листопада. – С. 4.
12. Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко (історико-етнографічний нарис). – Чернігів, 2002. – 144 с.
13. Манойленко В. Повстання // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1988. – 1 травня. – С.4.
14. Михайленко Л. Герої не вмирають // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1968. – 14 грудня. – С. 4.
15. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К., 1970. – 416 с.
16. Печорний Г. Ніколи не забути // Деснянська правда (Чернігів). – 1957. – 27 жовтня. – С. 3.
17. Печорний Г., Ледовий М. Село Роїще в період боротьби за перемогу Великої Жовтневої Соціалістичної революції на Україні // Боротьба за перемогу радянської влади на Чернігівщині. – Чернігів, 1958. – С. 50-56.
18. Раїщенські ревкомівці // Деснянська правда (Чернігів). – 1962. – 11 листопада. – С.3.
19. Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Чернігів, 2014. – Кн. 5. – 696 с.
20. Ростальний В. Солдат ленінської партії // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1987. – 17 листопада. – С. 4.
21. Ростальний В. Солдат ленінської партії // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1987. – 19 листопада. – С. 4.
22. Черниговская земская газета. – 1918. – 8 березня. – № 15-16.
23. Черниговская земская газета. – 1918. – 22 березня. – № 19-20.
24. Черниговская земская газета. – 1918. – 29 березня. – № 21-22.
25. Черниговская земская газета. – 1918. – 25 квітня. – № 25-26.
26. Черниговская земская газета. – 1918. – 9 травня (26 квітня). – № 29-30.
27. Черниговский край. – 1918. – 14 березня. – С. 4.
28. Черниговский край. – 1918. – 9 квітня. – С. 4.

Сергій Грицан**Анотація.**

Автор розкриває основні віхи життя Павла Христюка, його державотворчу діяльність на різних урядових посадах, підкреслює патріотизм і прагнення служити українському народу, наголошує на значимості творчого спадку, як літописця української революції і необхідності новітнього перевидання його праць.

**ПАВЛО ХРИСТЮК – ЛІТОПИСЕЦЬ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

«Вивчення української революції, усвідомлення досвіду її, має... першорядне значення для працюючих класів не тільки України, але й інших країв і народів – як пануючих, так і поневолених... Жертви понесені працюючими верствами України і Росії у взаємній боротьбі, повинні бути пересторогою не тільки для них, але й для робітників та селян всього світу.»
П. Христюк

Ці історичні прогнози і попередження Павла Оникійовича Христюка зроблені сто років тому, є справді геніальними, про що свідчать події, що розгорнулися між Україною і Росією в 2014 р. на Сході нашої країни і тривають донині. Хто ж він, цей навдивовижу правдивий провидець?

Народився П. Христюк 1890 р. на станції Єлисаветградській на Кубані, в козацькій сім'ї. І там проживав до 1912 року. Ось, що у зв'язку з цим згадував він сам: « Я родом з Кубанщини, однак вся моя громадсько-політична робота минула в Україні (з 1912 по 1923 р. я жодного разу не побував на Кубані). А мої рідні жили на Кубані... я листувався з ними, і на Кубані мене знали» [3]. 1913 р. серед інших становить свій підпис у листі на ім'я члена Державної Думи, Г. Петровського «Про нагальну необхідність націоналізації освіти» [3].

Середню освіту юнак отримав у Баку. Вступивши у 1912 р. в Київський політехнічний інститут, Павло Христюк активно включається в політичне життя. Почав співпрацювати в газеті «Рада», а потім редагував кооперативний журнал «Комашня». Дедалі активнішою стає його участь у кооперативному русі, в середовищі якого визрівали достатньо широкі сили національно і політично свідомої української демократії [8, с. 433].

П. Христюк був одним з організаторів і керівників першого вільного кооперативного з'їзду Київщини, що відбувся у березні 1917 р. в будинку Педагогічного музею і став подією всеукраїнського значення. Тут він познайомився з М. Грушевським, зійшовся близько з іншими діячами українського руху, такими як М. Стасюк, Х. Барановський та ін.

П. Христюк був і серед найактивніших учасників першого кооперативного з'їзду спілок України. За рішенням останнього він почав разом

з М. Ковалевським редагувати офіційно позапартійну газету «Народна воля», яка насправді стала рупором Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) – найвпливовішої партії серед українського селянства, що за чисельністю на осінь 1917 р. не поступалася більшовикам (за деякими ж відомостями, значно переважувала їх) [5, с. 107].

Організації українських есерів виникли ще в час першої російської революції. Однак об'єднавчого, установчого з'їзду не відбулося. Процес затягнувся аж до 1917 р., коли на початку квітня, в умовах демократизації політичного життя було проведено Перший з'їзд УПСР. Одним із фундаторів партії поряд з М. Грушевським, М. Ковалевським, В. Голубовичем, М. Шаповалом був Павло Христюк. Обраний до складу ЦК, він досить швидко набув значного авторитету і, незважаючи на молодість, став одним з визначних лідерів УПСР [2, с. 26].

Відтоді П. О. Христюк надавав величезної уваги роботі серед селянства, намагаючись внести в рух трударів якомога більше свідомості, організованості. Наприкінці квітня 1917 р. він скеровував роботу Київського губерньського селянського з'їзду, був одним з керівників Першого Всеукраїнського селянського з'їзду. В кінці травня – на початку червня 1917 р., виявився обраним до складу ЦК досить авторитетної серед селян України в 1917–1918 рр. «Селянської спілки», а відтак обраним і до складу Центральної Ради [2, с. 31].

5–8 травня 1917 р. Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві. За словами П. Христюка, з'їзд «зажадав, аби Центральна рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним конгресом доручень і обрав в допомогу майбутній делегації Центральної ради до Петрограда свою спеціальну військову делегацію» [2, с. 27].

Після оприлюднення I Універсалу настав час для практичних кроків. 15 червня Комітет Центральної ради ухвалив рішення про організацію Генерального Секретаріату в такому складі: голова та головний секретар внутрішніх справ – В. Винниченко, генеральний писар – П. Христюк генеральні секретарі фінансових справ – Х Барановський, міжнаціональних – С. Єфремов, продовольчих – М. Стасюк, земельних – Б. Матрос, військових – С. Петлюра, судових – В. Садовський. П'ята сесія УЦР затвердила це рішення, доповнивши склад генеральним секретарем у справах освіти І. Стешенком [4, с. 115].

Мабуть, це зрештою і виявилось вирішальним, коли Христюк – політик вирішить стати Христюком – істориком, з одного з творців Української революції перетвориться на одного з найскрупкульозніших, найцікавіших її літописців.

Можливо, марудна писарська робота, яку П. Христюк намагався вести щонайретельніше, не дозволяла ні на хвилину відволікатись. Можливо, свою роль відігравали якісь інші фактори, проте фактом залишається те, що Павло Оникійович рідко брав слово для виступів на засіданнях Генерального Секретаріату та на сесіях Центральної Ради [7, с. 93].

Генеральний Секретаріат УЦР. 1917 рік. Сидять справа наліво: С. Петлюра, С. Єфремов, В. Винниченко, Хр. Барановський, І. Стешенко. Стоять справа наліво: П. Матрос, М. Стасюк, П. Христюк.

Після реорганізації Генерального Секретаріату в Раду Народних Міністрів і зміни соціал-демократичного її керівництва (В. Винниченка) на есерівське (В. Голубовича) П. Христюк обійняв посаду міністра внутрішніх справ, а в лютому – Державного секретаря Ради Народних Міністрів УНР. То були важкі часи для Української Народної Республіки, її урядових інституцій. Довелось під тиском радянських військ залишати Київ і евакуюватись на Волинь, працювати під пресом австро-німецьких окупантів після повернення з ними до Києва іноземне втручання обмежувало суверенітет УНР. Недаремно П. Христюк писав, що окупаційне «військо стало вирішальним чинником для внутрішньої політики Республіки спочатку посереднім, а потім і безпосереднім» [2, с. 65].

29 квітня 1918 р. Центральна Рада зібралася для прийняття Конституції Української народної республіки (УНР). Основний закон почав готуватися ще у той час, коли, за словами П. Христюка, «революція на Україні переходила фазу національно-політичну, коли класова боротьба ще не ставила виразно на порядок денний завдання творення робітничо-селянської державності і коли, після цього, вся українська демократія стояла ще міцно на ґрунті демократичного парламентаризму...». [2, с. 67] Цим пояснюється очевидна невідповідність Конституції соціальному курсу, який здійснювався Центральною Радою в завершальній фазі її діяльності. В цей день Центральну Раду замінив Гетьманат Скоропадського.

У добу гетьманщини П. Христюк, як і інші діячі УПСР, знаходився в опозиції до П. Скоропадського, заарештовувався, входив до Українського національного союзу. Есери переживали далеко не кращі свої часи. У травні 1918 р. на IV з'їзді стався їх розкол. З трьох основних течій – ліві (майбутні боротьбисти), центристи і праві – П. Христюк обрав центристські позиції і увійшов до «Центральної фракції українських соціал-революціонерів», яка

наприкінці січня 1919 р. оформилась в самостійну партію УПСР (центральної течії), а в квітні того ж року повернулась до старої назви – УПСР.

Після падіння режиму Гетьманату есери центру стали однією з партій Директорії УНР, а П. Христюк займав в уряді посаду товариша (тобто заступника) міністра внутрішніх справ. Це була остання державна посада Павла Оникійовича в Україні: того ж 1919 р. він емігрував до Австрії, де увійшов до «Закордонної делегації УПСР» (разом з М. Грушевським, М. Шрагом, М. Чечелем та ін.). Він був співредактором журналу «Борітеся – поборете» (1920–1922 рр.), входив до «Спілки українських письменників і журналістів» у Відні [1, с. 464].

Та, мабуть, найбільшою мірою з моменту еміграції П. Христюка захоплює план підготовки праці з історії Української революції. Власне, він накидав перші її сторінки ще в Кам'янці, коли працював в українському уряді І. Мазепи.

Очевидно, додаткового стимулу додала близькість до М. Грушевського, який міг своїм подвижництвом захопити будь-кого. До того ж виникали і сприятливі організаційно-технічні можливості. Створений клопотаннями М. Грушевського на кошти української еміграції Український соціологічний інститут розпочав низку цікавих дослідницьких програм, і можна було розраховувати на його активне сприяння у виданні майбутньої книги.

Та найголовніше полягало в тому, що Павло Оникійович сам прагнув якомога ретельніше і ґрунтовніше відтворити, осмислити все пережите останніми роками, зробити з досвіду належні висновки, винести уроки.

Успіху нелегкої справи значною мірою сприяло те, що ще починаючи з обов'язків генерального писаря П. Христюк виробив чи ж то особливий смак, чи ж просто якусь дисципліну що найсерйознішого ставлення до документів. І коли він почав працю над історією Української революції, він понад усе цінував вагу саме документального аргументу [6, с. 110].

Можливо, позначилось і те, що почали вже видаватись перші мемуарні твори, в яких значна доля суб'єктивізму і домислів спотворювали картину реальної дійсності, не могли претендувати на скільки-небудь наукове осмислення, прояснення історії одного з найскладніших періодів у долі українського народу.

Мабуть, не можна виключити і добродійного впливу М. Грушевського, який сам строго дотримувався принципів наукового дослідження і рекомендував такий же «академічний» підхід своїм соратникам і учням: спочатку як можна найповніше нагромадження фактичного, документального матеріалу, а потім – його аналіз, осмислення, і лише нарешті, як підсумок, – написання суто історичних праць.

Так чи інакше, але свою книгу, що склала чотири томи, П. О. Христюк створював як наполовину звіт документів, а на другу половину – як їх інтерпретацію, тлумачення, роз'яснення, узагальнення. Це відчувається навіть у назві твору – «Замітки і матеріали до історії Української революції», яка

уособлювала, чи ж то започаткувала, серіал під загальною рубрикою «Українська революція. Розвідки і матеріали» [6, с. 110].

Вийшли всі чотири томи у Відні в 1921–1922 рр. З 1 лютого 1921 р. у приміщенні українського робітничого товариства «Єдність» у Відні лекціями М. Грушевського і Д. Антоновича розпочалося річне читання безплатних загальнодоступних курсів із суспільних наук для українських емігрантів. Курс історії Української революції читав П. Христюк.

В історіографії закріпилась думка, що основна цінність книги Павла Христюка полягає в її величезній інформативності, насиченості не урізаними документами, тобто вона є, по суті, об'ємним збірником документів (деякі з них відомі історикам лише з цього видання). З такою оцінкою, природно, важко не погоджуватись. Хоч, думається, в даному випадку виявляється однобічний підхід. Адже в книзі на першому місці йде аналіз історичного процесу в 1917–1920 рр. [6, с. 111]

При спробі дати загальну оцінку книзі Павла Оникійовича важливо пам'ятати, що вона стала справді однією з перших наукових розвідок важливої проблеми. Це усвідомлював і автор, що видно із його слів (див. епіграф до роботи).

«Замітки і матеріали до історії Української революції», звичайно не варто ідеалізувати. Вони мали й вади. Передусім, це не універсальний, а один, бодай і оригінальний, з поглядів на проблему (що визначався партійною належністю автора до есерівського табору).

Виявилися й обмежені можливості документальної бази, що була в розпорядженні автора: це, передусім, матеріали, пов'язані з Центральною Радою, Директорією, українськими урядами, центральними комітетами партій, подіями, що відбувались в Києві. Що ж до периферії, то сюжети, пов'язані з нею, практично відсутні, що не дозволяє скласти скільки-небудь цілісної картини про розвиток революції в загальнонаціональному масштабі [6, с. 112].

П.О. Христюк належав до тієї досить численної групи українських емігрантів, яких не могло задовольнити довічне перебування за кордоном. Він постійно думав про Україну і прагнув повернутись на Батьківщину. Ці настрої і зумовлені ними кроки одержували різні оцінки сучасників.

Прибічники найбільш правих поглядів, ті, хто був нездатен на будь-яке замирення з радянською владою, більшовизмом, оцінювали вчинки М. Грушевського, П. Христюка, М. Чечеля, М. Шрага та інших як зраду ідеалам Української революції. Виразник таких поглядів Микита Шаповал жорстко писав: «Грушевські, Шраги, Христюки, Чечелі, Мазуренки, Ніковські спокійнісінько пішли на службу найлютішому ворогові, пішли ганебно, без жодних уступок з його боку» [7, с. 97].

Інакше оцінювали прагнення віденців (серед них і П. Христюка), а також їх дії в радянському таборі. Без сумніву, повернення на Батьківщину вчорашніх лідерів Української революції тут сприймалось із багатьох причин із задоволенням: і як фактичне визнання ними історичних поразок у боротьбі за владу, і як кількісне зменшення ворожого табору за кордоном (а якщо кількість

помножити на якість – поверталися дійсно проводирі, – то ефект ставав незрівнянно вагомим), і як додаткова можливість для ідеологічних акцій на внутрішньо – і зовнішньополітичних аренах.

В Україну приїжджає тоді група видатних членів ЦК УПСР – найчисленнішої партії Центральної Ради на чолі з Грушевським – Чечель, Шраг, Христюк та інші. Все це робиться під виглядом визнання радянської України, хоч справді люди мають на меті її буржуазне переродження. Однак, очевидно, найближчим до істини виявився В. Винниченко, який сам неодноразово рвався в Україну, та так і не зміг цього зробити. У «Заповіті борцям за визволення» він зі знанням справи, так би мовити «зсередини», і, водночас, з болем писав: «...Михайло Грушевський і його близькі товариші Шраг, Христюк, Чечель та інші (які з еміграції вернулись в Україну) їхали на великий самокритичний подвиг, на тяжку боротьбу за здобуття нашої революції...» [6, с. 113].

Врешті, кожен з реемігрантів, мабуть, бачив причини приїзду до Радянської України по-своєму. Були свої резони і у П. Христюка, який згодом писав: «Наша група – «віденців» – стала на становищі нової програми лівих укр. соц. – рев. (що її було надруковано в журналі «Борітеся – поборете») і повороту на Радянську Україну.

У травні 1924 р. в газетах було оприлюднено документ, що одержав назву «Декларація 66-ти» (за кількістю осіб, котрі його підписали). Це був заклик до української інтелігенції співпрацювати з Радянською владою, використовувати наявні можливості для національно-культурного будівництва. У підготовці цього документа брали участь О. Попов, В. Мазуренко, М. Чечель, В. Баланін, М. Шраг, а також П. Христюк. Він же був і серед учасників наради в школі імені К. Маркса, на якій ухвалили декларацію.

Очевидно, П. Христюк добре розумів, що саме повернення в Україну на умовах, висунутих більшовицькою владою, було компромісом. Неминучими були й інші, наступні компроміси. З весни 1923-го до 1925 р. П. Христюк працював інспектором Українського банку [2, с. 181].

За активного сприяння О. Шумського П. Христюк одержав призначення до Державного видавництва України, де, як член правління, чимало зробив за три роки для поширення, популяризації українського письменства. Та й сам займався науково-публіцистичною діяльністю. У 1925 р. вийшли друком його розвідки «1905 рік на Україні» і «Соціальні мотиви творчості М. Хвильового», кілька видань витримала його праця «Нарис історії класової боротьби та соціалізму» (в 3-х частинах). Він був також автором розвідок «Селянські виступи та війни», «Письменницька творчість В. Винниченка» (вийшла у видавництві «Рух» 1928 р.), «Домарксистське освітлення творчості Квітки» (1928), «Дві книжки» (вийшла у журналі «Червоний шлях» 1929 р.), «Про роман Смолича» (1930), «Літературознавчий метод професора Дорошкевича» (1931), «Образ нової жінки в сучасній літературі» (1931) та багато інших, частину з яких було підписано псевдонімом П. Костенко [6, с. 115].

Звичайно, між П. Христюком – автором «Заміток і матеріалів до історії Української революції» і автором названих вище та інших праць є велика різниця. Останній постає людиною, змушеною постійно співвідносити свої думки і висновки із тією політико-ідеологічною системою координат, в якій доводилося існувати. Однак частина праць, підготовлених в умовах УСРР, також не побачила світ, залишилась в рукописах.

Його виступи в пресі далеко не всім подобались. Особливо це стосувалось позитивних рецензій про творчість «ваплітянців» (зокрема, М. Хвильового та Г. Епіка). А у зв'язку з публікацією у журналі «Вапліте» (1927, № 5, с 194—203) статті П. Христюка «Розпеченим пером» вибухнув скандал, після якого йому не лише пригадали «націоналістичне минуле», а й почали стверджувати, ніби він ідеологічно спрямовує ВАПЛІТЕ.

У такій обстановці ВАПЛІТЕ невдовзі ухвалила резолюцію про саморозпуск, а П. Христюк у грудні 1928 р. змушений був залишити ДВУ і перейшов на роботу до народного комісаріату фінансів.

1931 року П. Христюк перейшов на роботу до Інституту літератури імені Т. Шевченка на посаду наукового співробітника.

Одночасно він був секретарем журналу «Літературний архів». Та попрацювати йому тут довго не довелось: у березні 1931 р. він був заарештований за обвинуваченням в участі в «контрреволюційній організації, яку пізніше буде названо Українським національним центром – УНЦ.

7 лютого 1932 р. Павло Оникійович постановою Колеги ОДПУ СРСР за сфабрикованою справою був засуджений на 5 років позбавлення волі. Постановою Особливої наради від 21 січня 1935 р. йому було визначено 3 роки заслання у Північний край. Згодом він був звільнений, але волі так і не побачив: 3 листопада 1936 р. його знову заарештували. 3 вересня 1937 р. Особлива нарада НКВС СРСР засуджує його до 8 років позбавлення волі. Однак відбути цей термін йому не судилося. Як свідчать документи, він помер 29 вересня 1941 р. у «Севвостлаге» Архангельської області [6, с. 117].

Лише 1989 р., як і всі інші 50 засуджених у справі УНЦ, Павло Оникійович Христюк був реабілітований.

Сьогодні істориком дуже непросто збагнути, чому до новітнього перевидання творчого спадку П. Христюка, який є бібліографічною рідкістю, так і не доходить черга. Потрібно повернутися до дослідження і перевидання його праць, бо він справжній літописець української революції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
2. Малий О. Реєнт О. Історія України. Навчальний посібник для 10 класу. – К. Фаренгейт, 2001.
3. Політономія <http://politonomia.org.ua/page/pavlo-khrystyuk-930.html>
4. Реєнт О., Малий О. Історія України. Рівень стандарту, академічний рівень 10 клас. – К.: Генеза, 2010.
5. Солдатенко В. «Проект «Україна» 1917 – 1920 рр. Постаті». – Х.: Фоліо, 2011.
6. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997.
7. Шаповалов Ю. І. Генеральний писар П. Христюк. – К., 1994.
8. Шаповал Ю. І. Христюк Павло // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 10 : Т – Я. – С. 433.

**Світлана
Драновська**

Анотація.

У статті проаналізовано місце М. Грушевського у шкільних програмах з історії України (XX–XXI ст.). Необхідно зазначити, що у XX ст. постать М. Грушевського поступово зовсім була вилучена із змісту шкільної програми. Лише після отримання Україною незалежності, особистість видатного політика зайняла ключове місце у програмі з історії України.

Ключові слова:
шкільні програми,
М. Грушевський, історія
України.

МІСЦЕ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (XX–XXI ст.)

Розвиток шкільної історичної освіти є важливою ознакою трансформації суспільства, стимулюючи публічні дискусії та обговорення щодо контроверсійних питань минулого. Для визначення тенденцій та шляхів подальшого розвитку особливого значення набуває всебічний аналіз досвіду минулого. Сучасне реформування змісту історичної освіти не може бути здійснено без урахування досвіду минулого, що перевірений часом у навчальному процесі. Серед важливих питань чільне місце посідає зміст навчання історії України, що постійно оновлюється. Проблеми відбору основного фактичного матеріалу, висвітлення і сприйняття минулого на основі співвідношення суб'єктивних оцінок із загальнолюдськими цінностями знаходяться в центрі уваги вчених, педагогів, громадськості. Тому, для об'єктивного дослідження ролі Української революція в освітньому просторі нашої держави, нам необхідно проаналізувати

місце М. Грушевського у шкільній історичній науці XX – XXI ст.

До 1934 р. питання щодо історика М. Грушевського були включені у шкільну програму історії Української РСР. Але у змісті програм прослідковувалось замовчування багатьох сторінок історії українського народу, одностороннє трактування окремих історичних фактів, подій і явищ з позиції правлячої партії [5, с. 88].

У другій половині 30-х рр. на зміст викладання історії в школах України великий вплив здійснила нищівна критика історика М. Грушевського «за буржуазно-націоналістичну ідеалізацію історії України». У його поглядах правляча партія вбачала відхід від партійної лінії у показі соціальної неоднорідності українського суспільства в епоху феодалізму, не визнанні особливих соціальних суперечностей, зокрема на Лівобережній Україні. Особливе загострення викликами положення історика про те, що українська козацька старшина, як творець української державності, розуміла інтереси простих людей, що представники правлячої верхівки українського суспільства протягом тривало часу були творчою прогресивною силою. Підлягали критиці і думки вченого про те, що історія Київської Русі була частиною історії українського народу і спроби розглядати її як початковий період історії Росії є помилковими. Звичайно, за умови тих років, «наукова» критика мала політичне

забарвлення та контрреволюційне оформлення. Тому погляди М. Грушевського були заборонені в СРСР [3, с. 206–207].

У 1959 р. у рамках реформи освіти було введено нову структуру історичної освіти, засновану на концентричній побудові курсу історії СРСР. Події в Україні 1917–1920-х рр. у шкільній програмі було фальсифіковано і представлено з позиції більшовицької історії. Об'єктивне подання фактів вважалось залишками буржуазних поглядів, відхиленням від марксизму-ленінізму у поясненні історії в середній школі проти, яких боролась радянська історична наука.

У програмах 1959–1964 рр. зовсім не висвітлювались питання щодо ідей М. Грушевського, а питання стосовно подій в Україні звучали так: «Боротьба трудящих України проти Центральної Ради. Братня допомога Радянської Росії трудящим України».

Наступні зміни в змісті навчання історії відбувались у зв'язку із зворотнім переходом від 11-річної школи до 10-річної у 1965 р. Побудова змісту історичних курсів по класах знову стала лінійно-хронологічною. Історія СРСР, а отже і УРСР вивчалася тепер не двічі (концентрично), а один раз у хронологічній послідовності.

У програмах з історії УРСР 60-х рр. питання щодо М. Грушевського зовсім не вивчалася, а період 1917–1919 рр. вивчався у ракурсі: «Утворення буржуазно-націоналістичної Центральної ради на Україні».

У 1970–1980-х рр. програма дозволяла вивчати питання щодо подій 1917 р. в Україні у формулюванні: «Події Лютневої буржуазно-демократичної революції на Україні».

Починаючи з другої половини 30-х до кінця 80-х рр. відбулося відновлення історії як самостійного предмета навчання в школі, та його становлення на базі «марксистсько-ленінської історичної науки», як знаряддя виховання радянської людини. Вивчалася історія СРСР, а не історія народів СРСР. Відбір невеликого обсягу матеріалу з української історії, що подавався в курсі історії СРСР, здійснювався під жорстким ідеологічним контролем з боку відповідних органів партії і уряду. Характерними були надзвичайна ідеологізація і політизація, що відображалось у постійному акцентуванні тих чи інших сюжетів на догоду політичним тенденціям, збільшенням часу на вивчення творів «класиків» марксизму-ленінізму, яскраво вираженому класово-пролетарському підході до добору та оцінки суспільних явищ, явному перебільшенні ролі Й. Сталіна, поступовому зростанні кількості матеріалів про роль комуністичної партії в історії СРСР і світовій історії, значенні СРСР в історії людства. Суспільні процеси і явища подавались школярам у вигляді готових схем і оцінок, які не підлягали змінам і критиці. Тому, постать М. Грушевського у шкільних програмах зазначеного періоду не вивчалася [1, с. 8–9].

Лише у 1989 р. у програмі з історії УРСР з'явилося питання: «Політична обстановка на Україні після перемоги Лютневої революції».

У 1990 р. проголошення «Декларації про державний суверенітет України» позитивно вплинуло на зміст шкільної історичної освіти. Шкільна програма з історії зовсім по іншому трактувала події 1917 р.: «Виникнення Української Центральної Ради, її соціальний склад і класові інтереси», «Український національний рух», «Перший і другий універсали Центральної Ради», «Третій універсал Центральної Ради», «Четвертий універсал Центральної Ради». Це мало позитивне значення для розвитку шкільної історичної науки. У цьому контексті необхідно зазначити, що хоча програма розкривала період 1917–1918 рр. фрагментарно, але це були перші здобутки шкільної історичної освіти.

У 1992 р. Міністерством освіти України був запропонований проект програми з історії України. За цією структурою у школах України вперше передбачалось вивчення двох самостійних курсів історії – всесвітня історія та історія України, які вивчалися паралельно за лінійним принципом.

У шкільному курсі «Історія України» 1992 р., **вперше** на вивчення подій 1917–1918 рр. виділявся цілий розділ XIV: «Початок державного відродження України. Утворення Української Народної Республіки. Центральна рада». На опрацювання розділу програма надавала 11 год.

У програмі 1992 р. було здійснено перегрупування навчального матеріалу з даної теми та визначено новий порядок вивчення. У розділі XIV виокремлено 5 тем: «Виникнення Центральної Ради», «Проголошення автономії України», «Перші елементи української державності», «Проголошення української народної республіки», «Війна радянської Росії проти УНР».

Вказані теми передбачали вивчення наступних питань: «М.С. Грушевський – голова Центральної Ради», «Лозунг автономії України. Програма М.С. Грушевського».

У результаті довготривалого становлення курсу «Історія України», змістове наповнення предмета було відповідним до соціально-економічних і політичних умов нашої держави. Вперше українські науковці мали змогу розкривати «білі плями» історії нашої держави.

У XXI ст. питання, які висвітлюються у шкільних програмах щодо М. Грушевського дозволяють формувати в учнів почуття власної гідності через осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії України в контексті історичного процесу.

Програма 2016–2017 навчального року містить тему: «Початок української революції (1917 – квітень 1918 р.)», яка включає детальний розгляд вказаного періоду, наприклад:

- Лютнева революція 1917 р. й Україна. Початок Української революції. Утворення Української Центральної Ради (УЦР). М. Грушевський. Українські політичні партії.
- Універсал Центральної Ради. Генеральний секретаріат. Відносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом. II Універсал УЦР.
- III Універсал УЦР. Українська Народна Республіка. Внутрішня та зовнішня політика Центральної Ради. Події 1917 р. в Криму.

- Перша війна радянської Росії з УНР. IV Універсал УЦР. Проголошення незалежності УНР. Бій під Крутами. Радянська окупація України.
- Мирний договір із Центральними державами у Брест-Литовську. Вступ військ Німеччини й Австро-Угорщини на територію УНР. Розпуск УЦР [4].

До того ж з 2015–2016 навчального року програмою передбачені практичні заняття. У нашому випадку, тема практичного заняття має назву: «Здобутки і прорахунки УЦР у державотворчому процесі».

Крім того, на сьогодні МОН України пропонує для вивчення в 10–11 класах курс за вибором «Визначні постаті України», в якому одна із тем має назву: «Михайло Грушевський – ідеолог нової України, наука для політики».

Автор програми М. Гирич пропонує розглянути цю тему під кутом зору національно-державницького напрямку історіографії як ідеології демократичного українського руху. «Народництво» і «державництво», завдання мінімум і максимум української політики в розбудові національних, наукових, культурних, політичних і громадських установ. М. Грушевський на чолі нової держави» [2, с. 69].

Отже, основним ресурсом консолідації нації є історична освіта. Шкільний курс історії України має можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу; необхідність збереження та збагачення українських традицій, шанобливого ставлення до національних цінностей, української мови, історії.

Сьогодні українське суспільство переживає духовне оновлення і політичне розкріпачення громадянства. Такі процеси стимулюють науковців до пошуку у минулому історичних паралелей процесам та явищам сьогодення. У цьому контексті українське відродження кінця XIX – початку XX ст. – епоха, яка найближче генетично споріднена з нинішнім часом.

Саме тому, нам важливо звертатися до історичної спадщини видатного діяча українського національного відродження М.С. Грушевського, яка набуває сьогодні особливого значення. Завдяки інтелектуальному потенціалу, праці та енергії видатного науковця та політичного діяча у XXI ст. продовжує формуватися українська самобутня нація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Драновська С.В. Розвиток змісту навчання історії України в загальноосвітніх школах 60 – 90-х рр. XX ст.: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Світлана Вікторівна Драновська. – К., 2015. – 20 с.
2. Збірник навчальних програм для учнів 1 – 9 класів основної школи та 10 – 11 класів суспільно-гуманітарного напрямку старшої школи. Частина II. – К., 2010. – С. 66–69.
3. Пометун Е. И. Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в XX в. [Текст]: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Е.И. Пометун. – К., 1996. – 443 с.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України» 10 – 11 класи. Рівень стандарту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/
5. Самоплавская Т. А. Становление содержания школьного исторического образования в Украине (1920-1935 гг.). [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. А. Самоплавская. – К., 1998. – 138 с.

Алла Єрмоленко

Анотація.

В статті здійснено історіографічний огляд джерел, що містять суперечливі погляди в оцінці діяльності останнього гетьмана України Павла Скоропадського. Проаналізовано основні напрямки його внутрішньої та зовнішньої політики, дана оцінка його діяльності на фоні подій Української революції, визначено значення політики гетьмана в утвердженні української державності.

ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧЛИВИЙ ПОРТРЕТ НА ТЛІ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Актуальність дослідження. За роки існування сучасної Української держави не лише у вітчизняній історіографії, але й колективній свідомості нації ствердилося й стало загальноживаним поняття «Української революції», яке інтегрує в єдину цілісність величезний масив суспільно-політичних подій та явищ, що мали місце на території України протягом 1917–1921 рр. Сучасні вітчизняні історики розглядають революційні події в Україні переважно в національному дискурсі, тобто трактують Українську революцію як масштабну подію, пов'язану, насамперед, з боротьбою української нації за відновлення та утвердження власної державності.

Павло Скоропадський – особа, навколо якої тривалий час точилися й зараз продовжуються неабиякі дискусії в українській історіографії – від відвертої ідеалізації його діяльності прихильниками гетьмана до не менш відвертої, навіть часто фальсифікованої, критики всіх його політичних кроків радянськими істориками. Сьогодні постала потреба об'єктивного висвітлення життя й діяльності П.Скоропадського як у контексті загальноукраїнської історії, так і в плані пізнання його як особистості. Ця стаття має **за мету** дати оцінку діяльності цього видатного політичного діяча на фоні подій, які переживала українська земля у важкі роки революції і в епіцентрі яких певний час він перебував.

За радянських часів постать Скоропадського була взагалі табуїзованою. А в творах Володимира Винниченка, Сергія Єфремова, Андрія Ніковського, Дмитра Мануїльського П.Скоропадський постає в ролі німецької «маріонетки» [9, с. 11].

Сьогодні гострота критики на його адресу знижується, але замовчування його ролі в подіях 1917–1921 рр. триває й надалі. Так, у дослідженні В.Солдатенка з історії Української революції дається негативна оцінка діяльності Гетьманату. А відомий історик-архівіст В.Папакін розглядає Скоропадського не лише як політичну постать, а й видатного культурного діяча, нащадка славетного гетьмансько-старшинського роду, який здійснив спробу поставити замість скомпрометованої своїми соціалістичними лідерами Української Народної Республіки відроджену старовинну національну форму державності – гетьманат [9, с. 10]. Історичний портрет гетьмана змалював відомий український історик О.Реєнт. На сторінках його праці Павло

Скоропадський постає як видатний діяч української історії ХХ століття. Автор на основі аналізу сучасних вітчизняних і зарубіжних праць, мемуарів та документальних джерел характеризує умови, за яких став можливим прихід П.Скоропадського до влади, особливу увагу акцентуючи на теоретичному оформленні консерватизму, що «став ідейним підґрунтям Гетьманату й гетьманського руху міжвоєнної доби» [11, с. 296]; розкриває спроби гетьманського уряду щодо пошуку шляхів економічного розвитку держави [11, с. 142–172], його адміністративну та законотворчу діяльність [11, с.86–139]; особливості військового будівництва [11, с. 174–188] та зовнішньополітичної діяльності [11, с. 190–208]; кроки на шляху до збагачення духовного, освітнього, наукового, культурного потенціалу гетьманату [11, с. 210–227]. Підсумовуючи, дослідник робить висновок, що П.Скоропадський «далеко не завжди був послідовним у своїх діях, приймав суперечливі, а часом і відверто хибні рішення, не завжди вірно обирав помічників та виконавців. Однак є обставина, яку не помічали численні критики гетьмана: ступивши в бурхливий потік великої політики, він дедалі більше переймався долею українського народу, бездержавність якого протягом століть спричинила стільки горя, страждань і принижень. У цьому сенсі можна сказати, що сама українська справа, якій він віддав значну частину свого життя, зробила його українським патріотом» [11, с.295–296]. Підхід історика до особи гетьмана як людини неоднозначної прослідковується в праці В.Савченка через аналіз взаємостосунків гетьмана з його оточенням, поступової зміни політичних орієнтирів, розбудову українського війська [12].

Сучасний дослідник К.Галушко зазначає, що Скоропадський у 1918 р. робив усе «навпаки», але з часової дистанції починало видаватися, що оте «навпаки» й було певною панацеєю для українського державницького проекту. Панацеєю, що не здійснилася. Недосконалою, недодуманою і недоробленою [2, с. 34]. Д.Калинчук вказує, що Павло Скоропадський прийняв країну в становищі, близькому до руїни. Гетьман чудово розумів, що діяти йому доведеться за принципом «або пан, або пропав». У тому разі, якби гетьманат не дав реальних результатів, його противниками ставали водночас і розчаровані союзники-німці, й озлоблені втратою влади українські соціалісти. Та поряд із цим Україна мала неабиякий економічний потенціал, за таких умов можна було ризикнути, і Павло Скоропадський зважився [7, с. 42]. Для соціалістів він був царським генералом та «паном». Для шанувальників Російської імперії – зрадником та сепаратистом. Для більшовиків – генералом, який зупинив їхній наступ на Київ у листопаді 1917 р., та класовим ворогом. І що найбільш трагічно – для українських патріотів він був навіки проголошений німецькою маріонеткою та білогвардійським підлабузником. Хоча детальне дослідження періоду гетьманату наводить на зовсім інші висновки.

Ким насправді був для України її син Павло Скоропадський, нащадок славетного гетьманського роду? Чи є хоч якийсь раціональне зерно у твердженнях тогочасної соціалістичної преси, яка охрестила його злодієм, бо прийшов і вкрав владу над Україною, закупивши чужосторонніх наймитів. Або,

навпаки, чи був він справжнім Месією, який пророкував Україні майбутні незалежність і державність, навіть форму її, взяв на себе гріхи народу, насамперед відсутність справжніх державницьких сил, соціальний розбрат, зневіру у власній спроможності відбудувати свою державу, й лишився розіп'ятим на емігрантській Голгофі, позбавлений можливості побачити здійснення своїх заповітних мрій про незалежну, сильну Україну?

Павло Скоропадський, людина аристократичного походження і великого життєвого досвіду. Будучи професійним військовим, він вірно служив всеросійському престолу, беручи участь у двох війнах: російсько-японській 1904–1905 рр. та Першій світовій 1914–1918 рр., і отримав за героїзм та військову майстерність багато нагород. Але цей період його життя був вже позаду. Світоглядна революція, що почалася від часу зречення імператора Миколи II і мала свої витoki в родинному походженні зі славетного гетьмансько-старшинського роду, закоханість в українську минувшину та культуру, дружба з відомими українськими діячами, спричинила усвідомлення нащадком гетьмана Івана своєї особистої відповідальності за долю Батьківщини. Павло Скоропадський розумів, що влада в роки революції – зовсім не «смашний пиріг», як писав Володимир Винниченко, а страшний тягар, справжній терновий вінець, що лише має обриси гетьманської шапки. Тому 28 квітня, перед тим як дати остаточну згоду на участь у перевороті, Павло Петрович пішов до свого Саду Гетсиманського – на Володимирську гірку, щоб наодинці зважити власні сили, переконатися, що їх вистачить, аби встановити в країні лад, мир та спокій, утримати Україну, зробити її державою, а не російським чи німецьким генерал-губернаторством. Саме ця мить, а не наступні події 29 квітня, виявилася для майбутнього гетьмана історичною. Вона стала закономірним підсумком усього попереднього життя і визначила його подальшу долю. Павло Скоропадський просив у Бога сил для керівництва Україною, яка втратила спокій, була роздерта за партійною, класовою та національною ознаками, страждала від насильства іноземців і власних синів, втрачала надію на зміцнення державності. Це був шлях до багатьох жорстких іспитів, і першим з них стало випробування німецькою окупацією [9].

29 квітня 1918 р. Центральна Рада була повалена. В цей день було здійснено державний переворот. Але відхід з історичної арени Центральної Ради не означав кінця української державності. Йдучи до влади Скоропадський опирався на ті сили, що були незадоволені Центральною Радою. Перш за все, це була Українська народна громада. Вона об'єднала навколо себе землевласників, старшин Першого українського корпусу під командуванням Скоропадського, козаків Вільного козацтва, яке об'єднувало в основному селян-власників, прихильників приватної власності, а також німецьку військову адміністрацію, очолювану генералом Вільгельмом Тренером. Павла Скоропадського підтримувала також Українська хліборобська демократична партія, що виражала інтереси заможного селянства, а також Союз земельних власників. Як бачимо, соціальна база, на яку спирався Скоропадський, була не дуже широкою. Крім того, хоча й велася підготовка до державного перевороту,

політичні платформи Української народної громади, УХДП, Союзу земельних власників не були однорідні і суттєво відрізнялися.

Союз земельних власників не схвалював соціально-економічну політику Центральної Ради, не підтримував ідею незалежності, а в кінцевому результаті він прагнув після перевороту відновити єдину й неподільну Росію. УХДП, хоча й негативно оцінювала економічні перетворення Центральної Ради, але була прихильником будівництва незалежної держави. Що стосується Української народної громади, то вона більше тяжіла до Союзу хліборобів, хоч і робила вигляд, що підтримує УХДП.

Майбутній гетьман заручився також підтримкою німецької адміністрації. Але він змушений був прийняти умови, запропоновані Вільгельмом Тренером. Він мав визнати Брестський мир, розпустити Центральну Раду, провести вибори до законодавчих установ з урахуванням побажань німецької адміністрації, відновити приватну власність на землю, запровадити військово-польові суди, вільну торгівлю, відмовитися від створення української армії. Прийняття й виконання цих умов не могло свідчити про самостійну політику Скоропадського, реальними хазяями становища в Україні й авторами її державотворення на кінець квітня 1918 р. стали саме окупанти. Але в тих надзвичайно складних умовах не рахуватися з німцями було просто неможливо, адже на території України перебувало 0,5 млн. німецька армія. У своїх спогадах гетьман Скоропадський писав: «Але тим, що звать себе українцями, хочеться поки що сказати лише одне: пам'ятайте, що коли б не було мого виступу, німці кілька тижнів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації й нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч в цьому короткому періоді Гетьманства... Від часів Гетьманства 1918 р. державність українська стала фактом, з яким світ уже рахувався й буде рахуватись» [13, с.111–112].

29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот. Прихильники гетьмана захопили майже всі державні установи. Переворот відбувся майже безкровно, мирно. Це свідчить про те, що населенню України набридла вже анархія. Люди були зацікавлені в наведенні порядку, забезпеченні стабільності в економіці й суспільному житті. Внаслідок перевороту Центральна Рада була розпущена й в українських землях виникло нове державне утворення – гетьманат «Українська держава». Спробуємо розглянути гетьманат Скоропадського в політичній, економічній, національно-культурній площині.

Гетьман так характеризував свою програму: «Створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію та адміністративний апарат, яких у той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на право; провести необхідні політичні й соціальні реформи. Політичну реформу я уявляю собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь усіх класів суспільства в політичному житті краю. Соціальні реформи я хотів провести в напрямі збільшення числа самостійних господарств коштом зменшення обширу найбільших маєтків» [1, с.

339–340]. Як же намагався Скоропадський реалізувати свою програму практично?

В день перевороту 29 квітня гетьман звернувся до українського народу з маніфестом під назвою «Грамота до всього українського народу», а також було видано «Закони про тимчасовий державний устрій України». Ці два документи стали правовою базою для створення Української держави. У «Грамоті» підкреслювалося, що в Україні ллється кров, продовжуються бешкети й анархія, посилюються розруха й безробіття, встає грізна мара голоду. Центральна Рада неспроможна навести лад в країні. Україні загрожує нова катастрофа. П.Скоропадський наголошував: «Як вірний син України..., я вирішив взяти на себе тимчасово всю повноту влади. То сею грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України» [16, с. 185–186]. Центральна Рада, уряд УНР і їхнє законодавство скасовувалися. Всі міністри й товариші звільнились з посад, але всі урядовці повинні були продовжувати працю. Гетьман брав на себе зобов'язання «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці» [16, с. 185–186].

В Законах про тимчасовий державний устрій є розділ «Про Гетьманську владу», де визначаються повноваження Скоропадського:

1. Влада управління в межах всієї Української держави належить виключно Гетьману.
2. Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.
3. До прав Гетьмана належать: призначення голови уряду; затвердження за поданням голови Ради Міністрів членів її Кабінету; скасування Кабінету Міністрів у повному його складі; призначення на посади й звільнення інших урядових осіб у разі, коли для останніх не встановлено законом іншого порядку; вище керівництво зносинами Української держави; право вважатися верховним воєводою української армії й флоту; оголошення окремих районів на військовому, осадному або виключному становищі [16].

Всі накази й розпорядження гетьмана повинні були закріплюватися головою уряду або відповідним міністром. Виходячи з перелічених прав, можна зробити висновок, що гетьман міг особисто взяти на себе розв'язання будь-якої проблеми. У законах наголошувалося, що Гетьман підтримуватиме авторитет влади, не зупиняючись перед крайніми заходами. Передбачалось також, що буде виданий закон, що встановлюватиме порядок виборів до Українського Сейму (Установчих Українських зборів). Водночас у Маніфесті підкреслювалось, що всі законодавчі акти й укази діють тільки до скликання Установчих зборів, але строки скликання парламенту не визначались.

Символом гетьманської влади став старовинний козацький герб: «козак з мушкетом». 17 травня гетьман затвердив тризуб атрибутом військового одягу. Державна печатка була виконана Г. Нарбутом і поєднувала «козака з мушкетом» і тризуб. Було затверджено також і новий опис прапора Української

держави. Ним стало полотнище з синьої та жовтої горизонтальних смуг, а в центрі – золотий тризуб з хрестом.

Отже, не зважаючи на атрибути національних традицій, за формою це була диктаторська влада, а за політичною суттю – авторитарний режим з одночасною наявністю республіканських рис. Але у політично й соціально розбурханому суспільстві парламентаризм з неконтрольованою децентралізацією неминуче вів до загибелі української державності. Міцна виконавча влада на чолі з одноосібним правителем мала шанси зберегти національну державність. Виконати свою обіцянку про наведення порядку в державі неможливо було без формування уряду та органів місцевого самоврядування. І гетьманський уряд був сформований на професійній основі. До нього Скоропадський намагався включити фахівців, які добре знали свою справу й готові були служити Україні. До уряду увійшли відомі українські діячі, такі як Д.Дорошенко (міністр закордонних справ), М.Василечко (міністр освіти), М.Чубинський (міністр юстиції), І.Кістяківський (державний секретар). Головою уряду було призначено полтавського поміщика, вихідця із старовинного козацького роду Федора Лизогуба. На думку Н.Полонської-Василенко в уряді «не було соціалістів, але були солідні українські діячі з цілої України, що брили участь в українському житті як земські діячі, професори, правники, громадські працівники» [10].

За 230 днів гетьманського режиму в Українській державі було прийнято більше 300 законопроектів. Восени 1918 р. було ухвалено закон про правила проведення виборів до національних земств і міських дум в Українській державі. Активне виборче право надавалось особам усіх національностей і віросповідань, але лише з 25 років і лише у тому разі, якщо вони на 1 липня 1918 р. проживали в повіті не менше одного року, мають постійну оселю або ж володіють у ньому протягом року будь-яким майном. Обмеження встановлювалися для жінок. До виборів допускалися лише ті, хто володів протягом річного терміну майном, що обкладалося земським збором.

Підготовкою реформи суду займалося міністерство судових справ (у липні 1918 р. перейменовано у міністерство юстиції) на чолі з М.Чубинським. У липні 1918 р. Рада міністрів ухвалила закон про судові палати й апеляційні суди. Згідно із законопроектом в Українській державі діяло три судові палати: Київська, Одеська, Харківська. Було проведено реформування Генерального суду. Замість цієї установи утворено Державний сенат, який складався з Адміністративного генерального суду, цивільного й генерального суду та Загального зібрання сенату. Його президентом призначено М.Василенка. Діяли також військові суди [6].

Керівництву держави вдалося добитися обмеження повноважень окупаційних військових судів на території України. Для вирішення спірних питань було створено спеціальну комісію з розмежуванням функцій німецьких, айстро-угорських та українських судів. Встановлювався прокурорський нагляд за діями німецьких та айстро-угорських військових судів на українських землях.

Таким чином, Скоропадському вдалося створити дієздатний адміністративний апарат, ліквідувати безвладдя й навести порядок в державі, хоча для зміцнення влади він змушений був застосовувати репресивні заходи й окупаційні війська. Але такі методи не могли забезпечити довготривалу стабільність у державі, вони могли дати тимчасовий ефект, бо існуючим режимом була незадоволена значна частина населення України.

Гетьману та його уряду необхідно було розв'язати цілий ряд економічних завдань, серед яких головне місце посідало аграрне питання. Це питання було конкретизоване в грамоті «До всього українського народу» та в «Законах про тимчасовий державний устрій України». Основою земельної реформи мало стати відновлення приватної власності на землю й створення в Україні верств селянства, забезпечених землею, щоб в найвищій мірі підняти її продуктивність. Основними положеннями майбутнього земельного законодавства були: поділ селян на дві категорії: великих і середніх землевласників (ті, хто володів більше 5 десятин землі) та дрібних (менше 5 десятин); землеволодіння в державі обмежувалося. Найбільшою земельною ділянкою у володінні однієї особи або сім'ї була ділянка площею 25 десятин землі, понаднормові землі переходили у власність держави; це правило не поширювалося на землі цукрових заводів, площею до 3 тис. десятин, окремі культурні й дослідні господарства та маєтки поміщиків до 200 десятин землі. Іншими словами в Україні створювалася велика земельна власність. Утворювались нові органи влади – тимчасові земельні комісії, які повинні були повернути колишнім землевласникам їх господарства, допомогти у підрахунку витрат, примусити селян повернути поміщикам майно, відшкодувати поміщикам збитки за самовільно захоплені землі [1].

Підготовка земельної реформи просувалася дуже повільно. Щоб її пришвидшити, у жовтні 1918 р. було створено Вищу аграрну раду на чолі з гетьманом. 12 листопада 1918 р. гетьман затвердив законопроект, підготовлений В.Леонтовичем. Основні положення законопроекту проголошували, що всі земельні ділянки понад 200 десятин будуть примусово викуплені державою, а потім будуть продані державним земельним банкам малоземельним селянам, не більше 25 десятин на господарство. Господарствам, що мали високе агрокультурне значення, залишалося до 200 десятин. Більшими за розмірами могли бути маєтки цукрових заводів, племінні та насінневі господарства. Але вони не могли перевищувати п'ятикратного розміру земельного цензу [1].

Під тиском командування окупаційних військ та великих землевласників Скоропадський затвердив ряд земельних законів, що мали антиселянський характер: про примусове використання тягової сили та інвентарю для державних перевезень, про обов'язкову передачу врожаю 1918 р. у розпорядження держави. Селянину на рік залишалося на харчування лише по 240 кг жита і пшениці та по 48 кг крупів у розрахунку на одну душу. Це означало, що щоденна норма споживання однією людиною становила 660 г

жита або пшениці та 130 г крупів. У випадку нездачі зерна закон передбачав конфіскацію всього селянського майна [1].

Гетьман дав згоду на вивіз з України значної кількості продовольства та сировини. За німецькими даними, з України до вересня – жовтня 1918 р. було відправлено до Німеччини та її союзників близько 2 млн. пудів цукру, 9 132 вагони зерна, 105 тис. голів худоби, 96 тис. коней, вивезено велику кількість різноманітної сировини [6]. У вересні 1918 р. окупаційні власті підписали з гетьманським урядом нову угоду, за якою німці й австрійці отримали право на вивезення з України додаткової кількості продовольства й сировини.

Значно погіршилися умови життя й праці робітників. Власники підприємств, окупаційна влада та гетьманська адміністрація збільшували тривалість робочого дня до 12 годин, карали робітників за участь у страйках (арешти до 2 років, великі штрафи), що вело до загострення ситуації в державі.

Гетьман намагався розв'язати складні проблеми в галузі фінансів та грошового обігу, бо на українських землях, крім царських банкнот, були в обігу «керенки», карбованці УНР, марки, крони. Гетьманом було створено Фінансову раду, яка розпочала підготовку грошової реформи, що передбачала запровадження нової української валюти – гривні.

За часів Української держави відбулося певне економічне піднесення. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка гетьманом вільного підприємництва, широкий збут товарів за кордон. Були засновані нові акціонерні компанії, відроджені промислові підприємства та біржі. Відновився залізничний рух, відремонтувалися локомотиви, залізниці, мости. За словами одного з мешканців столиці України «відносний добробут Києва за гетьманських часів різко контрастував з швидким зубожінням Петрограда і Москви. На півночі вже починався голод, який був нам ще зовсім не знайомий... Після «московського пекла» Київ здавався людям своєрідним Ельдорадо [1, с. 340].

П.Скоропадський розумів, що надійним гарантом державної стабільності могла бути дієздатна українська армія. 20 травня 1918 р. був призначений військовий міністр генерал Рогоза. Вже в червні розпочалося впровадження в життя плану формування регулярної української армії. Вона мала складатися з 8 армійських корпусів, загальною чисельністю 300 тис. чол. Нові військові частини створювались через реорганізацію вже існуючих та на базі військових частин Румунського й Південно-Західного фронтів. Планувалося, що в армії будуть різні роди військ: кавалерійські дивізії, ескадрилії, залізничні частини. Її ядро повинен був становити козацький стан, бо саме козаччина, на думку гетьмана, уособлює цвіт української нації. 16 жовтня 1918 р. своїм універсалом гетьман відроджував козацтво, що переслідувало мету відновити славетне минуле України, виховувати підростаюче та майбутнє покоління. Через 2 тижні козацькі лави налічували майже 50 тис. козацьких родин. Відроджувалися козацькі громади, козачі сотні й полки, коші. Замайоріли синьо-жовті прапори Української держави з Тризубом Рюриковичів. Але повністю здійснити свої плани щодо козацтва гетьману не вдалося. Скоропадський та його уряд влітку

1918 р. розробляли також закон про флот, асигнували кошти на відбудову портів. 11 листопада завершилося формування українського Чорноморського флоту. Він складався з 3 бригад лінійних кораблів, 1 бригади крейсерів, 3 бригад гідрокрейсерів, дивізії міноносців, 22 підводні човни. Але загальна чисельність усіх збройних формувань не перевищувала 65 тис., бо Німеччині була не вигідна наявність боєздатної української армії, це могло вивести Україну з під контролю.

Найбільших успіхів Скоропадський досяг у сфері національно-культурної політики, бо тут він мав певну свободу дій. Метою гетьмана було створення умов для національно-культурного відродження України.

Гетьман намагався за короткий строк націоналізувати державний апарат, все діловодство вести державною мовою. В усіх установах і частинах організував курси українознавства. Проводилась також українізація загальноосвітньої школи. У травні 1918 р. було засновано близько 50 нових українських шкіл, а в серпні ухвалено закон «Про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України у всіх середніх школах». Восени 1918 р. в Україні налічувалося 150 українізованих гімназій, а для незаможних учнів цих гімназій затверджувалось 350 іменних стипендій імені Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка та інших письменників і діячів культури.

При міністерстві народної освіти під керівництвом академіка Вернадського виникла комісія у справі вищих шкіл та наукових інституцій. За її рішенням з 1 липня 1918 р. Київський український народний університет перетворювався на Київський державний український університет у складі 4-х факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, правничого і медичного. Мовою викладання визнавалась українська, а читання лекцій російською мовою дозволялось міністром освіти лише в окремих випадках. З викладацького складу виключались усі особи, що не мали ступенів доктора, магістра чи кандидата наук.

Водночас 22 жовтня у Кам'янці-Подільському розпочав свою роботу ще один український державний університет, що включав історико-філологічний та фізико-математичний факультети. При історико-філологічному факультеті створювались кафедри польської і єврейської літератури та історії, а при фізико-математичному факультеті – математичний і природничо-історичний відділи. У жовтні розпочав роботу Катеринославський університет. У Київському, Харківському, Одеському російськомовних університетах відкривався комплекс українознавчих кафедр: української мови, літератури, історії, права.

У липні-вересні на чолі з академіком Вернадським була створена комісія з питань заснування Української Академії Наук, а вже 14 листопада 1918 р. Скоропадський ухвалив закон «Про заснування Української Академії Наук». Первісний склад УАН з 12 академіків призначив сам гетьман. До нього увійшли: Д.І. Багалій, А.Ю. Кримський, М.І. Петров, М.Ф. Кащенко та ін. Президентом УАН було обрано В.І. Вернадського [1].

Гетьман виділяв кошти на організацію великих культурних закладів. У серпні 1918 р. було започатковано Національну бібліотеку України, в якій збиралися всі пам'ятки духовного життя українського народу – як рукописні, так і друковані. Заснувався Національний архів України, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр, «Молодий театр». Приділялася увага книговидавничій справі. У травні 1918 р. було створене Державне видавництво. Головним завданням нової установи було розповсюдження серед народу добрих українських книжок, а також іншої друкованої продукції. Діяльність видавництва спрямовувалась на публікування офіційних документів, науково-популярних, художніх, перекладних творів, дитячої літератури. У 1918 р. вийшло 1084 книжок українською мовою. З будь-якої літератури були зняті усілякі митні збори. Але водночас було запроваджено попередню цензуру [6].

Активну політику проводив гетьман Скоропадський на міжнародній арені. Створене міністерство закордонних справ очолив Д. Дорошенко – нащадок українського гетьманського роду, член Центральної Ради, відомий історик. Під його керівництвом було визначено три напрямки зовнішньої політики Української держави: встановлення дружніх відносин з країнами Четвертого союзу; розв'язання спірних територіальних проблем з сусідніми державами; встановлення дипломатичних відносин з нейтральними державами. Виконання цих напрямків політики повинно було забезпечити мир і захистити суверенітет України [5].

2 червня 1918 р. Німеччина офіційно визнала Українську державу. Її визнали також Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина. Гетьманат намагався також вирішити на свою користь Бессарабське питання, Кримське питання, приєднати до України Холмщину, Підляшшя. Для Гетьманату надзвичайно важливої ваги набували відносини з більшовицькою Росією. Росія прагнула включити українські землі до свого складу. В результаті переговорів 12 червня 1918 р. було підписано договір, по якому Росія визнавала незалежність Української держави. Припинялися військові дії між обома державами, відбувався обмін консульськими представниками. Розглядалося питання і про кордони. Лінія кордону відступала від української етнографічної межі на 125 – 200 верств на користь Росії. Гетьманський уряд налагодив відносини з державами, що утворилися на території колишньої Російської імперії: Грузією, Кримом, Кубанню, Литвою, Фінляндією. Немало зробила українська дипломатія для визнання України на міжнародній арені. Українська держава мала представництва в 25 країнах світу (Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині, Фінляндії, Польщі та ін.).

11 листопада 1918 р. Німеччина підписала Комп'єнське перемир'я, що означало закінчення війни та її програш. Тому Скоропадський терміново шукає контактів з Англією та Францією. Але країни Антанти підтримували точку зору «єдиної й неподільної Росії». Тому Скоропадський змінює свої погляди на незалежність України, щоб заручитися їх підтримкою. 14 листопада гетьман видав грамоту про федерацію України з Росією. Це було вимушеним кроком.

Попередня орієнтація на Четвертий вела до втрати державності, бо саме в цей час на кордоні з Україною зосереджувалися війська більшовицької Росії, що загрожували війною Україні. Грамоту Скоропадського можна вважати політичною декларацією, бо Росії як єдиної й неподільної не було, а була більшовицька Росія. Обнародування грамоти стало останньою краплею, яка активізувала українські національні сили. 14 листопада була створена Директорія, яка ставила за мету ліквідувати гетьманський режим і відновити УНР. 14 грудня війська Директорії вступили до Києва, і в цей же день гетьман Скоропадський відмовився від влади. В телеграмі на ім'я міського голови говорилось: «Я гетман всея Украины, в течении 7,5 месяцев все свои силы клал для того, чтобы вывести страну из того тяжелого положения, в котором она находится. Бог не дал мне сил справиться с этой задачей. Ныне в силу сложившихся условий, руководствуясь исключительно благами Украины, от власти отказываюсь» [4, с. 503].

Висновки. Так завершилась ще одна із сторінок української державності. Яку оцінку можна їй дати? Незважаючи на політичну невизначеність (не монархія, бо передбачались вибори до українського сейму, але й не республіка, бо час виборів не визначався), внутрішню нестабільність, часті міністерські кризи, Українська держава була найтривалішою й найміцнішою формою існування самостійної України періоду визвольних змагань 1917–1921 рр.

Даючи оцінку П. Скоропадському і його діяльності, не можна впадати в крайнощі, називати його «політичним перевертнем» чи «щирим українцем», бо він діяв відповідно до вимог свого часу, обставин, що склалися.

Чому нині в складний період становлення української державності особливий інтерес викликає гетьманство Павла Скоропадського? Його досвід керування країною цінний тому, що глибоко пов'язаний з історичною традицією: до влади в країні прийшов нащадок старовинного козацького роду. Безуспішне намагання гетьмана та керівників уряду створити дієздатний і коаліційний уряд дозволяє провести аналогію. Бо, у 1918 р., як і в наш час, трагічна відсутність єдності національно-демократичних сил, істинного патріотизму чи свідомості не дає змогу поставити державні інтереси вище партійних, групових, заважає успішному подоланню труднощів у розбудові незалежної Української держави. Заслуговеє уваги сучасників і досвід пошуку в період гетьманату соціальної опори влади. Не менш повчальною була культурно-національна політика П.Скоропадського, яка завжди вимагала розуму й особливого таланту, толерантності до всіх інших народів, що населяють Україну. Гетьман залишив корисний досвід в галузі зовнішньої політики. Він справедливо вимагав врівноваженого ставлення як по відношенню до Росії, так і до інших держав. Це потрібно враховувати й зараз при вирішенні проблем як українсько-російських відносин, так і внутрішньої політики, зокрема розв'язання національного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Д. Історія України: Посібник / О.Д.Бойко. – К.: Видавн. центр «Академія», 2002. – 656 с.
2. Галушко К. Чужий сучасникам, але корисний нащадкам: правління гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році залишило по собі спадок, яким досі, після десятиліть радянської окупації, користується незалежна Україна / К. Галушко // Український тиждень. – 2013. – 17–23 травня. – №19. – С. 34–37.
3. Гетьманат Павла Скоропадського (29 квітня 1918–26 грудня 1918) [Електронний ресурс] // Український історик / Режим доступу: <http://istoryk.in.ua/getmanat-pavla-skoropadskogo-29-kvitnya-1918-26-grudnya-1918/>
4. Гражданская война на Украине (1918–1920): Сборник документов и материалов: в 3-х томах, 4-х книгах / Под ред. проф. И. К. Рыбалки – Т. 1. – Кн. 1. – К., 1967. – 874 с.
5. Дорошенко Д. Історія України (1917–1923 рр.): у 2-х томах: Документально-наукове видання / [Упоряд. К.Ю. Галушко] – Т.2.– К.: Темпора, 2002. – 352 с.
6. Історія України: Нове бачення: у 2 томах / Під ред. В. А. Смолія. – Т.2. – К.: Україна, 1996. – 495 с.
7. Калинчук Д. Державницький проект Павла Скоропадського: досягнення та прорахунки / Д. Калинчук // Український тиждень. – 2013. – 17–23 трав. – №19. – С. 46–47.
8. Павленко С. Слід від держави гетьмана Павла Скоропадського / С.Павленко // Голос України. – 2013. – 18 травня. – №91. – С. 10.
9. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси / Г.Папакін // – К., 2003 – 282 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н.Полонська-Василенко. – Т. 2: Від сер.XVII ст. до 1923 р. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
11. Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К.: Альтернативи, 2003. – 304 с.
12. Савченко В. А. Павло Скоропадський – останній гетьман України / В.А.Савченко. – Х: Фоліо, 2008. – 381 с.
13. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 / П.Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.
14. Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття: збірник матеріалів міжнар. наук.-теорет. конф.: 20–21 листоп. 2007 р.: Київ / Ред.: В.М. Литвин. – НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса, Ін-т історії України. – К., 2007. – 581 с.
15. Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1918: Довід. вид. / Редкол. В. А. Смолій (голова) [та ін.]; [Упоряд. А. П. Гриценко, О. Й. Щусь] – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.
16. Хрестоматія з історії України: Посібник для 7–11 класів середньої школи / [Упор. В. Гусев, Г. Сургай] – К., 1996. – 334 с.
17. Шевельов Ю. Павло Скоропадський: приречений впасти [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5542620fceb60/>
18. Яневський Д. Б. Проект «Україна»: Грушевський. Скоропадський. Петлюра / Д.Б.Яневський. – Харків: Прапор, 2012. – 921 с.

Ірина Єрмоленко

Анотація.

В статті зроблена спроба висвітлити основні проблеми історіографії доби національно-визвольного руху та Української революції у 1917 – на початку 1918 рр. Шляхом залучення наявних напрацювань вітчизняних і зарубіжних істориків, додаючи останні публікації з даної проблеми, використовуючи сучасні підходи до їх аналізу, зроблена спроба простежити оцінку основних подій цього періоду в історії України. Доводиться думка, що Українська революція – багатомірне історичне явище й потребує уважного дослідження та неупередженої оцінки.

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-
ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
1917 – ПОЧАТКУ 1918 рр.**

Українська революція докорінним чином змінила політичну ситуацію в Україні й вплинула на геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Сьогодні можна стверджувати про те, що історія Української революції є однією з найбільш актуальних проблем української історіографії останніх двох десятиліть. З'явилася величезна кількість публікації з даної проблеми. Пояснюється це, перш за все, суперечностями й навіть протистояннями, які склалися в минулому між радянською історіографією та українськими дослідженнями. Радянська історіографія відводила національним рухам другорядну роль, які в підсумку були підпорядковані більшовицькому впливу і влиті до загального потоку соціалістичної революції. Ті ж, хто опинився на інших позиціях (національна політична еліта, інтелігенція, прихильники створення власних національних держав), оголошувалися табором буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Протилежних поглядів на революційний процес 1917–1918 років дотримувалися ідеологи, лідери, учасники українського національно-визвольного руху. Зазнавши поразки й опинившись за межами Батьківщини, вони спробували викласти своє бачення подій, що відбувалися в революційну епоху, у величезній кількості історичних, публіцистичних, літературних, мемуарних праць, що склали цілий історіографічний пласт. Лейтмотивом цих праць стала концепція Української національно-визвольної (національно-демократичної революції). У творах М.Грушевського, В.Винниченка, П.Христюка, Д.Дорошенка, І.Мазепи, М.Шаповала, М.Лозинського та багатьох інших талановитих вчених і публіцистів події 1917 – поч. 1918 років в Україні – це вища фаза національно-визвольного руху, який набув такого розмаху, гостроти, цілеспрямованості, увінчався такими масштабними, глибинними зрушеннями в усіх сферах суспільного життя, які можуть з повним правом називатися «відродженням нації» й підпадають під критерії поняття національно-визвольної революції [3;5;29].

Аргументи при цьому були досить вагомими: наявність національних партій (Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія

соціалістів-революціонерів, Українська партія соціалістів-федералістів, Українська партія соціалістів-самостійників та інші), які головною програмною метою висували розв'язання українського питання, відродження національної державності, що з весни 1917 року міцно лягло в основу концепції Української революції. Навколо цих гасел об'єднувалися мільйонні маси української нації, а їх залучення до національного руху зумовило створення власної держави – Української Народної Республіки. У західному регіоні революційні зрушення привели до утворення Західно-Української Народної Республіки, її об'єднання з УНР (Акт Соборності 22 січня 1919 р.). Також модель гетьманської Української держави П.Скоропадського оформлялася на національному ґрунті. Навіть більшовики не змогли абстрагуватися від цих фактів і використовують офіційну назву для більшовицької держави в Україні наприкінці 1917 – на початку 1918 року Українська Народна Республіка.

Сьогодні, мабуть, більшість істориків не тільки українських, а й зарубіжних, абстрагуючись від аналізу всіх можливих «за» і «проти», на основі адекватного сприйняття життєвих реалій 1917 – поч.1918 років, погоджується з правомірністю кваліфікації тодішніх подій в Україні як національно-визвольної революції.

Розпад СРСР, оформлення незалежної Української держави в 1991 році, її становлення супроводжувалися рішучою ломкою поширених до того часу стереотипів. Не оминула ця тенденція й українську історичну науку. З цього моменту події в Україні 1917 – поч. 1918 років стали розглядатися під кутом зору національного визволення. Дослідники з ентузіазмом зайнялися розробкою неосвоєної епохи. Стався своєрідний публіцистичний і дослідницький бум. Було здійснено результативні кроки в освоєнні джерельної бази, особливо того сегмента, який за радянських часів майже не залучався до наукового обігу. Йдеться про матеріали, в яких відбилася діяльність національних партій і організацій, державних центрів, політичних систем, породжених Українською революцією. Це, перш за все, видання, пов'язані з функціонуванням Центральної Ради, Директорії, розвитком національно-визвольного руху [27]. Передруковується спадщина лідерів українського руху: М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри, Д.Дорошенка, І.Мазепи, В.Липинського, державних діячів часів П.Скоропадського та ін. [6; 7; 10; 13; 16; 20]. Продовжують виходити мемуари та щоденники як згаданих вище, так й інших учасників цих подій. Чимало робиться й для видання в Україні праць про процеси 1917–1918 років в Україні, які вперше були видані за кордоном. Були захищені докторські й кандидатські дисертації з проблематикою революційної епохи. Починаючи з 1991 року, випущено сотні книг і брошур, тисячі статей, присвячених аналізу подій національно-демократичної революції [2; 3; 19; 23].

У працях В.Винниченка, М.Шаповала, І.Мазепи не тільки збережено дух тієї драматичної епохи, але й використано важливі державно-політичні документи, частина яких відклалася у зарубіжних збірках або ж була втрачена. Характерним для цих праць є те, що в них окреслено причини невдач Української революції: складність умов, в яких доводилося творити засади

національної державності, соціальна неоднорідність українського суспільства, несприятливі зовнішні фактори. Дані історики поставились критично до революційного досвіду 1917 – початку 1918 рр., але в той же час підкреслюють значення Української революції в історії українського державотворення [4; 13; 30].

Державницький напрям в українській емігрантській історіографії активно розвивав і пропагував Д.Дорошенко. З-поміж досліджень вченого особливе зацікавлення викликає двотомна «Історія України 1917–1923 рр.» Перший том цієї праці присвячений українським визвольним змаганням 1917 – початку 1918 рр., а саме періоду діяльності Української Центральної Ради. Д.Дорошенко вважав рушійною силою Української революції ту частину національної еліти, що розуміла значення державності й виступала державотворчим чинником історії. У цьому зв'язку історик піддає критиці народницький, соціалістичний світогляд лідерів Центральної Ради, які намагалися поєднати національно-визвольні змагання та радикальні соціальні ідеї й шукали підтримки народних мас, відкидаючи державотворчий потенціал заможних верств населення. Опинившись без підтримки елітних верств українського суспільства, підкреслює Д.Дорошенко, Центральна Рада потрапила у практично безвиграшну ситуацію. Водночас історик намагається зважено проаналізувати діяльність Центральної Ради й зазначає, що в ході революції вона зіткнулася з надзвичайно складними проблемами, серед яких особливо гострою була відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів для формування державного апарату управління [7].

Також історики державницького напрямку активно займалися дослідженням національної військової історії. Вони висувають на перший план саме такий вагомий інститут держави як армія. Показовою в цьому плані була колективна «Історія Українського війська», видана у Львові. Розділ про збройні сили Української Центральної Ради написав З.Стефанів, де подав характеристику українського національного військового руху, формування військових структур, провів огляд бойових дій військових підрозділів УНР в 1917 – початку 1918 рр. [9].

Цінний фактичний матеріал про організацію армії УНР, класифікацію її формувань, участь у боротьбі проти більшовицької агресії подано у працях В.Петріва, О.Доценка, В.Сальського, П.Шандрука та ін. Їхньою провідною ідеєю є ствердження факту вирішального впливу українського військового руху на зміну політичної орієнтації Центральної Ради від автономізму до повного суверенітету України [17].

Серед істориків повоєнного покоління були поширеними радикально-націоналістичні погляди на розвиток історичного процесу в цілому та історію Української революції зокрема. Такі погляди сповідували М.Стахів, П.Мірчук, І.Нагаєвський, Р.Млиновецький, В.Верига та багато інших. В основу їх концепції покладене трактування Української революції як революції виключно національної, головною метою якої мало стати відродження самостійної української держави. Історики цього напрямку негативно оцінюють діяльність

Центральної Ради, критикуючи її лідерів за соціалістичну спрямованість економічної й військової політики [2; 14; 15].

У діаспорній історичній науці формується й ліберально-консервативна течія, чільними представниками якої стали І.Лисяк-Рудницький, О.Субтельний, Б.Кравченко, Л.Винар та ін. Оригінальну концепцію представив І.Лисяк-Рудницький, який розглядав Українську революцію як сукупну дію сил тогочасного українського суспільства. Значну увагу приділяв історик причинам «соціалістичного забарвлення» українського національного руху. На його думку, це стало неминучим наслідком тих соціальних умов, що склались в тогочасній Україні. Унаслідок особливої соціально-політичної ситуації Українська революція повинна носити і соціальний, і національний характер, зазначає історик [11, с.14]. Також він позитивно оцінює відданість керівників Української революції демократичним цінностям. Збройну боротьбу України з Росією розглядає не тільки в ракурсі міжнаціонального конфлікту, але також у векторі зіткнення двох соціально-політичних систем, змагання між демократією і тоталітарною диктатурою. [11, с.18]. І.Лисяк-Рудницький звернув увагу на значні політичні здобутки Української революції. Хоча вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України, створила модерну політичну націю. На цьому фундаменті розвивається все подальше українське життя [11, с.50].

Проблема Української революції цікавила й зарубіжних істориків. Особливо їх інтерес до цих подій зростає на початку 90-х рр., про що свідчать праці А.Каппелера [31], Т.Ольшанського [32], В.Булдакова [1] та ін.

А.Каппелер дає позитивну оцінку подіям Української революції, визначає їх значення для українців, вказує на причини поразки національного руху. Зокрема, він зазначає, що Українська Центральна Рада (по суті український парламент) була найважливішим суперником Тимчасового уряду на периферії. У ході подій 1917 – поч. 1918 рр. на передньому плані в Україні перебували національні сили. Центральна Рада та Генеральний Секретаріат були першими автономними інституціями тогочасної України. Вони змогли дуже швидко сформуватися й здійснювали великий вплив не тільки на тогочасне життя в Україні, а й на загальноросійську політику. Центральна Рада намагалася поєднати ліберально-демократичні та соціалістичні погляди з національними вимогами й спочатку мала дуже багато прихильників. Однак у хаосі 1917 року вона не спромоглася створити ефективну систему державного управління та державні інституції, які були б спроможні захистити існуючий лад. Зростання радикальних настроїв селян позбавляло Центральну Раду соціальної бази [31, с.152]. Історик зазначає, що саме українські селяни були найважливішою силою в подіях Української революції й громадянської війни. Національні цільові настанови українських урядів не були для них чужі. Проте пріоритетними для селян були соціальні прагнення: вони хотіли землі та поділу великих землеволодінь без відшкодування. Українські уряди намагалися керувати селянами, але безуспішно. А ось аграрна програма більшовиків викликала у них симпатії. Це згодом вплинуло на поразку Української революції [31, с.155–156].

А.Каппелер зазначає, що події 1917–1918 рр. є надзвичайно важливі для українців. У них виник шанс державотворення в той момент, коли процес формування української нації досяг політичного етапу. Але українському суспільству не вистачало політичного досвіду, підготовлених кадрів, стабілізуючих інституцій для керівництва державою. Інтелектуальне керівництво національними силами не було достатньо згуртованим, а навпаки – постійно сперечалося з приводу програм і політичної тактики. Соціальна база нації була тонкою, міста мали проросійський або проєврейський характер, а основна маса селян ще не була охоплена національною ідеєю. Але той факт, що вперше виникла сучасна українська держава, робить коротку та бурхливу історію Української Народної Республіки важливим етапом формування української нації [31, с.158].

Як вже зазначалося, після проголошення незалежності України розпочався новий період у вітчизняній історичній науці. Дослідники нарешті одержали змогу неупереджено, спираючись на факти, відтворювати історичне минуле. Це швидко відбилося на результатах досліджень, зокрема на вивченні таких фундаментальних, базових понять, як характер революції в Україні, її соціальна база, особливості, значення.

У 1992–1999 рр. були опубліковані дослідження І.Хміля, О.Щусь, В.Солдатенка, А.Гриценка, О.Реєнта, Б.Андрусишина, В.Верстюка, Ф.Турченка, Я.Грицака та інші [3; 18; 19; 23; 24; 26], в яких проаналізована поведінка різних соціальних верств в революції 1917 – початку 1918 рр. в Україні. Ці автори прийшли до висновку, що Центральна Рада, українські національні партії протягом всього 1917 р. мали досить широку соціальну підтримку, а вплив військ радянської Росії на події в Україні був набагато сильнішим, ніж вважалося до цього. Ці дві обставини – усвідомлення широкої соціальної бази Центральної Ради і значних масштабів втручання радянської Росії в українські справи, яке переросло у війну з УНР, підштовхнули істориків до широких узагальнень щодо суті тодішніх подій в Україні: була відкинута, як помилкова, концепція переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, крізь призму якої радянська історіографія розглядала політичний процес в Україні 1917 р., і поновлена в правах концепція національної революції. Досить часто історики характеризують її ширшим поняттям – Українська революція або терміном – Українська національно-демократична революція.

Відбулося важливе зрушення у свідомості українських істориків, докорінна переоцінка причин, характеру, стратегічної мети й соціальної бази революції в Україні. Головною причиною революції в Україні В.Верстюк, С.Кульчицький, Ф.Турченко, В.Солдатенко та інші вважають невирішене національне питання, а соціальною базою революції широкі верстви українського народу – насамперед селянство й національну інтелігенцію. Перший етап Української революції, пов'язаний з діяльністю М.Грушевського, характеризує в своїй книзі В.Верстюк «Українська Центральна Рада». Він наголошує на тому, що діяльність Центральної Ради не може мати однозначних

оцінок. Об'єктивно, пише він, можна стверджувати лише одне: Центральна Рада виступила лідером розгортання національно-визвольного руху в Україні, в результаті її діяльності вперше на політичній карті Європи в ХХ столітті з'явилася українська держава [3, с. 6–7].

Увагу дослідників привернули також важливі аспекти внутрішньої політики Центральної Ради та її уряду – Генерального Секретаріату. У цьому плані новизною й аргументованими висновками позначена монографія О.Реєнта [18], присвячена історії робітничої політики українських урядів впродовж 1917–1920 рр. У праці рельєфно показані згубні наслідки русифікації робітників України, що спричинило їх індиферентність в умовах національно-визвольної боротьби й вело до неприйняття ними української державності.

Розпочато дослідження доби Центральної Ради й на регіональному рівні, зокрема у працях В.Семененка, В.Ревенчука, Т.Вінцковського. Вітчизняні історики зробили перші кроки в дослідженні процесів формування національних збройних сил (В.Солдатенко, Л.Гарчева, Г.Гаврилюк, В.Голубко), висвітлення правових аспектів українського державотворення (О.Копиленко, О.Мироненко).

Увагу дослідників привертала й зовнішньополітичні чинники, що істотно впливали на перебіг подій у революційну добу. Особливе зацікавлення викликали дипломатичні переговори делегації УНР з представниками Четвертого Союзу й підписання з ними Брестського мирного договору. Здійснена перша спроба підвести підсумки вивчення цієї проблеми І.Терлецькою [25].

По ходу накопичення історіографічної бази в роки незалежності України робилися спроби оцінки зрушень, досягнень, проблем, уроків Української революції. Критично проаналізувавши усю попередню історіографію, джерела, на які вона спиралася, українська історична наука мобілізувала вчених до ґрунтовного перегляду та широкого вивчення проблем визвольних змагань. Ініціативу на себе взяв Інститут історії України Академії наук України, співробітники якого видали цілу серію праць, якими охопили широку тематику Української революції. Чимало наукових статей з новими підходами на дану проблему опублікував «Український історичний журнал». Опублікована й двохтомна історіографічна праця В. Солдатенка «Українська революція: Концепція та історіографія». В ній аналізуються не лише історіографічні роботи, а й чисельні концепції проблеми української державності [24]. Новітнім підходом до висвітлення національно-демократичного руху у різні періоди української революції виділяються праці «Історія України» та «Історія України: нове бачення» [8; 12]. Побачили світ й збірники документів з історії Центральної Ради [27]. У них наведено багато документів, стенограм та протоколів, які можуть дати об'єктивну оцінку її діяльності. Велике значення у вивченні історії Української революції має вихід книги «Нариси історії Української революції 1917–1921 років». Підготовлено видання, яке містить узагальнену картину історіографічного стану теми. Нещодавно вийшла друком

книга В. Ф. Солдатенка «Проект “Україна 1917–1920 рр.”. Постаті», яка містить галерею історичних портретів діячів цього періоду [21].

Однак, у плані означеної теми представляється доцільним сконцентрувати увагу на ряді проблем, що виникли, на тих питаннях, які все ще чекають свого конструктивного наукового рішення.

Підвищена активність щодо вивчення досвіду національно-визвольного руху переросла в його абсолютизацію деякими істориками щодо історичного етапу розвитку України в цілому. Нині в науковій та методичній літературі закріпилася назва відповідного розділу – «Епоха Української революції». Оформилися висновки, в яких революційні процеси в Україні подані в суто національному вимірі, а Лютнева й Жовтнева революції представляються лише російськими явищами. Інша група істориків вважають, що зліт українського визвольного руху став прямим породженням, безпосереднім продовженням Лютневої революції. Потенціал українського визвольного руху до 1917 року був явно недостатнім, щоб сподіватися на вибух власної революції. А Жовтнева революція, повалення Тимчасового уряду, прихід до влади більшовиків стали стимулами для нового підйому українського руху, для оформлення національної державності, створення УНР.

В результаті відтворення відрізка вітчизняної історії 1917 – поч.1918 років, привело до нового варіанту розвитку досліджень, спроби поєднання в наукових працях двох напрямків суспільного прогресу: соціального і національного. Для правильного, всебічного й глибокого розуміння революційної епохи, зумовленості процесів і подій, закономірностей їх розвитку, об'єктивної оцінки досягнутих результатів важливо виходити з того, що революційні події в Україні розвивалися не в ізоляції від загальноросійських та соціальних тенденцій, а переплітаючись з ними, то зливаючись, то рухаючись паралельними курсами, а то і входячи в протиріччя, різновекторність, антагоністичну непримиренність. Таким чином, комплексне вивчення періоду 1917 – поч.1918 років, як складної системи революцій з усіма її протиріччями, альтернативними розрахунками і стратегіями – нагальна потреба, продиктована сьогоденням. Саме цим обумовлена розробка проекту, початок якому поклав вихід першої книги чотиритомника «Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки», присвяченій 1917 року [22]. Поряд з національно-визвольними процесами, в тісному зв'язку, у взаємовпливах і взаємодії показані соціальні рухи, боротьба за перші соціалістичні перетворення, які в Україні не просто мали місце, але нерідко набували великого масштабу й характеру.

Порівняльний аналіз великого масиву новітніх публікацій, присвячених історії революції в Україні 1917 – початку 1918 рр., засвідчує, що в цій галузі знань відбулися значні зрушення, досягнуті певні позитивні результати. Основні етапи революції, оцінка тогочасних подій, явищ, тенденцій на сьогодні набагато чіткіші, об'єктивніші, аніж раніше. У той же час в інтерпретації революційного процесу в Україні 1917–1918 рр. серед істориків існують розбіжності. Одна група істориків, зокрема Ф.Турченко і Г.Кривоший [26],

критично налаштована до автономістично-федеративних домагань Центральної Ради, інші – Л.Гарчева, В.Солдатенко – доводять правильність такого курсу в умовах, що тоді склалися. По-різному трактується діяльність лідерів українського національного руху в революції [23; 24].

Головною причиною революції в Україні дослідники вважають невирішене національне питання, яке тісно перепліталось з глибоким загальнонаціональним невдоволенням різними формами економічної експлуатації з боку метрополії. За своїм характером Українська революція була національно-демократичною, органічно поєднувала завдання національного відродження і державотворення із необхідністю глибоких соціальних змін в інтересах широких мас українства. Поряд із досягненнями в дослідженні історії Української революції є й значні прогалини, дискусійні моменти. Потребує ґрунтовного висвітлення на конкретному історичному матеріалі питання про роль і місце різних класів і соціальних верств в революційних подіях. Поза увагою істориків залишилася важлива тема структурованості національно-визвольного руху в революції, вплив цього фактора на хід і результати боротьби. Це ж стосується і більшовицьких організацій, міських дум і земств, що діяли в Україні, а без аналізу їхньої діяльності та рівня впливу на населення неможливо правильно уявити атмосферу в українському суспільстві тих років. У числі кардинальних проблем, що чекають свого вирішення, – діалектика співвідношення національних і соціальних елементів у процесі революційної практики, в конкретних ситуаціях. Чимало невирішеного залишається й у питанні про результати революції, її уроки. Все це, разом взяте, зумовлює потребу продовження й поглиблення досліджень з історії національно-демократичної революції 1917 – початку 1918 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булдаков В. Красная смута: Природа и последствия революционного насилия / В.Булдаков. – М., 1997. – 375 с.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У двох томах / В.Верига. – Львів, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Т. 2. – 504 с.
3. Верстюк В. Українська Центральна Рада: документи і матеріали / В.Верстюк. – К.: Наук. думка, 1996. – 589 с.
4. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко. – Ч. I. – Київ-Відень, 1920. – 348 с.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М.Грушевський. — Київ-Відень, 1921. – 575 с.
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.Грушевський // Великий Українець. – Київ, 1992. – 69 с.
7. Дорошенко Д.І. Історія України: 1917–1923 рр.: В 2-х т. / Д. Дорошенко. – К., 2002. – Т. I. – Доба Центральної Ради. – 320 с.; Т. 2. – Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 287 с.;
8. Історія України: Нове бачення: у 2 томах / під ред. В. А. Смолія. – Т.2. – К.: Україна, 1996. – 495 с.
9. Історія Українського війська / під заг. ред. В. Павлова. – К., 2016. – 416с.

10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Повне зібрання творів. – Т 6. – Кн. I. – Київ-Філадельфія, 1995. – 471 с.
11. Лисяк-Рудницький І. Четвертий універсал та його ідеологічні попередники // Історичні есе. – К, 1994. – Т.2. – 358 с.
12. Литвин В. Історія України: Підручник / В. Литвин. – Л, 2006. – 728с.
13. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції: 1917–1921 / І.Мазепа. – Київ, 2003. – 608 с.
14. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р.Млиновецький. – Львів, 1994. – 571 с.
15. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття – І. Нагаєвський.– Київ, 1993. – 413 с.
16. Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – Київ, 1993. – 341 с.
17. Петрів В. Військово-історичні праці: Спомини / В.Петрів. – Київ, 2002. – 640 с.
18. Реєнт О. Українська революція і робітництво / В. Реєнт. – К.: НАН України; Інститут історії України, 1996. – 265 с.
19. Реєнт О.П. Українські визвольні змагання (поч. ХХ ст. – 1921 рік): Події на східних теренах національної території // У робітнях історичної науки. – Київ, 1999. – С. 7–269.
20. Скоропадський П. Спомини / П.Скоропадський. – К., 1992. – 112 с.
21. Солдатенко В.Ф. Проект «Україна»: 1917—1920 рр.: Постаті / В.Ф.Солдатенко. – Кіровоград, 2013. – 510 с.
22. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки / В.Ф. Солдатенко. – Харків: Прапор, 2008. – 526 с.
23. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис / В.Ф.Солдатенко. – Київ, 1999. – 976 с.
24. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / В.Ф.Солдатенко. – Київ, 1999. – 416 с.
25. Терлецька І. Брестський мир: Історіографія проблеми / І.Терлецька. – Дніпропетровськ.: ДДУ, 1994. – 240 с.
26. Турченко Ф., Кривоший Г. Магістралі й глухі кути Української революції // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. [Збірник наукових статей]. – Запоріжжя, 1998. – С.3–64.
27. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – Т. 1. – 4 березня–9 грудня 1917 р. – К., 1996. – 580 с.; Т 2. – 10 грудня 1917 р.–29 квітня 1918 р. – К., 1996. – 424 с.
28. Український національно-визвольний рух: Березень– листопад 1917 року: Документи і матеріали. – Київ, 2003. – 1024с.
29. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції / П. Христюк. – Прага, 1921-1922. – Т. I. – 152 с.; Т. II. – 200 с.; Т. III. – 160 с.; Т IV. – 192 с.
30. Шаповал М.Ю. Соціологія українського відродження / М.Ю.Шаповал. – Київ, 1994. – 45 с.
31. Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine / A. Kappeler. – Munchen, 1994. – 250 s.
32. Olszaski T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszaski. – Warszawa, 1994. – 220 s.

Аліна Клепак

Анотація.

У статті на основі публіцистики «Черниговской земской газеты» за 1917 р. розглянуто динамічні зміни в культурно-освітньому житті населення, які відбулися в часи Української Центральної Ради в Чернігівській губернії.

Ключові слова:

Українська Центральна Рада, Чернігівська губернія, «Черниговская земская газета», товариство «Просвіта», 1917 р., революційні події, губернський центр, повіти, українізація школи, політична освіта, україномовні книги, театральні вистави.

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р. НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЧЕРНИГОВСКОЙ ЗЕМСКОЙ ГАЗЕТЫ»)

Революційні події та політичні процеси, які охопили територію України, радикально вплинули на культурно-освітнє життя населення в державі. Впродовж березня 1917 р. за ініціативою нечисленних товариств та громадських організацій, творчої еліти були проведені численні з'їзди, на яких ставились питання щодо необхідності розширення шкільної мережі, відродження української мови й літератури, відкриття мистецьких закладів, бібліотек, музеїв тощо.

Подібної думки дотримувалися і в Чернігівській губернії, у якій численні верстви населення здавна відстоювали українську національну ідею. Підтвердження цьому ми відшукали на сторінках «Черниговской земской газеты», яка на початку січня 1917 р. змінила «Черниговскую земскую неделю» і нарешті стала двомовною. Принагідно зазначимо, що до цього

часу друкований орган губернського центру повідомляв важливі щотижневі міжнародні, загальнодержавні та місцеві події виключно російською мовою.

24 березня 1917 р. газета сповістила своїх читачів, що 18 березня в залі Чернігівської міської думи відбулися збори, скликані місцевим міжпартійним громадсько-політичним осередком Товариством українських поступовців. Урочиста зустріч розпочалося зі вступної промови І. Шрага, який нагадав всім присутнім, що національний рух розпочався внаслідок невтомної роботи українських патріотів, об'єднаних Центральною Радою у Києві. Далі до слова був запрошений збирач народної творчості, педагог І. Коновал, який вказав на важливість відновлення роботи «Просвіт». Основні тези наступних виступів стосувалися таких актуальних питань, як потреба організації українських шкіл – нижчих, середніх, вищих (І. Стаднюк, В. Базилевич), доля наукової преси (О. Карпинський), музичної освіти й виховання (О. Приходько) тощо. У проміжках між промовами святковий настрій підтримував хор, який кілька разів виконував гімн «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт» [27, с. 6].

Оскільки більшість населення краю була або зовсім неграмотною, або малограмотною, першим кроком чернігівської громадськості стала підготовка лекторів, які проводили б роз'яснювальну роботу, що торкалась політичних

питань. Такі дії були вкрай важливими, бо на адресу «Черниговской земской газеты» потоком надходили листи з усіх повітів, у яких освічена інтелігенція нарікала, що звичайні люди не розуміють значення Центральної Ради, її головної мети та завдань, які вона має реалізувати задля покращення їхнього життя. Так, наприклад, Л. Красов із с. Макошине Сосницького повіту писав: «Радость освобождения дошла и до насъ. Переходъ власти въ руки народа заметенъ всюду: полиція разоружена, стражники разбежались, порядокъ охраняется милиціей. Учрежденъ и сельскій всесословный комитетъ. Сходы весьма многолюдны. Ощущается, однако, недостатокъ людей, которые могли бы разъяснить населенію истинное значеніе событій... Деревня ведь весьма недоверчива. Нашъ же уездный центръ совсемъ позабылъ о необходимости организаціи и подготовки деревни къ новой жизни, – никто даже не заботится о распространеніи въ деревне воззваній временного правительства...» [15, с. 5].

Відтак, наприкінці липня 1917 р. в Чернігові відбулися інструкторські курси «для підготовки лекторів по політичній освіті народу». Слухачами на цих курсах стали представники від сільських, волосних, повітових та інших комітетів чи громад Чернігівщини, яким були прочитані лекції з історії революції (М. Кулябко-Корецький) й українському руху (М. Могилянський), подана інформація по праву і формах державного устрою (А. Макаров), робітничому питанню (д. Ганжа), місцевому самоврядуванню (д. Імшенецький) [1, с. 6]. І хоча, на думку П. Батуринець, виконавчий комітет проявив дещо недбале ставлення до учасників курсів (відсутність світла в місцях проживання, невчасна виплата грошей), він все ж досяг бажаного результату. Промовистим підтвердженням цього є те, що, наприклад, в с. Берестовці Борзнянського повіту священик І. Євфимовський читав для селян Універсал та тлумачив деякі його пункти, а селяни с. Яриловичі Городнянського повіту надіслали листа, у якому визнавали себе українським народом і висловлювались на підтримку Центральної Ради [31, с. 58].

Невід'ємним елементом освітньої політики краю була українізація школи. Важливим етапом на шляху досягнення цієї мети став Перший губернський з'їзд вчителів (5 – 9 травня 1917 р.), під час якого було прийнято резолюцію, у якій йшлося про поступову українізацію нижчої, середньої і вищої школи, введення до навчальної програми предметів з українознавства, а також підготовку короткострокових курсів з вивчення української мови для вчителів [29, с. 3].

Подібні з'їзди відбулися і в повітах. За повідомленням, яке розмістила на своїх сторінках «Черниговская земская газета», народні вчителі Новгород-Сіверського повіту за три дні розглянули низку важливих питань, одне з яких прямо стосувалося українізації повіту. Але найбільше зацікавлення у нас викликало шосте питання «Объ упрощеніи правописанія», згідно якого було прийнято постанову доручити шкільній комісії розробити разом з іншими з'їздами і союзами вчителів нову спрощену граматику [25, с. 6].

Через деякий час у приміщенні Чернігівської жіночої гімназії відбулося зібрання всіх педагогів, на якому було прийнято рішення ввести в новому

навчальному році такі полегшення при вивченні російської мови: «1) Исключить букву ъ съ послѣдовательною замѣною ее е. 2) Исключить букву ѳ съ замѣною ее ф. 3) Исключить букву ѵ въ концѣ словъ и частей сложныхъ словъ, носохранить ее въ серединѣ словъ въ значеніи отдѣляющаго знака. 4) Исключить букву і съ замѣною ее и. 5) Признать желательнымъ, но не обязательнымъ употребленіе буквы е. 6) Писать приставки **из, въ, вз, раз, роз, низ, без, чрез** передъ гласными и звонкими согласными съ з, но замѣнять з буквой с передъ глухими согласными, въ томъ числѣ и передъ с. 7) Писать въ род. пад. прилагательныхъ, причастій и мѣстоимѣній **ого, – его, вмѣсто аго, яго.** 8) Писать въ именительномъ и винительномъ падежахъ мн. женск. и сред. рода прилагательныхъ, причастій и мѣстоимѣній **ые, – ие** вмѣсто **ья, ія.** 9) Писать **они** вмѣсто **онѣ** въ именит. пад. множ. ч. женскаго рода. 10) Писать въ женскомъ родѣ **одни, однихъ, однимъ, одними,** вмѣсто **однѣ, однѣхъ, однѣмъ, однѣми.** 11) Писать въ родит. падежѣ един. чис. мѣстоимѣнія личнаго женскаго рода **ее** вмѣсто **ея**» [19, с. 3]. Зрозуміло, що ці зміни вплинули й на вживання української мови. Власне з цього часу розпочалося унормування правописного кодексу для українського шкільництва.

Серед важливих рішень учительського з'їзду у Борзні, який відбувся на початку липня 1917 р., були: 1) підтримка Української Центральної Ради; 2) заснування курсів українознавства на Борзенщині; 3) винесення догани «Борзенській Газеті» за те, що виходить московською мовою; 4) заснування у Борзні учительського українського клубу; 5) проведення широкої української агітації; 6) організація 27 липня (на Пантелія) великого віче на могилі П. Куліша [9, с. 6].

Але на шляху реалізації цих завдань доводилося долати багато перешкод. Перш за все – це ставлення вчителів до нових проблем сучасності. Наприклад, в одному з номерів газети колишній народний вчитель повідомив, що між вчителями, переважно вчительками, «багато і дуже багато знайдеться таких, котрі не тільки байдужі до українізації школи, а, навпаки навіть зовсім не визнають можливим переведення до українізації школи» [13, с. 6]. Крім того, не слід забувати, що з історії та географії України, а також української мови і літератури, що входили до циклу українознавчих дисциплін, не було своєчасно підготовлено шкільних програм, підручників, методичної літератури та інших засобів навчання [3, с. 39–41]. І це знову ж таки викликало справедливі нарікання з боку вчителів.

Кожну з цих проблем революційна влада вирішувала по черзі. Спочатку Українське товариство шкільної освіти приступило до друку книжок. За короткий проміжок часу з'явилися програма і термінологія арифметики, термінологія граматична, термінологія географічна. Незабаром мали вийти у світ початкова читанка «Дітські пісні, казки і загадки», читанка «Веселка», задачник, читанка «Рідне слово», а також підручник «Українська Граматка» (азбука) [18, с. 8].

Редакція журналу «Народный учитель» пропонувала для народних шкіл, політичних клубів і хат-читалень серію книг «Основы политической грамотности», яка включала:

«Учредительное собрание. – Проф. В. М. Устиновъ.

Всеобщее избирательное право. – Е. А. Звягинцевъ.

Прямые и тайные выборы въ Учред. Собр. – Е. А. Звягинцевъ.

Демократическая республика. – В. Я. Муриновъ.

Гарантии правъ гражданина. – Проф. Б. И. Вышеслацевъ.

Свобода совѣсти. – А. Б. петрищевъ.

Национальная автономия и государственное единство. – Пр.-доц. А. Ладыженскій.

За что борются политич. партіи (сборникъ программъ).

Зечѣмъ женщинѣ нужно равнопрвіе. О. В. Кайданова.

Волостное земство. – Пр.-доц. В. П. Дурденевскій.

Спутникъ земскаго изберателя. – Е. А. Звягинцевъ.

Война и демократія. – Проф. Р. Ю. Випперъ» [8, с.16].

З'явилися також українські книжки для початкової школи. Зокрема, в підручнику для молодших класів К. Сивкова «Русская история» були окреслені найважливіші періоди руської історії від початку заснування держави до початку XVII ст. Збірник віршів для дітей дошкільного віку «Дзельнь – бом!», складений студентками київського Фребелівського педагогічного інституту, включав колискові пісні, веснянки, колядки, жартівливі вірші, пісні, загадки, байки, вірші-приказки. Не менш цікавою була книга віршованих загадок української письменниці М. Загірньої. Вважаємо за необхідне навести у якості прикладу хоча б одну із загадок, яку розмістив на своїх сторінках друкований орган губерньського центру:

Прийшов до нас пан,
 Вдяг білий жупан.
 Пан вельми сердитий, –
 Грімає на діти:
 «З хати не виходьте,
 Санчат не вивозьте,
 з гори не спускайтесь,
 в дворі не сковзайтесь,
 в сніжки не гуляйте,
 бабу не качайте!
 А хто не послуха,
 хай береже вуха!
 Бо я покараю:
 вуха покусаю;
 буде вам мороки,
 як щіпну за щоки,
 а як ще й за ніс, –
 буде тоді сліз!»

Який же то пан
вдяг білий жупан
і отак сердито
грімає на діти? [26, с. 14].

В одному із номерів за серпень 1917 р. «Черниговская земская газета» розмістила статтю невідомого автора, який порекомендував список книжок українських авторів, які варто прочитати кожному селянину для підвищення власної освіченості. Сюди ввійшли: 1) «Борець за діло народне» П. Христюка (про життя й боротьбу громадсько-політичного діяча І. Франка); 2) «Де ми і скільки нас» Б. Грінченка (про кількість українців у світі); 3) «Якої ми хочемо автономії та федерації» М. Грушевського (про Центральну Раду, її основні завдання, досягнення, універсали) [34, с. 12].

Наступним кроком стала підготовка вчителів до викладання предметів українською мовою. У квітні директор народних училищ Чернігівської губернії звернувся в губернську управу з пропозицією організувати українські тимчасові педагогічні курси в Ніжинському, Остерському, Козелецькому, Чернігівському, Сосницькому, Борзенському й Конотопському повітах. На його думку, програма цих курсів повинна була включати: 1) методику викладання української грамоти; 2) методику викладання арифметики на українській мові; 3) методику викладання українознавства (українську мову з літературою, історію України, а також географію з етнографією) [28, с. 3–4]. Через кілька місяців в одному з номерів газети з'явилася замітка, що 28 липня в Кролевецькому повіті розпочалися українські курси, на які записалися понад 100 учительок та учителів. Відмічаючи загалом серйозне зацікавлення курсантів доповіддю Т. Лубенця, який розповів багато нового та цікавого по методиці навчання грамоті, кореспондент повідомив, що були також проведені лекції по історії українського письменства (П. Горецького), почалися по історії України (В. Андрієвського), етнографії (П. Ромадана) [10, с. 7].

Поряд з реорганізацією рідної школи почався процес відновлення в містах та заснування в селах організацій, які здавна були відомі як носії освітницьких та культурних цінностей. Зокрема, у червні 1917 р. інтелігенція с. Берестовець Борзенського повіту звернулася до своїх односельчан з пропозицією заснувати товариство «Просвіту». Така ідея викликала колосальний резонанс: того ж дня було пожертвувано 419 крб. 80 коп., землю та 20 дерев на будівництво, так званого «Народнього сільського університету» [24, с. 5]. Подібна організація відродилася і в м. Синявці Сосницького повіту, яка поставила собі за мету підготуватися до виборів в Установчі Збори, відкрити бібліотеки та допомогти українським центральним інституціям грошима [22, с. 3]. З ініціативи волосного писаря, грошової допомоги селян і споживчого товариства відкрилася «Просвіта» й у с. Ярославка Козелецького повіту [11, с. 5].

Для подолання проблеми неосвіченості серед населення губернії просвітяни вирішили організувати спеціальні курси українською мовою. У с. Стольному Сосницького повіту планувалися курси для неграмотних селян, у

м. Чернігові та с. Седневі – курси для дорослих неграмотних [17, с. 2; 16, с. 3; 32, с. 10]. Своєрідною формою розповсюдження освіти були бібліотеки. Так, у Новозибківському повіті з приходом до влади Центральної Ради народні бібліотеки (волосні, районні волосні, районні, суспільні, сільські) діяли в 10 населених пунктах, а ще в 11 повинні були відкритись найближчим часом. У с. Прохори Борзенського повіту сільська молодь за власні кошти створила книгозбірню, для якої виписували газети «Нова Рада», «Народня Воля», а також журнал «Шлях» [23, с. 4].

Після промови українського письменника М. Старицького, у якій йшлося про те, що «народна освіта без піднесення культурного рівня народу не досягне належної мети», товариства почали приділяти велику увагу відродженню всіх форм культурного життя в Чернігівській губернії. За повідомленням «Черниговской земской газеты» вже на другому загальному зібранні чернігівської «Просвіти», яке відбулося 4 червня, були заслухані доклади про відкриття й початкову діяльність таких секцій: бібліотечна, театральна, музично-співоча (поділялась на хорову, вокальну й музичну) [14, с. 3].

Перша вистава в губернському центрі, репертуар якої складався з п'єс «Зимовий вечір» М. Старицького та «В холодку» С. Васильченка, відбулася в літньому театрі 26 червня і мала значний успіх серед значної кількості глядачів [6, с. 4]. Тому вже 1 серпня відбулася друга вистава, на якій була представлена п'єса І. Карпенка-Карого – «Суєта». Тогочасні критики зазначили достатньо гарну й витриману гру акторів, але все ж таки деякі деталі, на їх думку, залишилися не до кінця продуманими [5, с. 3]. До речі, подібними коментарями були відзначені й наступні п'єси: «В старім гнізді» В. Черкасенка, «Бувальщина» А. Велисовського.

Безперечно, такі відгуки сильно вплинули на театралів, які почали більш серйозно займатися наступними спектаклями. Промовистим свідченням на користь цього була ретельна підготовка до влаштування драми на три дії «Великий Молох» В. Винниченка. Драма належала до нового репертуару української драматургії, була складною за своїми художніми характеристиками, бо змальовувала тип тогочасної інтелігентної людини з її переживаннями, які були результатом змагань між індивідуальним – «Я» і тим колективним «Ми», що автор називав «Великий Молох», якому служить соціалізм [30, с. 18; 33, с. 5]. Тому п'єса стала справжнім випробуванням для чернігівських акторів, оскільки від їхньої гри залежало усвідомлення публікою головного задуму твору. Врешті, старання не пройшли на марне.

Після появи статті «О народных развлечениях», у якій говорилося, що «любовь народа къ театральнымъ представлєніямъ, которыя являются вполнѣ разумными развлечениями, дѣйствующими весьма благопріятно въ воспитательномъ отношеніи, облагораживая характеръ зрителей и развивая въ нихъ эстетическія чувства, – слѣдуетъ, по возможности, поддержать путемъ особой організації театральныхъ народныхъ представлєній во всѣхъ поселєніяхъ губерніи... Такія організації у насъ на Украинѣ, кромѣ воспитательнаго значєнія, имѣли бы еще большое значєніє въ дѣлѣ выработки

и совершенствования нашего украинского языка... Обучение будет тѣмъ болѣе легко, что будетъ производиться изъ устъ хорошихъ артистовъ, слова которыхъ особенно быстро запоминаются зрителям...», активно запрацювали театральні секції «Просвіт» і в повітах Чернігівської губернії [2, с. 6–7].

Так, у Мрині Ніжинського повіту селяни залишилися в захваті від п'єси «Нахмарило» Б. Грінченка, а в м. Носівка великий успіх викликали п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка і «По ревизії» М. Кропивницького [4, с. 4; 12, с. 5].

У с. Комарівка Борзенського повіту 9 липня був влаштований спектакль, до якого ввійшли драма в 3 дії «Бурлака» І. Карпенка-Карого, а також хор, який виконав кілька українських пісень. У цілому спектакль пройшов вдало. Зокрема, на шпальтах газети зберіглося повідомлення Опалова про гру акторів: «Изъ отдѣльныхъ ролей отмѣчу удачное исполненіе самого «Бурлака», обладавшаго громкимъ, мужественнымъ голосомъ и неослабѣвающей энергіей, представившаго челоуѣка, сильного духомъ, закаленнаго жизнью борца за правду, горячаго защитника общественныхъ интересовъ... Хорошъ былъ старшина, особенно въ тѣхъ явленіяхъ, которыя онъ вель съ народомъ... Удачно была проведена и роль хитраго, лукаваго, любостыжательнаго пьяницы-писаря... Съ большой искренностью и задушевностью проведена роль Гали. Олекса былъ разсудительнымъ парубкомъ, но вялымъ любовникомъ...» [20, с. 8–9].

У м. Бобровиця Козелецького повіту міцева театри 1 серпня познайомили публіку з виставами «Борці за мрії» В. Тогобочного та «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, 6 серпня показали «Безталанну» І. Карпенка-Карого, а на 15 серпня запланували «Степовий гість» Б. Грінченка [7, с. 3]. У м. Синявці Сосницького повіту в коридорі земської школи товариство влаштувало такі вистави: «Простак» Вольтера, «На перші гулі» С. Васильченкова, «По ревизії» М. Кропивницького, «Батраки» Ф. Костенка [22, с. 3]. 26 жовтня увінчалися успіхом гумористичні вистави у супроводі пісень і танців «Кум Мирошник» В. Дмитренка і «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка» М. Старицького в с. Седнів Чернігівського повіту [32, с. 10].

Ще одним напрямком культурної діяльності «Просвіти» стала організація різноманітних музично-літературних вечорів. Наприклад, один із таких відбувся в Чернігові 21 листопада і був присвячений пам'яті українського композитора М. Лисенка [21, с. 4].

Проаналізувавши матеріал, який розмістила на своїх сторінках «Черниговская земская газета» за березень – грудень 1917 р., ми дійшли висновку, що за допомогою різноманітних лекцій, курсів, концертів літературних вечорів, драматичних гуртків, театральних вистав керманічі Чернігівської губернії намагалися пояснити населенню важливість й необхідність революційних державотворчих й культурно-освітніх процесів, які розпочалися в країні під егідою Української Центральної Ради.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батуринець П. Чернігівські курси для підготовки лекторів по політичній освіті народа // Черниговская земская газета (далі ЧЗГ). – 1917. – 25 липня. – № 56. – С. 6–7.
2. Беловский. О народных развлечениях // ЧЗГ. – 1917. – 11 липня. – № 52. – С. 6–7.
3. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
4. Вистава // ЧЗГ. – 1917. – 18 липня. – № 54. – С. 4.
5. Вистава // ЧЗГ. – 1917. – 4 серпня. – № 59. – С. 3.
6. Вистава // ЧЗГ. – 1917. – 30 червня. – № 49. – С. 4.
7. Вистави // ЧЗГ. – 1917. – 11 серпня. – № 61. – С. 3.
8. Вниманію земствъ, кооперативовъ и культурно-просвѣтительныхъ организаций // ЧЗГ. – 1917. – 13 жовтня. – № 79. – С. 16.
9. Г. Борзна (на Чернигівщині) // ЧЗГ. – 1917. – 11 липня. – № 52. – С. 6.
10. Громадянин. Г. Кролевець // ЧЗГ. – 1917. – 8 серпня. – № 60. – С. 7.
11. Громадянин. С. Ярославка, Козелецького повіту // ЧЗГ. – 1917. – 5 вересня. – № 68. – С. 5.
12. Дальскій И. М. Носовка, Нѣжинск. у. // ЧЗГ. – 1917. – 25 липня. – № 56. – С. 5.
13. До українізації школи // ЧЗГ. – 1917. – 19 вересня. – № 72. – С. 6.
14. Загальні збори Черниговської «Просвіти» // ЧЗГ. – 1917. – 13 червня. – № 44. – С. 3.
15. Красовъ Л. С. Макошино, Сосницкаго уезда // ЧЗГ. – 1917. – 28 березня. – № 25. – С. 5.
16. Курси для дорослих неграмотних // ЧЗГ. – 1917. – 13 жовтня. – № 79. – С. 3.
17. Курси для неграмотних селян // ЧЗГ. – 1917. – 21 липня. – № 55. – С. 2.
18. На увагу громадянства в шкільній справі // ЧЗГ. – 1917. – 7 липня. – № 51. – С. 8.
19. Новое правописание // ЧЗГ. – 1917. – 26 вересня. – № 74. – С. 3.
20. Опаловъ. С. Комаровка, Борзенскаго уѣзда // ЧЗГ. – 1917. – 21 липня. – № 55. – С. 8–9.
21. Памяти Н. Лысенко // ЧЗГ. – 1917. – 1 грудня. – № 92–93. – С. 4.
22. Просвіта // ЧЗГ. – 1917. – 22 серпня. – № 64. – С. 3.
23. П. С. І. С. Прохори, Борзенськ. пов. // ЧЗГ. – 1917. – 7 липня. – № 51. – С. 4.
24. Священник Єфримовський С. Берестовець, Борзенського повіту // ЧЗГ. – 1917. – 7 липня. – № 51. – С. 5.
25. Съездъ народныхъ учителей Новгородсеверскаго уезда // ЧЗГ. – 1917. – 25 серпня. – № 65. – С. 5–6.
26. Українські книжки для початкової школи // ЧЗГ. – 1917. – 29 грудня. – № 100. – С. 14.
27. Українські збори в Чернігові // ЧЗГ. – 1917. – 24 березня. – № 24. – С. 5–6.
28. Українські педагогічні курси // ЧЗГ. – 1917. – 28 квітня. – № 34. – С. 3–4.
29. Учителька. Учительський з'їзд в Чернігові // ЧЗГ. – 1917. – 2 червня. – С. 3.
30. Фомська С. М. Театральна діяльність товариства «Просвіта» Чернігівської губернії 1906–1918 рр. / С. М. Фомська // Сумський історико-архівний журнал. – 2013. – № 21. – С. 15–23.
31. Фомська С. Чернігівська «Просвіта» за часів Української Центральної Ради / С. Фомська // Сіверянський літопис. – 2011. – № 1. – С. 55–61.
32. Хведченко О. С. Седнів, Чернігівського повіту // ЧЗГ. – 1917. – 17 листопада. – № 88–89. – С. 10.
33. Чернігівська «Просвіта» // ЧЗГ. – 1917. – 3 листопада. – № 84–85. – С. 5.
34. Що читати на селі // ЧЗГ. – 1917. – 11 серпня. – № 61. – С. 12.

Світлана Маркова

Анотація.

У статті з'ясовано особливості землекористування, визначено організаційні форми самоврядування селян в умовах активізації суспільно-політичного життя та аграрних перетворень.

Ключові слова: селяни, Директорія, громада, сход, віче-сход.

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ВИРІШЕННЯ «СЕЛЯНСЬКОГО ПИТАННЯ» УРЯДОМ ДИРЕКТОРІЇ

Сучасна Україна переживає складний процес суспільної трансформації, формування демократичної держави і громадянського суспільства. Відбуваються істотні зміни в суспільних відносинах, спрямовані на творення української політичної (громадянської) нації. Актуальність теми дослідження пояснюється відсутністю достатньої кількості інформації з проблем, пов'язаних із знищенням елементів громадянського суспільства на селі або

парагромадянського селянського суспільства, яке передувало колективізації сільського господарства та Голодомору 1932–1933 рр. Для більш детального та адекватного висвітлення змін в українському селянському соціумі протягом першої половини ХХ ст., на основі попередніх напрацювань, введено термін «парагромадянське селянське суспільство» (пара- (грец. para) – префікс, що означає суміжність, близькість, схожість), що дозволило у статті адаптувати базові суспільно-політичні, соціально-економічні, соціально-демографічні характеристики змін структури українського села до європейських тенденцій розвитку громадянського суспільства.

У сучасній вітчизняній науковій літературі комплексно досліджено стан українського села напередодні та в роки революційної доби, аграрну політику українських національних урядів (1917–1921 рр.), формування владних структур на селі. Це праці В. Бочарова, В. Верстюка, П. Гай-Нижника, Я. Грицака, І. Гуцалюка, Н. Ковальової, С. Корновенка, О. Копиленка, О. Короткової, С. Кульчицького, В. Лозового, О. Мітерова, А. Морозова, І. Патера, Р. Пирого, О. Реєнта, О. Сердюка, В. Солдатенка, Ю. Шаповала та ін.

Українська діаспорна історіографія була репрезентована низкою робіт, на особливу увагу серед яких заслуговують праці учасників революційних подій. Це публікації робіт, в яких проаналізовано події з лівих позицій В. Винниченком, П. Христюком, М. Шаповалом, консервативних – В. Липинським. Інформація щодо поширення селянського аграрного руху міститься в працях О. Мицюка. І. Витанович не лише зробив аналіз землеволодіння в Україні, але й відтворив настрої селянства тих часів, К. Кононенко репрезентував ідею відмінності земельних відносин в Україні у порівнянні з Росією. У працях П. Голубенка, І. Майстренка, М. Прокопа та ін. проаналізовано розвиток українського села міжвоєнного періоду, вплив партійних рішень на формування й діяльність місцевих органів влади.

В Україні селянська спільнота формувалася як специфічний тип групової самоідентифікації, котрий мав внутрішні, регіональні відмінності в нормах та елементах культури і зовнішні відмінності, зокрема з російською культурою. Селяни виробили власну специфічну модель побудови організованого соціально-економічного життя, що базувалася насамперед на нормах звичаєвого права, історичних умовах землекористування та землеволодіння. Гострота майнової диференціації на селі корелювалася із питаннями збільшення чисельності населення, густоти населення, яка мала регіональні особливості. Життя українських селян, зокрема поступова капіталізація, попри циклічні коливання та аграрне перенаселення в багатьох регіонах мало низку позитивних тенденцій. Сільське самоврядування на початку ХХ ст. було переважно представлене такими соціальними інституціями, як сільські громади (створювалися на перетині різних правових культур, мали регіональні відмінності, відрізнялися від російських общин наявністю ментального концепту приватної власності, існували в молодіжному середовищі у формі дівочих та парубочих громад), сільські сходи (основний орган самоврядування), традиційна громадська інституція взаємодопомоги – «толока». Сільська громада була ключовим багатофункціональним соціальним інститутом українського парагромадянського селянського суспільства, важливою одиницею взаємодії між селянами, їхня діяльність зберігала ідентичність українського етносу. У роки визвольних змагань на селі функціонували різні структурні утворення, реорганізовані земські органи влади, загальноселянські організації «селянські спілки», сільські комітети, ради селянських депутатів, громади та сходи. Спроби реформувати місцеве самоврядування та вирішити «земельне питання» робили уряди Української Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.), Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.), Директорії (грудень 1918 р. – листопад 1920 р.).

Після зречення гетьманським урядом влади, вступу до Києва Директорії було відновлено Українську Народну Республіку. Головою Директорії було обрано В. Винниченка, уряд очолив В. Чехівський. Розуміючи, що для селян земля є стратегічно важливою, Директорія відразу почала вирішувати нагальні «селянські питання», зокрема, було прийнято закон про передачу селянам усієї поміщицької землі без викупу. В «Оповідненні» від 21 листопада 1918 р. серед найпріоритетніших завдань називали: вилучення поміщицької землі, її передачу безземельним і малоземельним трудівникам, повернення селянам контрибуцій. У грудні 1918 р. активно дискутувалося питання про доречність утворення в центрі та на місцях вертикалі «трудова рад», які мали формуватися лише за «трудова принципом» [1, с. 217]. 15 грудня 1918 р. за підписом голови Директорії В. Винниченка було видано окреме розпорядження щодо проведення земельної реформи. Директорія УНР оголосила, що всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишалися в користування попередніх власників, решта земель переходили в користування безземельних і малоземельних селян [2, арк. 1–2]. Здійснювати охорону земель і господарств мали губерніяльні, повітові і волосні земельні управи. До складу земельної

управи мали обов'язково входити губерніяльний агроном, член губерніяльної народної управи, представник губерніяльного комітету Селянської спілки та Міністерства хліборобства.

У січні 1919 р. Директорія затвердила земельний закон. Земля переходила в руки трудового народу. У Розділі I, ст. 2 зазначалося, що всі землі з їх водами, надземними і їх підземними багатствами стають добром народу УНР, відповідно до ст. 3. дозволялося користуватися цим добром всім громадянам УНР без різниці статі, віри і національності. Закон передбачав дві форми господарювання на землі: колективну та індивідуальну. У Р. II, ст. 6. передбачалася можливість господарювання через приватнотрудове господарство, яке велося власною працею окремими особами або сім'ями, а також спільно товариствами. Створювався запасний земельний фонд. За користування землею УНР селяни мали повертати третину врожаю ярого хліба, якщо під посів брали виорану землю, потрібно було сплачувати вартість оранки, вносити за користування землею земські та державні податки (схема оподаткування була досить гнучкою та передбачала зменшення сум місцевими органами влади). Тим, хто брав землю у користування, мали видавати квиток, у якому було зазначено: маєток, де знаходиться земля, кількість десятин, під який хліб, за який сніп, на який строк. Громади мали контролювати внесення податків, вчасний засів, ухвалювати рішення в першій інстанції про позбавлення земельної ділянки тих, які не приступили до засіву. На сільські громади та добровільно утворені товариства хліборобів покладали відповідальність за порядкування землею [3, арк. 3; 59–60].

Станом на 1919 р. Кам'янецька повітова земельна управа відповідно до «Основного земельного закону Української Народної Республіки» (8 січня 1919 р.) та «Інструкції про порядок наділення трудового населення УНР землею в користування» (березень 1919 р.) українських селян диференціювала так: господарі (їх поділяли на дві групи – ті, які мали до 15 дес. землі, і ті, які мали понад 15 дес. землі), малоземельні селяни (мали менше 5–6 дес. землі), безземельні селяни. У рукописному варіанті Інструкції про порядок наділення трудового населення УНР землею в користування (березень 1919 р.) за підписом народного міністра земельних справ М. Шаповала встановлювалася норма наділу у розмірі 5–6 дес., нижче цієї норми господарства вважалися малоземельними; було запропоновано зарахувати до місцевого населення усіх переселенців, які повернулися з Московщини; на розсуд сільських громад віддавалося питання «про пониження норми» землекористування за умови відсутності зайвих земель, саме громади мали виносити рішення про зменшення норми [4, арк. 22–9; 60–61]. На сільських сходах мали складати списки всіх господарств, які мають землі (під господарством розуміли одну або кілька сімей, які спільно вели господарство та не були розділеними).

У квітні 1919 р. УНР продовжувала боротьбу з самовільними захопленнями землі, порушенням сівозмін, заведених в економіях. Відповідно до рішень Директорії УНР, до складу земельних управ мали обов'язково входити представники Губерніяльного комітету селянської спілки, Повітового

комітету та Волосного. У 1919 р. Українська Селянська спілка мала осередки в більшості українських сіл та певні повноваження, які б стабілізували ситуацію з перерозподілу та захоплення земель селянами. У 1919 р. ЦК Селянської спілки видав окремі інструкції щодо ведення земельних справ.

У надзвичайно складних умовах боротьби з більшовиками 15 листопада 1919 р. «верховне керівництво справами Республіки» було покладено на С. Петлюру. Голова Директорії добре розумів, що знесилений у нерівній боротьбі з більшовиками Соборній Українській Народній Республіці буде надзвичайно важко вижити [5, арк. 175; 177]. Більшовицькі організації формували партизанські загони для боротьби із Директорією, переходили на легальний стан, скликали партійні конференції, намагалися залучати місцеве населення до партійної роботи, у селах організовували партійні осередки. У 1919 р. вибори до рад в губерніях та повітах проводилися постійно, щоб привести «своїх людей» голосу позбавлялися «експлуататори», «духовенство», «служителі поліції, жандармерії» та ін. [6, арк. 21–23; 32]. Перед початком виборів сільських і волосних рад більшовики часто розстрілювали тих кого вважали бандитами, далі накладали контрибуцію на «куркулів», розмір якої міг сягати півмільйона рублів. На українських територіях, зокрема із активним повстанським рухом, ради більшовики часто змінювали на ревкоми (перші ревкоми почали діяти в Донбасі ще наприкінці 1917 р.). У 1919 р. встановлення більшовицької влади відбувалося часто вночі. Зранку на місцях нашвидкуруч організовували ревком. За наказом губернських революційних комітетів організовувалися тимчасові волосні та сільські ревкоми. Волосні ревкоми переважно контролювали вибори до рад, добирали потрібних кандидатів тощо. Кожне село мало обирати сільський ревком із 5–7 найбідніших селян. Створений ревком мав стати найвищою владою на селі та забезпечити «зброєю місцеву партійну міліцію»; «стягнення контрибуції з куркулів і буржуазії», «мобілізацію до армії» [7, арк. 131; 60, арк. 18]. Невідомий автор у 1919 р. писав, що особливістю України було входження до складу ревкомів лівих українських есерів та старого чиновництва (наприклад, у Кобиляцькому ревкомі на Полтавщині із 9 членів, 5 – були лівими есерами). Він також наголошував на тому, що чим далі село знаходилося від залізниці, тим меншою була підтримка більшовиків, що південно-західна Україна активно об'єднується навколо Петлюри, а Херсонська губернія – навколо анархіста Махна [8, арк. 79].

Попри очевидні суперечності, в уряді очільники Директорії намагалися зберегти єдність українських політичних сил і застерігали, що російські більшовики-комуністи намагаються «здійснити комунізм силою багнета і за допомогою горожанської війни, викликаючи в народних масах найбільш темні інстинкти і найгірші почуття». При цьому намагалися проводити реформи. Більшість в уряді Директорії виступала за встановлення дрібної селянської власності на землю. Для упорядкування земельних справ передбачалося створення інституту губерніальних і повітових уповноважених, Міністерства земельних справ. Через війну з більшовиками реалізацію земельних законів

Директорії управи могли здійснювати лише на обмежених територіях. Владу на місцях, зокрема трудові ради Директорія контролювала слабо. Призначені Директорією волосні, повітові і губернські комісари мали досить широкі повноваження, але найчастіше не користувалися підтримкою місцевого населення. Відновлені дореволюційні органи місцевого самоврядування, ради робітничих і селянських депутатів часто функціонували відособлено. Протягом 1919–1920-х рр. Директорією було створено комісію при Міністерстві внутрішніх справ «по виробленню Статуту про організацію губерніяльної, повітової і волосної влади» та прийнято закон «Про верховне тимчасове управління», відповідно до яких скасовувалися стани, основою державності проголошувалися громади. Громаду ідентифікували як одиницю самоврядування, а віче-сход – як розпорядчий орган громади (сход громади складався з усіх мешканців, які перебували на терені громади не менше одного року, були громадянами УНР та віком не менше 20 років). Кожна заселена місцевість, яка мала 30 дворів або 150 душ населення, складала громаду і повинна була мати установлене законом громадське управління, яке утримувалося коштом громади, місцевості з меншою кількістю мали долучатися до суміжних громад. Населенні пункти, що налічували 1 000 душ поділялися на 2 або більше громад. Громади мали виконувати такі функції, як обслуговування загальнодержавних потреб, допомога у веденні власного громадського господарства, можливість відстоювання власних інтересів через громаду. Громади мали опікуватися справами благоустрою, економіко-господарськими, культурно-просвітніми, продовольчими, освітніми, облаштуванням громадських садків, ставків, криниць, каналізацій, допомогою місцевому хліборобству тощо. Громадське управління складалося зі старости громади, який мав стояти на сторожі прав громадян, його заступника, скарбника-збирача, громадського писаря, десятників (вони мали призначатися на кожні 25 дворів, виконувати натуральні повинності). Старосту, заступника старости, скарбника-збирача мали обирати на сході громади таємним голосуванням терміном на 1 рік, неписьменні особи могли бути обрані лише у крайніх випадках (селяни цінували «грамотного старосту»). Прийнятими вважалися лише ті постанови, що зібрали не менше половини голосів. Голову сходу селяни мали обирати на один рік [9, арк. 2–29; 32–34; 43–47].

Навесні 1919 р. радники Київської та Волинської губерніяльних народних рад звернулися до Головного отамана Республіканських військ С. Петлюри з приводу того, що наприкінці березня організувалися повстання селян проти більшовицької влади, але старшини не зуміли їх використати через недбале ставлення та невміле керівництво, вони наголошували, що більшовики виграють виключно кіннотою та зв'язком, в армії мало відповідальних військових фахівців, військово майно розкрадається, витрачені колосальні гроші дають мізерні результати, закликали терміново провести реформи [10, арк. 169]. Невідомий автор у 1919 р. писав, що можливою причиною поразки Директорії було те, що вже наприкінці 1918 р. повстання проти Директорії

очолила комуністична партія України, організовуючи озброєні партизанські загони для боротьби.

Протягом 1917–1920-х рр. у українців ще залишався шанс піти еволюційним шляхом розвитку, зокрема аграрного сектору. Зафіксовані у перші десятиліття ХХ ст. форми громадсько-політичної та економічної активності українських селян, розширення інститутів самоврядування на селі, утворення селянських громадських спілок, дозволяють констатувати функціонування важливих елементів пара громадянського селянського суспільства. Установлено, що саме Директорія, яка здійснювала свою політику лише на обмежених територіях, основою державності проголошувала громади (громаду ідентифікували як одиницю самоврядування, а віче-сход – як її розпорядчий орган).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гудима В. В. Становлення органів місцевих самоврядувань Правобережної України / В. В. Гудима // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова та ін. – Межибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010. – Ч. 2. – С. 215–222.
2. ЦДАВО, ф. Р. 1196, оп. 1, спр. 29. Перечень законов и постановлений правительства УНР изданных с 24 декабря 1918 г. по июнь 1919 г., 2 арк.
3. ДАХМО, ф. Р. 3025, оп. 1, спр. 1, Законы, распоряжения, инструкции Директории Украинской Народной Республики – о земле, лесах. План проведения земельной реформы (8 января 1919 г.–13 августа 1919 г.), 115 арк.
4. Там само.
5. ЦДАГО України, ф. 1113, оп. 2, спр. 75. Листування з петлюрівськими інспекторами військових частин та установами Директорії про розповсюдження агітаційно-націоналістичної літератури.
6. ЦДАГО України, ф. 5, спр. 245, 215 арк.
7. ЦДАГО України, ф. 5, спр. 76, 215 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 5, спр. 245, 215 арк.
9. ЦДАЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 23. Закони, постанови, накази та інші документи Директорії УНР про організацію вищих державних та місцевих органів влади, затвердження штатних розкладів, покращення матеріального стану службовців установ та інші питання (1919–1920 рр.), 170 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 5, спр. 245, 215 арк.

НАШІ АВТОРИ

Авраменко Ніна Дмитрівна, вчитель історії Лосинівської ЗОШ І-ІІІ ст. Ніжинського району

Бутко Сергій Володимирович, представник Українського інституту національної пам'яті

Волинець Андрій Андрійович, старший викладач кафедри суспільних дисциплін і методики їх викладання ЧОІППО імені К.Д. Ушинського, кандидат філософських наук

Гладун Віталій, старший викладач кафедри філософії освіти, теорії та методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Горобець Сергій Михайлович, головний спеціаліст з міжрегіональних питань Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук

Грицан Сергій, учень 9-Б класу ЗОШ І-ІІІ ст. №10, м. Ніжин

Драновська Світлана, старший викладач Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

Єрмоленко Алла Олександрівна, старший викладач кафедри суспільних дисциплін і методики їх викладання ЧОІППО імені К.Д.Ушинського, кандидат педагогічних наук

Єрмоленко Ірина студентка філософського факультету КНУ ім. Т.Г.Шевченка

Клепак Аліна Сергіївна, старший викладач кафедри суспільних дисциплін і методики їх викладання ЧОІППО імені К. Д. Ушинського

Маркова Світлана Василівна, доцент кафедри теорії та методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, доктор історичних наук